

Masterstudium i sosialt arbeid og sosialpedagogikk

«Ondskap i mellommenneskelige og profesjonelle kontekster»

Av: Camilla Dahlberg

Veileder: Torgeir M. Hillestad

**Det samfunnsvitenskapelige fakultet
Institutt for sosialfag
Juni 2019**

**MASTERSTUDIUM I SOSIALFAG
MASTERGRADSOPPGAVE**

SEMESTER: Vår 2019

(vår/høst – årstall)

FORFATTER/MASTERKANDIDAT:

Camilla Dahlberg

VEILEDER:

Torgeir M. Hillestad

TITTEL PÅ MASTEROPPGAVE:

Norsk tittel: Ondskap i mellommenneskelige og profesjonelle kontekster

EMNEORD/STIKKORD:

Ondskap, individuell ondskap, kollektiv ondskap, forråelse, forråelsessyndromet, onde handlinger, psykologisk perspektiv, biologisk perspektiv, sosialpsykologisk perspektiv

ANTALL SIDER: 100

ANTALL ORD: 37.472

STAVANGER

03.06.2019

Camilla Dahlberg

DATO/ÅR

Kandidatens navn

I forbindelse med elektronisk innlevering, kommer jeg til å reservere med mot å offentliggjøre mastergradsoppgaven på universitetets nettsider

(Dette skjemaet brukes som side 2 i masteroppgaven – elektronisk versjon legges ut på Canvas under MSOMAS)

Forord

Våren 2019 har jeg jobbet med min mastergradsoppgave på studiet Master i sosialt arbeid og sosialpedagogikk ved universitetet i Stavanger. Prosessen med å skrive oppgaven har vært spennende, krevende og jeg har utviklet meg både faglig og personlig under min tid som masterstudent. Det har vært en positiv og lærerik periode for meg som jeg ikke ville vært foruten.

Jeg vil rette en spesiell takk til Torgeir M. Hillestad som har vært min veileder. Tusen takk for gode råd, konstruktive tilbakemeldinger på min oppgave samt spennende og interessante samtaler om fenomenet ondskap. Jeg ønsker også å rette en stor takk til min søster Jeanett for oppmuntring, kjærlighet og støtte under prosessen med å skrive masteroppgaven og i livet generelt. Jeg ønsker også å takke min gode venn Ann Kristin for korrekturlesing og for støtte under mine år som masterstudent. Jeg ønsker også takke min mormor og min bror Ivan med hans familie, Yau, Ida Louise og Bjørn Andre for motivasjon, kjærlighet og støtte. Videre ønsker jeg å takke mine besteforeldre for viktig omsorg og godhet i løpet av mitt liv. Jeg ønsker også å takke noen mennesker som med sitt vesen har gjort inntrykk på meg og som dermed har bidratt positiv til min utvikling som menneske, og derfor rettes en stor takk til Frøya, Oscar, Marianne, Laila, Benedikte, Maren, Birgitte Kristin, Unni, Anne Kjerstin og Bjørn.

Juni 2019

Camilla Dahlberg

Sammendrag

Jeg har i min masteroppgave benyttet meg av en begrepsteoretisk metode for å besvare min problemstilling, og mitt vitenskapsteoretisk ståsted under oppgaven er realisme. Min oppgave har undersøkt fenomenet ondskap og jeg har spisset det inn mot onde handlinger i helsevesenet. For å gå i dybden av dette har jeg undersøkt to kjente saker der behandling har gått over til mishandling. For å forstå hva som skjer i slike saker har jeg brukt begrepet forråelse for å kunne ytterligere forstå hvilke mekanismer som ligger bak onde handlinger i arbeid med mennesker.

Min problemstilling er: *«Hvilke situasjonelle og individuelle faktorer er det som kan føre til at mennesker handler ondt, særlig i arbeid med mennesker som er i en brukerposisjon»*

Ondskap er et fenomen som det er mange ulike forståelser av. Før andre verdenskrig var man hovedsakelig opptatt av å forstå ondskap ut fra et individperspektiv der man gjerne forklarte ondskap som psykisk dysfunksjon hos den enkelte. Men etter krigen ble det gjort flere studier på de situasjonelle faktorene fordi det var et behov for å forstå hvordan så mange kunne være med på ondskapen vi for eksempel så under Holocaust. Situasjonens makt på det enkelte individ har blitt understreket av mange, blant annet Hannah Arendt og hennes analyse av Eichmann som resulterte i det kjente begrepet – ondskapens banalitet. Videre har Zygmunt Baumann i sin analyse av moderniteten fått fram hvordan strukturer i samfunnet kan fremme ondskap og onde handlinger hos mennesker. Ulike eksperimenter underbygger også hvordan konteksten man er en del av ser ut til å ha mye å si for den enkeltes atferd, slik som Zimbardos fengselseksperiment. Eksperimentet hans fikk frem hvordan gruppepress kan påvirke mennesker til å handle ondt. Videre har Milgram sitt lydighets eksperiment pekt på hvordan autoritetspress og trangen til å være konform kan fremme onde handlinger under gitte situasjoner og omstendigheter. Imidlertid er det nødvendig, når man skal søke å forstå ondskap, å undersøke fenomenet i et multifaktorelt perspektiv hvor man ser på, ikke bare de sosiale faktorene, men også går tilbake og ser på de biologiske og psykologiske faktorer som kan ligge bak onde handlinger. Derfor er denne oppgaven lagt opp slik at jeg først ser på faktorene som kan forklare individuell ondskap og så går jeg videre inn og ser på årsakene som ligger bak kollektiv ondskap. De ulike faktorene som jeg trekker frem i

min oppgave må ikke oppfattes som uavhengig faktorer, men må forstås i sammenheng. Da jeg mener en dualistisk – enten eller tankegang, ikke vil kunne gi svaret på hele bildet som utgjør ondskap. Videre knytter jeg forråelsessyndromet opp mot de ulike individuelle og kollektive determinantene som kan forklare ondskap. På den måten undersøker jeg om forråelse er ondskap. Når jeg i starten av oppgaven definerer ondskap, trekker jeg frem at ondskap blir definert som intensjonell vilje til å skade andre uten hensyn til offerets lidelse. Dette er ikke det samme som skjer når mennesker ender i forråelse i en behandlingssituasjon, fordi intensjonen her er i utgangspunktet god. Man ønsker å hjelpe og ikke å skade, men ulike omstendigheter fører til at man blir forrået.

Innholdsfortegnelse

Forord	2
Sammendrag	3
1.0 Innledning	7
1.1 Problemstilling	7
1.2 Bakgrunn for valg av tema og problemstilling	7
1.3 Oppgavens oppbygning.....	8
2.0 Metode	9
2.1 Begrepteoretiskanalyse som metode	9
2.2 Vitenskapelig teoretisk ståsted - Realisme/Kritisk teori	10
2.3 Utvalg – case studier	11
3.0 Ondskap	12
3.1 Arne Johan Vetlesen sin forståelse av ondskap	13
3.2 Lars Fr. H. Svendsen sin forståelse av ondskap.....	13
3.3 Torgeir M. Hillestad sin forståelse av ondskap.....	14
3.4 Zygmunt Bauman sin forståelse av ondskap.....	15
4.0 To hovedkategorier i ondskap.....	17
4.1 Individuell ondskap	17
4.1.1 Psykologisk perspektiv	18
4.1.2 Psykiatriske årsaker og forklaringer til ondskap	23
4.1.3 Biologisk Perspektiv.....	26
4.2 Kollektiv Ondskap	30
4.2.1 Sosialpsykologisk perspektiv	31
4.2.2 Philip Zimbardo Eksperimentet (The Stanford Prison experiment).....	35
4.2.3 Stanley Milgram eksperimentet (Obedience to authority experiment)	36
5.0 Differensiering av ondskapstyper	38
5.1 Strukturell ondskap	38
5.1.1 Holocaust	39
5.1.2 Hannah Arendt – ondskapen banalitet.....	40
5.2 Gruppeterrorisme	41
5.3 Soloterrorisme	43
6.0 Et par ondskaps biografier	45

6.1 Anders Behring Breivik	45
6.2 Adolf Hitler	48
7.0 Forrælsessyndromet	51
8.0 Case studier	54
8.1 «Gro saken»	54
8.2 «Sol saken»	57
9.0 Drøfting	60
9.1 Individuell ondskap	60
9.1.1 Psykologisk perspektiv	60
9.1.2 Psykiatriske årsaker til ondskap	67
9.1.3 Biologisk perspektiv	73
9.2 Kollektiv ondskap	79
9.2.1 Sosialpsykologisk perspektiv	79
9.2.2 Strukturell ondskap	84
10. Konklusjon	97
11. Avslutning	99
12. Litteraturliste	101

1.0 Innledning

Med jevne mellomrom hører vi om onde handlinger i helsevesenet. Det er sjokkerende for de fleste at slike ting kan skje når man skal bistå mennesker som trenger hjelp. Vi har lest om eldre saker, for eksempel overgrep og mishandling av barnehjemsbarn eller av psykisk utviklingshemmede. Man tenker kanskje at dette er saker som skjedde i fortiden og at det i dagens samfunn ikke forekommer slikt. Likevel dukker det opp saker i mediene om mishandling og overgrep på sårbare mennesker. Så hva er det som skjer når mennesker som har fått i oppdrag å hjelpe mennesker ender opp med å skade brukeren? Jeg ønsker i denne oppgaven å få en forståelse for hva det er som skjer når behandling går over i mishandling. Jeg vil se denne problematikken primært i lys av det såkalte ondskapsproblemet som blir et hovedtema for oppgaven.

Jeg håper ved å undersøke hvilke bakenforliggende mekanismer som kan styre mennesker til onde handlinger vil være med på å øke forståelse for ondskap og dermed også bidra til å forebygge overgrep og krenkelser i helsevesenet.

1.1 Problemstilling

En utdyping av problemstilling vil være:

«Hvilke situasjonelle og individuelle faktorer er det som kan føre til at mennesker handler ondt, særlig i arbeid med mennesker som er i en brukerposisjon»

1.2 Bakgrunn for valg av tema og problemstilling

Jeg valget å skrive om ondskap på min masteroppgave etter at jeg hadde fullført emnet avvik, ondskap og menneskeverd. Etter emnet var ferdig var jeg enda mer nysgjerrig på fenomenet ondskap og ønsket å forstå mer av hva som ligger bak onde handlinger og ondskap. Ønsket var å undersøke ondskaps fenomenet og knytte det opp mot onde handlinger som skjer i arbeid med mennesker som trenger hjelp, og som man er ansatt til å hjelpe. Jeg mener det er viktig å rette søkelyset på onde handlinger i arbeid med mennesker fordi det å forstå, kan gi grunnlag for å forebygge.

1.3 Oppgavens oppbygning

Jeg starter oppgaven med å undersøke ondskap i bred forstand. I den første delen av oppgaven tar jeg utgangspunkt i individuelle og kollektive determinanter som kan føre til ondskap. Videre spisser jeg fenomenet ondskap inn mot behandlingssituasjon. Jeg trekker fram to caser som får frem og eksemplifiserer overgrep i helsevesenet. Her vil jeg knytte det opp mot begrepet forråelse og undersøke forråelsessyndromet.

2.0 Metode

2.1 Begrepteoretisk analyse som metode

Jeg har valgt en begrepteoretisk analyse for å besvare min problemstilling; «*Hvilke situasjonelle og individuelle faktorer er det som kan føre til at mennesker handler ondt, særlig i arbeid med mennesker som er i en brukerposisjon*». For å kunne svare på min problemstilling, var det nødvendig for meg å forstå hvilke kunnskaper som foreligger om hva som gjør at mennesker handler ondt, derfor er det denne metoden jeg mener er best for å besvare min problemstilling. Begrepteoretisk analyse vil si å kartlegge hva begrepet innebærer og står for, ved å få frem de kjennetegnene som er en del av begrepet (Olsson, Sörensen & Bureid, 2003, s. 129). Begrepsanalyse er en gammel filosofisk tenkemåte som går helt tilbake til Sokrates og Platon (Opdal, 2008, s. 11). Formålet med begrepsanalyse var da å oppnå innsikt i essenser slik at det vil være det samme uavhengig av hvilken kontekst man befant seg i, og på den måten kunne man på en adekvat måte ta stilling til fenomener man påtreffer i livet (Opdal, 2008, s. 11). Men i dag ser man på begrepsanalyse på en annen måte. Nå tenker man at det å forstå at begreper utgjør en viktig og nødvendig betingelse for menneskers tenkning og handling og derfor er en klargjøring av begrepets innhold viktig for å forstå den enkeltes perspektiv og samtidig unngå misforståelser (Opdal, 2008, s. 11). En klar og tydelig begrepshandling er viktig på alle vitenskapsfelt, og er derfor en grunnleggende vitenskapelig metode (Olsson et al., 2003, s. 129). I en begrepteoretisk analyse kan begreper klargjøres, slik at alle som bruker begrepet kan få det samme meningsinnholdet (Olsson et al., 2003, s. 129). En slik analyse kan gjøres ved hjelp av litteratur som foreligger. Altså en litteraturstudie. Litteraturstudiet kan defineres som å arbeide systematisk for å finne kunnskap (Støren, 2010, s. 38-39). Metoden går ut på å systematisere kunnskap, det vil si, finne, samle, vurdere og sammenfatte den, samt bruke fagbøker, rapporter og eksempler som kan underbygge funnene (Støren, 2010, s. 39). Det handler om å omorganisere og systematisere tilgjengelig kunnskap. Det er ikke en enkel beskrivelse, men en kritisk gjennomgang av litteraturen. Hva fungerte, og hva fungerte ikke? Hva kan man trekke ut av det man går igjennom? En god litteraturstudie vil kunne vise til hvilke ideer, posisjoner, og fremgangsmåter som har kunnet bidra til det aktuelle emnet. Når man går gjennom litteraturen må man kritisk vurdere den

forskningen en leser, det vil ikke si at en bare skal være kritisk i negativ forstand, men man kan også se kritisk på styrker ved forskningen og det som er positivt med forskningen (Kiteley & Stogdon, 2014, s. 9).

I forlengelsen av dette presenteres en multiteoretisk innfallsvinkel, der ulike teoretiske posisjoner settes i sammenheng og utfyller, men ikke ekskluderer hverandre.

2.2 Vitenskapelig teoretisk ståsted - Realisme/Kritisk teori

Jeg har valgt å ha realisme som mitt vitenskapeligteoretisk ståsted i denne oppgaven, da jeg mener det finnes bakenforliggende determinanter som skaper de fenomenene vi opplever som ondskap - dvs. psykologiske, biologiske og sosiale faktorer, som også er reelle og objektive. Realisme handler om at det er en formening om at det er en verden som er uavhengig av menneskers erkjennelse av den (Nortvedt & Grimen, 2004, s. 141). Hva betyr det egentlig? Et eksempel som kan hjelpe oss til å forstå og tydeliggjøre hva realisme er, kan illustreres godt ved hjelp av moralsk realisme. Moralsk realisme hevder at det finnes noe som er godt eller ondt i denne verden, uavhengig menneskers oppfatning av hva som er godt eller ondt. I motsetning til hva et sosialt konstruktivistisk ståsted hevder, som forstår moralske spørsmål som at det er menneskenes egen oppfatning av hva som er godt eller ondt som definerer dette (Nortvedt & Grimen, 2004, s. 141). Eller sagt på en annen måte, en realist vil tenke om X, at X eksisterer uansett og er ikke avhengig av at våre tanker, språk og meninger og X kan være alt fra fakta eller vanlige objekter i den fysiske verden eller det kan være tall, moralske spørsmål, farger eller andre kategorier (Godfrey-Smith, 2003, s. 240).

En naturlig forståelse av vitenskapelig kunnskap er at den fortellere oss mye mer enn det vi kan se (Chalmers, 2013, s. 209). Den forteller oss om elektroner, DNA og bøyning av lys. Og alt dette var her i verden, selv før vi mennesker hadde kunnskap om det (Chalmers, 2013, s. 209). Vitenskapelig realisme er opptatt av sannheter om hva som er i verden og det gjelder på alle nivåer og ikke bare på det observerbare nivået (Chalmers, 2013, s. 219). Tanken er at realisme er uavhengig av tanke og språk (Godfrey-Smith, 2003, s. 174). Vi har alle, i mer eller mindre grad, en felles virkelighetsforståelse, som eksisterer uavhengig av hva folk sier og mener om den, men realister har forståelse for at det er mange forskjellige syn og perspektiver på verden. Til tross for det, lever vi alle i en og samme verden som vi alle samhandler i (Godfrey-Smith, 2003, s. 174). Det er to

hovedformer for realisme (Bryman, 2016, s. 25). Den ene er empirisk realisme som går ut på at så lenge man bruker riktige metoder – empiriske, som er objektive, vil man komme til en forståelse av virkeligheten. Denne formen innenfor realisme blir ofte kalt for naiv realismen (Bryman, 2016, s. 25). Den andre formen for realisme er kritisk realisme som handler om at man anerkjenner virkeligheten av den naturlige orden og de hendelser og diskursene som er en del av den sosiale verden. Vi vil kun forstå og endre den sosiale verden med å identifisere de ulike strukturene som genererer de ulike diskursene og hendelsene, og disse strukturene er ikke nødvendigvis opplagte i observerbar form, de kan kun avdekkes og identifiseres gjennom praktisk og teoretisk arbeid innenfor sosial vitenskap (Bryman, 2016, s. 25). Case studier innehar en viktig rolle for kritiske realister innenfor forskning, da de forsterker forskerens sensitivitet for de bakenforliggende faktorene innenfor en spesifikk kontekst (Bryman, 2016, s. 68). Realismen analyserer bakenforliggende strukturer som påvirker virkeligheten slik denne framtrer.

Til slutt: Det at man opererer med bakenforliggende faktorer eller determinanter som påvirker fenomenet, impliserer i seg selv at vi har å gjøre med reelle gjenstander. Derfor er realisme et nødvendig utgangspunkt.

2.3 Utvalg – case studier

For å belyse og kunne svare på min problemstilling ønsker jeg å trekke fram to saker som illustrerer hvor galt det kan gå i behandling av mennesker som har behov for hjelp. Disse to sakene kalles «Gro saken» og «Sol saken». Intensjonene er i utgangspunktet gode i behandlingen, men av ulike årsaker går det galt og man får istedenfor en behandling av mennesker som er preget av overgrep og krenkelser. Selv om disse sakene er eldre saker vil de likevel være relevante og aktuelle for å få fram både hva som har skjedd i historisk kontekst, men også hva som fortsatt kan skje i arbeid med mennesker, bare under andre forhold og kontekster.

3.0 Ondskap

Selv om begrepet ondskap er gammeldags og tidligere har vært sterkt knyttet opp til religion, så er det fortsatt et aktuelt begrep fordi ondskap er en del av vår realitet. Ikke bare ser vi ondskap, vi utøver det og vi utsettes for det (Svendsen, 2002, s. 14). Ondskap kan deles inn i tre kategorier (Hugaas, 2010, s. 256). Den første er den metafysiske, som handler om religiøse ideer og syn på ondskap slik som demoner, djevler og helvete. Den andre er den naturlige ondskaperen der lidelser skjer som følge av naturlige fenomener slik som katastrofer og sykdom. Den tredje er den moralske ondskaperen som blir av de fleste ansett som den virkelige ondskaperen - utført av mennesker, slik som blant annet terrorisme, voldtekt, barnemishandling, torturering, menneskehandel osv. Når man har fått frem forskjellene i de ulike måtene å se og forstå ondskap på, ser man at man kan diskutere fenomenet ondskap uten å knytte det opp mot det metafysiske (Hugaas, 2010, s. 256). Vi må se vekk fra at ondskap er et utdatert og gammeldags begrep som tilhører det religiøse (Hugaas, 2010, s. 255). Fordi vår tids forståelse av ondskap er at den ikke er metafysisk, begrepet er nå sekulært og avmystifisert (Vetlesen, 2002, s. 3-4).

Ondskap er et moralsk fenomen som vi ikke har et bedre beskrivende begrep for (Hugaas, 2010, s. 255). Men likevel så er ondskap et komplisert fenomen og for noen vil nok begrepet ondskap gi en ubehagelig følelse. Men spørsmålet er, kan alle mennesker bli onde? Hvis det er tilfellet, hvorfor klarer noen da å holde tilbake fra å utføre onde handlinger? Eller er det noe helt spesielt med de som vi øyeblikkelig ville se på som onde, som for eksempel Hitler? (Corbett, 2018, s. 1) Er mennesker født med muligheten til og intensjonen til å være ond eller er det mer som en følge av negativ sosial interaksjon? (Hillestad, 2014b, s. 19). For mange blir det vanskelig å ta innover seg at menneske skulle være hovedsakelig onde og selvdestruktive. Vi ønsker helst å se mennesker som utgangspunktet gode, men ved å gjøre ondskap mer forståelig og gå inn i det ubehagelige, kan det bidra til å dempe frykten for ondskap. En økt forståelse av fenomenet kan gjøre at man håndterer det bedre og at vi oppnår en bedre forebygging av ondskap (Corbett, 2018, s. 1).

I denne oppgaven vil jeg ta utgangspunkt i den moralske ondskaperen. Nå vil jeg gå videre med å trekke frem fire definisjoner på ondskap fra professorer og teoretikere som har studert fenomenet. Deres ulike forståelse av ondskap og hva som leder til onde

handlinger er viktig å ha med videre inn i oppgaven for å kunne gi en økt og bredere forståelse av fenomenet ondskap.

3.1 Arne Johan Vetlesen sin forståelse av ondskap

Vetlesen definerer ondskap som handlinger som blir gjort med vitende og vilje, mot en annens vilje, og som gir offerert alvorlige og forutserbar skade (Vetlesen, 2014b, s. 110). Denne tolkningen får fram at intensjonen bak handlingen er med overlegg.

Vetlesen har også trukket frem offeret i sitt perspektiv, dette bidrar til å se ondskapen fra offeret sin side. Dette er viktig fordi det er offeret som må leve med følgene og derfor best kan definere hvilke skader og hvor mye man har blitt påvirket av det som har hendt. Ved å utelukkende se på gjerningspersonene, tar man vekk en sentral del i det store bildet når man skal forstå ondskap. Det er ofte slik at man vegrer seg for å innta ofrenes ståsted når det kommer til ondskap (Vetlesen, 2003, s. 323). Dette er fordi det er trekk ved samfunnet som gjør at det å være offer er den dårligste posisjonen og derfor en rolle de fleste av oss vil unngå å havne i, fordi det er en rolle som er frarøvet verdighet (Vetlesen, 2003, s. 323). Som offer blir man sett på som taper og det følger en skam med rollen som offer. Dette gjør at de fleste vil gjøre alt de kan for å unngå å bli et offer. Har man likevel blitt det, vil man gjøre alt for å skjule og fornekte det. Å handle ondt er ille, men å være et maktesløs offer er utenkelig (Vetlesen, 2003, s. 323). Det å være offer blir utholdelig å dvele ved og er derfor noe de fleste vil unngå å både tenke og føle på. Dette gjør at mange tenker at det er best om ofrene og de overlevende forsvinner, fordi påminnelsen om at noe skamfullt har skjedd, fører til angst og påfølgende fornektelse (Vetlesen, 2003, s. 323). Skyld og skam følger derfor offeret, ikke gjerningsmannen. Overgriperen har et behov for å overbevise seg selv, offeret og omverden at det er offeret som skal klandres og som har fått som fortjent. Jo verre ondskapen er, jo mer nødvendig blir det for overgriperen å insistere hvor berettiget udåden var (Vetlesen, 2003, s. 324).

3.2 Lars Fr. H. Svendsen sin forståelse av ondskap

Svendsen definerer ondskap der hvor en moralsk ond aktør med fri vilje, påfører andre lidelser uten hensyn til deres menneskeverd (Svendsen, 2002, s. 80). Lidelsen må ikke

nødvendigvis være gjort med en overlatt intensjon, men at den onde handlingen skyldes tankeløshet. Tankeløsheten er noe en kan ta ansvar for, fordi man kunne handlet annerledes, hvis man hadde tenkt seg om. Denne definisjonen skiller seg litt ut i forhold til de andre fordi den inkluderer tankeløshet som ondskap. Det at onde handlinger ikke nødvendigvis må komme som en følge av den ondsinnede ønske om å skade noen, men det kan skje som en følge av å ikke tenke seg om. Tankeløs ondskap kan en gjerne se i sammenheng med Arendt sin analyse av Eichmann – Ondskapens banalitet, som jeg vil komme tilbake til senere i oppgaven. Svendsen skiller mellom fire former for ondskap. Den første er *demoniske ondskap* - den tar utgangspunkt i at onde handlinger skjer fordi det er ondt (Svendsen, 2002, s. 81). Den andre er den *instrumentelle ondskapen* - her handler ondskap om at man gjør onde handlinger selv om vi vet at det er ondt fordi man ønsker å oppnå noe annet. Formålet kan i utgangspunktet være godt, men måten å oppnå det på er ondt. Det handler om midler og ikke om mål. Ondskapen går ut på målet som skal nåes, man finner ikke nødvendigvis glede i den onde handlingen, men i å nå selve målet (Svendsen, 2002, s. 81-82). Den tredje er den *idealistiske ondskapen*. Ondskap som følge av idealisme handler om at man handler ondt i den overbevisning at man gjør noe godt. Man er fortsatt idealist selv om idealet er pervertert. Man vil kunne se at ens egne handlinger ikke er bra, men det blir rettferdiggjort fordi det er nødvendig og et høyere gode som ligger bak. Eksempler på denne type ondskap er terrorisme og nazisme. Overgriperen ser seg som en representant for det gode - en som kjemper en kamp for det gode mot det onde (Svendsen, 2002, s. 82). Den fjerde er den *dumme ondskapen*. Hvor ondskap er en følge av å ikke tenke på om det man gjør er godt eller ondt. Dumheten handler på mange måter om tankeløshet. Altså handlinger uten refleksjon (Svendsen, 2002, s. 82-83).

3.3 Torgeir M. Hillestad sin forståelse av ondskap

Hillestad definerer ondskap som den bevisste vilje og utøvelsen av reservasjonsløs skade på andre (Hillestad, 2014a, s. 5). En videre forståelse av denne definisjonen kan gis ved å se nærmere på mikro og makro nivå av ondskap. Ondskap på mikronivå er mobbing og erting, mens ondskap på makronivå er masse mord og folkemord. Det følger også to underdimensjoner av denne definisjonen – sadisme og hensynsløshet. Når det gjelder sadisme så vil en ikke alltid kunne si at all ondskap er en følge av sadisme, men

heller må oppfattes som en side ved ondskap. Den hensynsløse innebærer seg med instrumentell ondskap som vil si at hensikten ikke nødvendigvis er å skade andre, men heller det å hensynsløst følge sine egne politiske, ideologiske, sosiale og psykologiske mål. Mennesker blir midler for å nå et mål, her kan man trekke inn terrorister som eksempel som også henger sammen med ideologisk ondskap - som betyr at en i utgangspunktet handler i de godes favør og at saken som kjempes for er av høyere viktighet enn enkeltmennesker (Hillestad, 2014a, s. 5-6). I denne forståelsen av ondskap er det en klar intensjon bak handlingen - den er gjort med vilje og ikke utført av noen som er sinnsforvirret, men som har en kalkulert intensjon som ligger bak, enten det gjelder for egen vinning eller som følge av en større sak, som for eksempel ideologi. Man blir et instrument for at andre skal nå sine mål, slik som vi så i for eksempel Holocaust. Den danske filosofen Peter Thielst mente at den grusomme gisselaksjonen i Beslan 2004 som drepte over 300 skolebarn, ikke var et resultat av onde terrorister, fordi terroristenes hovedmål ikke var å skade og drepe barna. Terroristene er likegyldig til ofrene og ofrene blir bare midler for oppnå politiske eller ideologiske mål (Hillestad, 2014a, s. 12-13). Selv om intensjonen handler om politiske/ideologiske mål så er det imidlertid også en intensjon om å påføre grusomme lidelser hvis det blir nødvendig for å nå målene. Grusomhetene og lidelsene ovenfor ofrene er en del av den instrumentelle intensjonen. (Hillestad, 2014a, s. 13).

3.4 Zygmunt Bauman sin forståelse av ondskap

Den polskjødiske sosiologen Zygmunt Baumann skiller seg ut i forhold til de andre i sin forståelse av ondskap. Fordi han ser på ondskap som en følge av strukturer i det moderne samfunnet. Ondskap handler om den sosiale situasjonen man er en del av og ikke av individuelle personlighetstrekk (Waller, 2007, s. 91). Han mener at moderniteten er destruktiv, grunnet den sosiale strukturen. Moderniteten forårsaker at den umiddelbare interaksjonen forsvinner og dermed ødelegger for den moralske impulsen, som trenger nærhet for å kunne vokse frem (Nilsen, 2005, s. 177). Han har ikke tiltro til den enkeltes fornuft og refleksivitet som en veiviser i en komplisert samtid (Nilsen, 2005, s. 175). Han hevder at de moralske verdiene kan bli brutt ned når følgende tre betingelser er til stede; når volden er *autorisert*, når utførelsen er *rutinemessig*, og ofrene er *avhumanisert*. Han mener at den sosiale situasjonen man er

en del av kan gjøre en i stand til handlinger man vanligvis ikke ville gjort (Nilsen, 2005, s. 67). Jeg vil komme nærmere inn på Baumann sin forståelse av ondskap i kapitlet om differensiering av ondskapstyper, hvor jeg vil trekke inn Bauman sin forståelse av hvordan moderniteten var en nødvendighet for at Holocaust kunne oppstå (Nilsen, 2005, s. 59).

4.0 To hovedkategorier i ondskap

Det er to hovedkategorier i ondskap - individuell ondskap og kollektiv ondskap. Ondskap handler mye om den enkelte som utfører ondskap og den enkelte sitt forhold til sin gruppe, samt grupper seg imellom - der hvor sistnevnte, kollektiv ondskap, har potensiale for den verste formen for storskala ondskap - nemlig folkemord. I enhver ond handling er det et enkeltmenneske som utøver det onde mot et annet enkeltmenneske (Vetlesen, 2002, s. 3). Forskjellen mellom individuell og kollektiv ondskap handler om ulike måter å forstå og analysere ondskap på, som igjen hjelper oss å se de ulike faktorene ved ondskap. Men de samme analysene for kollektiv ondskap vil ikke kunne bidra til å forstå individuell ondskap, da kreves det individuellpsykologiske tilnærminger (Vetlesen, 2002, s. 3). Det som er viktig er å kunne skille og se forskjellen mellom individuell og kollektiv ondskap uten å tenke at den ene utelater den andre. Man må alltid kunne se at det er et multifaktorelt årsakskompleks når en skal studere og forstå ondskap (Hillestad, 2014a, s. 35). Innenfor hver kategori vil det være ulike perspektiver for å studere og forstå ondskap. Innenfor den individuelle kategorien har man det biologiske og det psykologiske perspektiv. I den kollektive kategorien kan man studere ondskap ut fra sosialpsykologiske perspektiv og sosiologiske, kulturelle og strukturelle perspektiv. Jeg vil i de neste avsnittene gå nærmere inn på de ulike perspektivene og trekke frem sentrale trekk innenfor hvert av perspektivene som jeg mener kan gi en økt forståelse for ondskap og onde handlinger.

4.1 Individuell ondskap

Psykologiske og psykiatriske betraktninger og vurderinger blir sentralt når det er snakk om individuell ondskap (Vetlesen, 2014b, s. 8). Dybdepsykologer er skeptisk til sosial vitenskap som hevder at ondskap oppstår hovedsakelig som følge av situasjon og sosiale faktorer (Corbett, 2018, s. 78). Psykodynamiske teoretikere hevder at det må være noe patologisk som også foregår hos mennesker som jevnlig torturerer, voldtar og dreper andre uskyldige mennesker, og da spesielt de menneskene som ser ut til å oppnå nytelse og tilfredstillelse ut av det (Corbett, 2018, s. 78). Ifølge teoretikerne kan man ikke forklare den oppførselen bare ut fra gruppepåvirkning. Selv om vi ser på terrorisme som politisk eller religiøst motivert, så må vi også se på hvorfor vold er så utbredt blant

ekstremister og hvorfor de tiltrekkes av ideologier slik som voldelig Jihad. En voldelig og sterk tro kombinert med manglende empati samt nytelsen av å ha makten over andres liv og død, er ofte et tegn på et dypt forstyrret indre, selv om den sosiale situasjonen en befinner seg i godtar og forsterker denne atferden (Corbett, 2018, s. 78 - 79). Noen teoretikere foretrekker å se på ondskap som mentale tilstander, slik som ukontrollert aggresjon, misunnelse og alvorlige karakterbrister (Corbett, 2018, s. 77).

Psykologiske prosesser og strukturer kommer hovedsakelig ut fra det biologiske, og blir først psykologisk i møte med ulike former for sosialisering, dermed blir biologien viktig for å forstå det psykologiske (Hillestad, 2014b, s. 13). I det følgende kapittelet om individuell ondskap vil jeg trekke frem noe av det jeg ser på som sentralt for utviklingen av individuell ondskap.

4.1.1 Psykologisk perspektiv

Å forstå psykologi ut fra et evolusjonært perspektiv kan bidra til en enda rikere forståelse av den menneskelige hjernen. Evolusjonære psykologer mener at mennesker, basert på vår hjernestruktur, utviklet oss til å løse problemer med tilpasning til omgivelsene som stammer fra våre tidligste forfedre. Dette feltet antar at hjernestrukturen utviklet seg til atferd som slektskap, parring og allianser med andre og disse ble utviklet for å overleve (Corbett, 2018, s. 117). Evolusjonær psykologi prøver å forklare ondskap på ulike måter. For eksempel at krig er et resultat av ressursknapphet på grunn av befolkningsvekst. Noen teoretikere vil hevde at naturlig seleksjon har produsert atferd som er kriminell - slik som drap, voldtekt og tyveri. Disse strategiene kan spores tilbake til våre forfedre. De kan ha gitt noen individer fordeler når man konkurrerer om ressurser for å overleve (Corbett, 2018, s. 117 - 118). Selv om vår moderne kultur er ganske så annerledes enn fra våre forfedre sin, er ikke vår hjerne veldig annerledes, dette resulterer i at det kan bli en «klinsj» mellom vår hjernestruktur og det moderne samfunnet - derav kan noen sosiale problemer oppstå ut fra et evolusjonært perspektiv (Corbett, 2018, s. 118).

Psykologi er en menneskelig opplevelse, enten den kommer av bevisste eller ubevisste faktorer, og kan ikke kun eksistere på bakgrunn av biologiske drifter (Hillestad, 2014b,

s. 15). Mye av ondskaper som skjer styres mye av psykologiske prosesser (Corbett, 2018, s. 1). Den nyere skolen innenfor psykoanalyse, ser ikke kun på medfødte drifter som årsak til destruktiv aggressivitet, men omsorgssvikt som en viktig årsak til dette (Hillestad, 2014b, s. 17). Altså at ondskap ikke kun oppstår på bakgrunn av våre biologiske disposisjoner, men som en konsekvens av å ikke blitt møtt i sine basale behov som spebarn. Som vil si at en av de største motivasjonsfaktorene for mennesker er ikke kun det å få utløp for drifter, men at tilknytning til andre mennesker er en svært viktig motivasjonsfaktor. Spebarnet er mye mer opptatt av tilknytning til andre mennesker enn det den østerrikske psykoanalytiker Sigmund Freud selv oppfattet (Hillestad, 2014b, s. 17). I denne forståelsen ser man for eksempel på aggressivitet som en følge av omsorgssvikt og ikke som en biologisk drift som er med oss fra starten. Men disse to synene trenger ikke å være motstridene, man kan derimot tenke at de utfyller hverandre. De viser oss bare flere sider ved den menneskelige utviklingen (Hillestad, 2014b, s. 17).

Objektrelasjonsteori

Objektrelasjonsteori er en utviklingslinje fra psykoanalytisk teori som i nyere tid har fått større innflytelse. Teorien har fått ny empiri som følge av systematiske observasjoner av spebarn samt analyser av samspill mellom omsorgspersonene sammen med sine barn (Abrahamsen, 1997, s. 58-59). Teorien viser oss hvordan de tidligste følelsesmessige relasjonene blir til. Det handler om spebarnets indre bilder, som kan være både gode og onde (Abrahamsen, 1997, s. 59). Dette blir spebarnets indre grunnlag på hvordan man forstår og tolker verden, og som blir påvirket av de nærmeste relasjonene. Tolkningen og forståelsen man har av de ytre objektene er både ubevisst og bevisst (Abrahamsen, 1997, s. 59). I denne teorien er det en viktig rød tråd og den handler om omsorgspersonen sin evne til å være følelsesmessig tilgjengelig og oppmerksom mot barnet. Det er en helt avgjørende faktor for en god og sunn personlighetsutvikling. Dette betyr igjen at utvikling i både god og dårlig forstand for barnet vil være sterkt knyttet til de tidligste relasjonene man har i livet (Abrahamsen, 1997, s. 62).

Den østerriksk-britiske psykoanalytiker Melanie Klein referert i (Karterud, Wilberg & Urnes, 2017, s. 161) sine teorier skiller seg ut fra Freud sine teorier. Hun var tidlig

opptatt av barns mentale prosesser og hun jobbet med barn som hadde alvorlig mentale lidelser. Hun ønsket å forstå årsakene til deres atferd (Karterud et al., 2017, s. 161). I følge Klein (Karterud et al., 2017, s. 161) har spedbarn et rikt, men primitivt indre fantasiliv, som også kan gi opphav til skremmende fantasier for barnet, og barnet må i tidlig alder forholde seg til vanskelige følelser. Som for eksempel aggressivitet. Aggressivitet er hos både voksne og barn ustabil og i evig beredskap for å unngå å få alvorlig angst som følge av motsetninger mellom livs- og dødsinstinktet (Karterud et al., 2017, s. 162). For at barnet ikke skal bli overveldet av de vanskelige følelsene, tyr barnet til forsvarsmekanismer. Klein referert i (Vetlesen, 2005, s. 115) sin terminologi utgjør to posisjoner, som er kalt paranoide-schizoid posisjon og den depressive posisjon. Den paranoide-schizoide posisjonen er karakterisert av projisering, intorjisering og splitting. Som er de første forsvarsmekanismene som spebarnet utvikler. For å håndtere angsten som kommer av frykten for sin egen aggressivitet, tyr spebarnet til splitting. Det foregår ved at mors bryst blir splittet til et dårlig bryst og et godt bryst. For å ikke miste seg selv identifiserer spebarnet seg med det gode bryst (Vetlesen, 2005, s. 115). For å kunne fornekte sin egen aggresjon bruker spebarnet projektiv identifikasjon. Ved å legge over alt som er vondt over på det dårlige brystet. Prosessen er at spebarnet gjør den andre (mottakeren) til container for deler av seg selv. For at den andre skal kunne overta må en nærmest invadere og presse det på mottakeren slik at den andre overtar. Til slutt har mottakeren overtatt projiseringen og på den måten forvrenger man oppfatningen til mottaker (Vetlesen, 2005, s. 116). Denne posisjonen er en nødvendig del av utviklingen og den følger oss resten av livet, men for en sunn og god videreutvikling må posisjonen videreutvikles til den depressive posisjon. Den depressive posisjonen er karakterisert ved at spebarnet oppfatter at det gode og dårlige brystet tilhører en og samme person, altså moren. Det at spebarnet har projisert all sin frustrasjon og aggressivitet ut, gir opphav til skyldfølelse i barnet fordi barnet oppdager at disse vanskelige følelsene stammer innenfra, noe som også gir opphav til angst ettersom man frykter sin egen aggressivitet (Vetlesen, 2005, s. 116). Barn som ikke blir møtt og forstått av omsorgspersonen med sine vanskelige følelser vil ha problemer med å forstå å håndtere sine følelser og vil ofte ty til de tidligste og primitive forsvarsmekanismene for å kunne få unna de vanskeligste følelsene (Abrahamsen, 1997, s. 183). Det at barnet blir møtt i sine behov og blir behandlet på en god og omsorgsfull måte av sine omsorgspersoner er helt essensielt for at barnet skal få en god og sunn

utvikling (Abrahamsen, 1997, s. 62). Den tyske psykoanalytiker Erich Fromm (Hillestad, 2014b, s. 19) mener at patologi kommer av å ikke blitt møtt i sine basale behov som spebarn. Han mener at destruktivitet ikke er en følge av medfødte årsaker, men heller som en konsekvens av omsorgssvikt (Hillestad, 2014b, s. 19).

Projektiv identifikasjon

Av alle forsvarsmekanismene som Klein nevner over vil jeg spesielt trekke fram begrepet projektiv identifikasjon, da jeg ser på den forsvarsmekanismen som sentral når man diskuterer ondskap og onde handlinger. Dette fordi det handler om å legge sine vonde og forbudte følelser over på noen andre. Dette kan føre til onde handlinger mot andre, der det er egne vonde følelser som blir årsaken til de onde handlingene. Den amerikanske professoren C. Fred Alford referert i (Vetlesen, 2005, s. 113) mener at årsaker til ondskap ofte handler om å legge sin egen eksistensielle smerte over på en annen, slik at en selv kan bli kvitt smerten. Man kan avlaste seg med de indre konflikter som en ønsker å bli kvitt, ved å tilskrive andre som onde og verdiløse, og dermed ønske om å eliminere dem (Hillestad, 2014a, s. 11). Begrepet projektiv identifikasjon ble lansert av Klein og begrepet forklarer prosessen hvor spebarnet projiserer uønskede følelser over på morens bryst, som er barnets første objekt (Ramvi, 2010, s. 25). Men man kan også se på projektiv identifikasjon som både et forsvar mot følelser, men også en kommunikasjon av følelser (Holm, 2009, s. 95). Klein referert i (Hillestad, 2014b, s. 28) mener at mennesker har en naturlig medfødt aggresjon som automatisk blir til hat i den tidligste utviklingen, dette kan bli et permanent hat som er destruktivt, hvis man vokser opp under varig dårlige forhold. Dette kan igjen gjøre at aggresjon blir en kilde til ondskap, fordi aggresjon blir transformert til hat og ondskap på bakgrunn av dårlige relasjoner og situasjoner. Både Klein og Vetlesen mener at aggresjon er en naturlig og nødvendig del av mennesket sin natur og må ikke forveksles med projektiv hat (Hillestad, 2014b, s. 29). Men i interaksjon mellom mennesker utveksler vi hele tiden informasjon og følelser. Følelser og sinnsstemninger som blir kommunisert er ofte ubevisste og det er her begrepet projektiv identifikasjon blir nyttig (Ramvi, 2010, s. 25). Et eksempel på dette som de fleste kan kjenne seg igjen i, kan være dialogen om følelser en unngår, for eksempel i et parforhold eller andre nære relasjoner. Dette kan føre til, som nevnt tidligere, projektive prosesser. En tillegger den andre de egenskaper som en

selv ikke vil vedkjenne i seg selv - det er den andre som er sint, kjedelig, lukket eller deprimert (Vetlesen, 2014b, s. 64). Man legger sin egen misnøye ut, uten å se og oppfatte at det er ens egen projeksjon som legges ut og over på den andre (Vetlesen, 2014b, s. 65).

Moralutvikling

Når man skal forstå ondskap så er det viktig å ta med perspektiver rundt vår egen moraldannelse. En god moralsk utvikling vil være nødvendig for å fungere i et sosialt samfunn. For å kunne fungere i et felleskap er man helt avhengig av moral, fordi uten moral vil ikke et samfunn og sosialt felleskap være mulig (Hillestad, 2011b, s. 77). Moral og moralske handlinger defineres ut fra handlinger som er prososiale og altruistiske samt empatiske (Hillestad, 2011b, s. 48). Umoral, som vil si antisosial atferd, er destruktive væremåter som kan føre til ondskap og grusomheter. Man er selvsentrert og er hensynsløs til andres behov og perspektiv (Hillestad, 2011b, s. 67). En viktig teoretiker angående barns utviklingen av moral er den amerikanske utviklingspsykologen, Lawrence Kohlberg (Hillestad, 2011b, s. 53). Ifølge Kohlberg er barns evne til moral i starten helt avhengig av en ytre faktor, gjerne i form av en autoritet. Kohlberg referert i (Hillestad, 2011b, s. 54) sitt bidrag til den kognitive moralutviklingen viser at barn fra ulike deler av verden har et felles utviklingsforløp, da spesielt når moralen er avhengig av en ytre faktor og knyttes opp mot konformitet. Han så først forskjeller i utviklingsforløpet på moralen hos den enkelte, når det var snakk om hastighet i utviklingsforløpet samt når man så hvor langt man kom i sin moralutvikling. I det siste og mest utviklede stadiet er det særdeles stor variasjon. I dette siste stadiet, vil det ifølge Kohlberg, handle om en autonom og personlig moral. Her vil det være forskjeller både individuelt og ut fra hvilke kulturer man er en del av (Hillestad, 2011b, s. 54).

Hvis det skal gi mening å snakke om psykologiske årsaker til ondskap så må man trekke frem at det er der hvor person faktisk kan stilles til ansvar for sine handlinger og ikke en handling utført som følge av patologier (Boysen, 2012, s. 14). Den moralske ondskapen kan kun beskrives ut fra at menneskers handlinger er som følge av fri vilje. Fri vilje er omdiskutert, men kan forstås slik; fri vilje er nå individet står foran minst to

handlingsmuligheter og at man i den konsekvens kunne valgt annerledes (Boysen, 2012, s. 16). En kan ta utgangspunkt i autonomibegrepet som betyr evnen til å være kritisk til seg selv og sine ønsker, hvem man velger og identifiserer seg med og ikke identifiserer seg med, valg av verdier, ideologi og moral. Å bære et moralsk ansvar ovenfor egne handlinger må ses i sammenheng med autonomi (Boysen, 2012, s. 16-17). Man kan ikke definere mennesker som enten god eller ond, derfor vil man, innenfor normalitetsbegrepet, kunne romme noen former for ondskapsfulle handlinger der det er fullt mulig å være normal og samtidig ha potensiale til å handle ondt (Boysen, 2012, s. 49). Onde og umoralske handlinger er ikke bare som følge av ideologier eller egoisme, men kan også være en følge av tankeløshet og det at man mister sin autonomi og dermed lar være å ta moralske vurderinger og derfor ender opp med å handle konformt (Boysen, 2012, s. 90).

4.1.2 Psykiatriske årsaker og forklaringer til ondskap

Psykopati

Når en skal snakke om ondskap og onde handlinger er det naturlig å trekke inn personlighetsforstyrrelser som kan ha en høyere risiko enn befolkningen ellers, når det kommer til å begå onde handlinger. Ulike former for antisosial atferd ut fra et samfunnsperspektiv er sentrale, fordi ikke bare er det skadelig for individet selv, men kan også innebærer skade og død for andre medmennesker (Karterud et al., 2017, s. 221). Psykopater kjennetegnes ved at de er hensynsløst, utnytter andre, er preget av egoisme, grandiositet, overfladiskhet, ustabile følelser, lav empati og uten anger samt en ustabil og antisosial levemåte som ofte er preget av impulsivitet og ansvarsløshet (Karterud et al., 2017, s. 224). Det er flere årsaker til psykopati. Det kan være abnormiteter i hjerne, i genene eller det kan oppstå hvis mor for eksempel misbruker alkohol under svangerskapet. Man har undersøkt kriminelle psykopater i fengselet og kan se på fMRI at de har signifikant mindre aktivitet i det limbiske systemet (Corbett, 2018, s. 19). Noen teoretikere mener at tvillingstudier viser at psykopati i hovedsak ser ut til å ha en genetisk opprinnelse (Corbett, 2018, s. 19). Mens noen teoretikere mener miljø og oppvekst er den viktigste faktoren til utvikling av psykopati. Et barn som blir

utsatt for kronisk omsorgssvikt kan ende opp med å ikke oppleve sine egne og andres følelser (Corbett, 2018, s. 20). I følge den canadiske psykologiprofessoren Robert D. Hare vet ikke forsker med sikkerhet hva som fører til psykopati, men man antar at det handler om en kombinasjon av biologiske og miljømessige faktorer (Hare, 2003, s. 155). Sosiale faktorer vil kunne være med å påvirke atferden til en psykopat, både i positiv og negativ forstand, men vil ha minimal innvirkning på psykopatens manglende empati og samvittighet (Hare, 2003, s. 162). Hvis en psykopat vokser opp i en stabil familie vil psykopaten kanskje få en god jobb, men med tilbøyeligheter til svindel og tvilsom atferd. Men hvis en psykopat vokser opp i et ustabil hjem vil det øke sannsynligheten for at psykopaten blir en voldsforbryter (Hare, 2003, s. 162). Man vet lite om psykopater, men hadde det ikke vært for skanningsteknologi ville vi visst enda mindre (Fallon, 2014, s. 19). Det er gjort flere studier på psykopater som sitter i fengsel som viser at det er en høy andel av de innsatte som har opplevd, fra tidlig barndom av, å bli misbrukt psykisk, emosjonelt og/eller seksuelt (Fallon, 2014, s. 91). I en undersøkelse på 35 psykopater i fengsel fant man ut at 70 prosent av de innsatte rapporterte om alvorlig omsorgssvikt i deres barndom (Fallon, 2014, s. 91). Dette er sårbare mennesker som er mer utsatt for å bli tiltrukket av propaganda og hat litteratur (Corbett, 2018, s. 20). Psykopatiske mennesker som er likegyldige til andre kan ofte utføre ondskap ut fra kjedsomhet. Det er en sammenheng mellom å være disponibel for kjedsomhet og ha en psykopatisk sensasjonsøkende atferd. Selv de psykopatene som har et suksessfullt sosialt liv kjeder seg kronisk, dette kommer delvis på grunn av deres mangel på et indre liv (Corbett, 2018, s. 20). Andre mennesker blir sett på som objekter som man kan bruke til å nå sine mål - det viktigste er å vinne - som vil være en motvekt mot det tomme indre livet, samtidig som det gir en opplevelse av trygghet fordi psykopater ser på verden som et farlig sted. Psykopater er gode på å late som at de har og opplever følelser, og det gjør dem særdeles vanskelig å oppdage (Corbett, 2018, s. 20).

Patologisk narsissisme

Narsissisme er en personlighetsforstyrrelse som starter i tidlig voksen alder (Karterud et al., 2017, s. 240). Man kan dele narsissisme inn i to kategorier (Jakobsen, 2016). Den

ene kategorien er de sårbare narsissistene, de er mer innadvendt og tilbaketrukket. Den andre er den grandiose kategorien som ønsker beundring, er arrogant og har høy selvtillit med et ekshibisjonistisk behov. Begge kategoriene har like stort behov for beundring og har høy tro på seg selv (Jakobsen, 2016). Fromm referert i (Corbett, 2018, s. 87) mener at ondartet narsissisme er det som mest representerer ondskap, fordi det er det som er roten til den mest inhumane destruktive ondskapen. Her vil en kunne plassere mange seriemordere - som ofte er patologisk grandiose narsissister med mangel på empati og som ofte styres av et intens behov for beundring (Corbett, 2018, s. 87). De som faller under denne kategorien vil ofte ha behov for makt og å kjenne seg maktdfull, dette kan være for å håndtere vonde barndomsopplevelser som for eksempel å bli ydmyket og bitt behandlet som betydningsløs. For å kunne håndtere ubevisste følelser som eksempelvis skam, vil en ha behov for å både overdrive og lyge om sine egne evner. De vil også ha behov for å føle seg overlegen ovenfor andre fordi de føler seg spesielle og ønsker derfor å bli behandlet deretter. Når de blir frustrerte vil de kunne ty til narsissistisk raseri og få hevnlyst (Corbett, 2018, s. 87). De er ofte misunnelige og vil ikke ha noe problem med å utnytte andre samtidig som de er intolerante til mennesker som er annerledes. De vil også være livredd for å bli ydmyket hvis deres grandiositet blir utfordret. De opplever at de bestemmer hvilke liv som er verdt å ofre for egen vinning. De vil ofte påføre ondskap på andre - uten betenkeligheter - fordi en kjenner hat og forakt for andre, og de vil manipulere og utnytte andre for egen vinning (Corbett, 2018, s. 87). En narsissist får glede av å skade andre og gjøre de til ofre, i et ubevisst ønske om å selv ikke være et offer lenger, og de bruker ofte projektiv identifikasjon for å få vekk negative følelser og den primitive angsten. Noe som gjør at man ønsker å kontrollere det fryktede objektet og bygger opp under følelser som aggresjon og mistillit, disse forsvarsmekanismene ødelegger objektrelasjoner samtidig som det svekker ens impuls kontroll og frustrasjonstoleranse (Corbett, 2018, s. 87).

Sadisme

Sadisme handler om å påføre andre skade og samtidig nyte det (Corbett, 2018, s. 83). Sadisme er en ondskapsfull form for predatorisk tilfredsstillelse eller en måte å bekrefte sin makt over andre på (Corbett, 2018, s. 83). Det som skiller sadisme fra aggressivitet, er sadisten sin ekstreme identifisering med sitt offer. Sadisme er gleden av å unnsnippe

det å være et offer, ved å gjøre en annen til offer istedenfor (Vetlesen, 2005, s. 106). Det er vanlig at sadister har hatt en barndom preget av å bli ydmyket, påført skam og opplevd å være sårbar. En slik barndom vil ofte føre til mennesker som er defensive, full av forakt og fiendtlig mot andre, med liten evne til empati. Noen sadister bruker det lille de har av empati til å nyte offerets smerte (Corbett, 2018, s. 83). En sadist vil ofte degradere offeret slik at sadisten vil føle seg overlegen og mektig, da dette fungerer som et forsvar mot sin egen følelse av sårbarhet og hjelpeløshet. Sadisten vil prøve å mestre smerte og lidelse istedenfor å oppleve det personlig (Corbett, 2018, s. 83). Det å finne seg et hjelpeløst offer vil gi sadisten en trygghetsfølelse, for da er det ikke sadisten som lenger er offeret, men han er i en maktposisjon. På samme tid vil sadisten, ved å se på offerets smerteuttrykk, få en ubevisst kontakt med sin egen barndom og sin smerte (Corbett, 2018, s. 84). Sadisten handler da på bakgrunn av hevn for sin vonde barndom. Det er viktig å vite at sadisme også kan foregå psykisk, ikke bare fysisk. For eksempel ved å ødelegge en annens verdighet og selvspekt eller det å se på og bruke et annet menneske som et instrument eller kun et objekt (Corbett, 2018, s. 85). For Fromm referert i (Hillestad, 2014b, s. 23) er det ultimate tegn på ondskap det sadistiske ønske om å trekke noen sitt liv langsomt ut. Med dette mener han både det fysiske liv og det psykiske liv, som betyr at man ønsker å dominere og kontrollere samt å ødelegge og slukke andres livsgnist. Kilden til glede blir å kontrollere andre og slukke andres livsgnist (Hillestad, 2014b, s. 23). Det kan gi en opplevelse av å være udødelig når man tar et annet sitt liv samtidig som man selv får leve videre. Sadisten opplever at det er de andre som dør, ikke jeg (Vetlesen, 2014a).

4.1.3 Biologisk Perspektiv

Det er relevant å inkludere det biologiske perspektiv når man vil forstå ondskap. Fordi det biologiske perspektiv gir oss et bredere bildet av hva som kan ligge bak onde handlinger (Hillestad, 2014b, s. 111). Likevel så er det nok en del som er kritisk til den biologiske tilnærmingen, som baserer seg på gener og tanken om en iboende biologi som kan forklare menneskets natur (Corbett, 2018, s. 118). Grunnen til denne kritiske holdningen er blant annet at dette perspektivet kan føre til at noen raser, kjønn og seksuelle orienteringer kan få en form for fordel som kan føre til fiendlighet og ignoranse (Corbett, 2018, s. 118). Men selv med kritikken i bakhodet kan man likevel se

at vi kan forklare menneskelig atferd ut fra hvordan vår art har tilpasset seg til endringer i løpet av vår lange utvikling. Atferd som har overlevd må ha hatt en verdi for arten (Corbett, 2018, s. 117). Altså hva er det som overlever i et vanskelig og konkurrerende miljø? Våre tidligste forfedre måtte konkurrere om mat og territorium som har ledet til vold mot konkurrenter (Corbett, 2018, s. 119). Psykopati og narsissisme er trekk som man tenker er den mørke siden av menneskelig atferd, de trekkene trenger ikke nødvendigvis å være iboende da disse trekkene kan bidra til overlevelse for individet. (Corbett, 2018, s. 117). Deres livsstrategi handler om umiddelbar tilfredsstillelse og belønning, inkludert impulsive trekk. Fra et biologisk perspektiv overlever disse trekkene i befolkningen fordi de gir noen fordeler (Corbett, 2018, s. 117).

Evolusjonsteorien

Den britiske naturforskeren Charles Darwin (Waller, 2007, s. 143) sitt viktige bidrag til forståelsen av evolusjonen var hans teori om naturlig seleksjon. Kort sagt er naturlig seleksjon prosessen der hvor de som er best tilpasset overlever framfor de som er mindre tilpasset. Darwin referert i (Waller, 2007, s. 143) så at alt levende har en felles stamfar og at vi alle hører sammen, og han mente at vi mennesker kan observere våre primitive selv når det kommer til det fysisk, atferdsmessig, mentalt og moralsk ved å se på de andre dyrene i naturen. Konkurransen er noe av det viktigste innenfor naturlig seleksjon, man konkurrerer innenfor gruppen, men også med andre grupper (Waller, 2007, s. 155). Å skade andre grupper og deres medlemmer kunne føre til en fordel for ens egen gruppe i form av materielle fordeler, men også fordi en da gjerne ble kvitt konkurrenter (Waller, 2007, s. 155). For våre forfedre var det ofte slik at man for å overleve måtte gjøre det på andres bekostning. Dette betyr igjen at vi er etterkommere av mennesker som overlevde av å konkurrere, derav er vi alle i varierende grad konkurrerende mennesker (Waller, 2007, s. 156). Den darwinistiske evolusjonen mener at mye av atferden til mennesker er styrt av det samme som de andre dyrene, altså drifter (Waller, 2007, s. 144). Drifter er atferd som er medfødt og som man kan utføre uten tidligere erfaringer eller øvelser (Waller, 2007, s. 144). Freud referert i (Waller, 2007, s. 145) bidro til forståelsen av hvordan mennesker blir styrt av drifter. For Freud (Waller, 2007, s. 145) er drifter innestengte krefter i hjernen og alt i hjernen stammer fra

driftene. Ifølge Freud referert i (Hillestad, 2014b, s. 9) er det to dominerende drivkrefter for menneskene, den ene er livsdriften og den andre er dødsdriften. Dødsdriften viser seg sjeldent direkte, men den er styrt av aggressivitet og hat. Livsdriften jobber mot dødsdriften og dets behov for selvødeleggelse, og hjelper å få aggresjonen ut istedenfor å vende den inn mot seg selv, da dette er viktig for den enkeltes overlevelse og mentale helse. Et eksempel på mennesker som ikke får til denne prosessen vil være mennesker med depresjon, for de vil aggresjonen være vendt inn mot dem selv (Hillestad, 2014b, s. 10).

Aggressivitet

Aggresjon blir stort sett definert som atferd som er rettet mot en annen i den intensjonen om å skade den andre (Miller, 2004, s. 170). All vold er aggresjon, men all aggresjon er ikke voldelig. For eksempel så kan et barn dytte et annet barn av sykkelen sin i aggresjon, men det er ikke vold. Derimot er en skoleskyting både voldelig og aggressiv (Miller, 2004, s. 170). Aggressivitet er en viktig faktor i vår forståelse av ondskap (Hillestad, 2014b, s. 77). Fordi et sted aggresjon viser seg selv er gjennom ulike typer for voldsutøvelse (Hillestad, 2014b, s. 77). Det betyr ikke at aggresjon i seg selv kan forklare all ondskap, fordi aggresjon er ikke i utgangspunktet et problem. Videre er det uenighet blant forskere om den enkeltes tilbøyeligheter til aggresjon og vold, handler om biologiske faktorer eller om det er sosiale faktorer som kan forklare det (Hillestad, 2014b, s. 77). Imidlertid så har man ulike biologiske forutsetninger for aggresjon og vold, men det betyr ikke at man er determinert til å være aggressiv og voldelig fordi det er ikke bare biologi som kan forklarer den atferden. Hjernefunksjon, gener og evolusjon kan ikke forklare alt (Hillestad, 2014b, s. 103). Den enkeltes biologiske disposisjoner manifesterer seg gjennom den sosiale interaksjonen (Miller, 2004, s. 178). Men det er noen risikofaktorer som øker sannsynligheten for voldelig ondskap, både individuell og kollektiv ondskap. Det kan være tilgangen til våpen, global oppvarming og ulike kulturelle normer når det kommer til synet på vold. Imidlertid kan ikke en faktor alene forklare annet enn mindre forskjeller når det kommer til voldelige tendenser, men man vet nå - gjennom utallige studier - at vold man blir eksponert for i media er en risikofaktor når det kommer til utviklingen av aggressive og voldelige mennesker (Miller, 2004, s. 182). Dette gjelder nok ikke i like stor grad for den

ekstreme formen for vold, men voldelig ondskap har en større sannsynlighet for å vokse fram i miljø som har flere risikofaktorer. I for eksempel voldelige miljøer som forsterker aggresjonen og som viser de som er en del av miljøet at aggresjon er lov og i tillegg er en riktig respons (Miller, 2004, s. 182).

Amygdala

Amygdala er en sensorisk inngangsport til det limbiske system som bidrar til å tilføre emosjonell betydning til atferd og forbindelsen den har til den prefrontale cortex muliggjør en regulering av emosjoner - både de bevisste og ubevisste emosjonene (Karterud et al., 2017, s. 111). Forskning har vist oss at det er noen strukturer i hjernen som har stor betydning for hvordan man takler stress og trusler og det er Amygdala (Nordanger & Braarud, 2017, s. 59). Amygdala er en mandelformet struktur som er i overgangen mellom overlevelses- og emosjonshjernen og den blir ofte kalt vår alarmsentral. Oppgaven til Amygdala er å oppdage trusler, og den er også en hukommelsesstruktur for emosjonsminner, så tidligere farlige og skremmende opplevelser blir lagret her slik at man kan trigges raskere og mer automatisk neste gang (Nordanger & Braarud, 2017, s. 59). Når alarmen settes i gang gir Amygdala beskjed til hypothalamus som fungerer som hjernes kontrollrom og derfra mobiliseres det til aktivitet. Ut fra signaler skilles adrenalin ut som øker hjerterefrekvensen, trekker inn blodårene og øker blodtrykket slik at musklene i kroppen får ny energi og det gjør at man kan stå imot faren man står ovenfor. Respirasjonen økes også slik at blodet gir musklene oksygenet som man trenger (Nordanger & Braarud, 2017, s. 59). Kroppens umiddelbare alarmreaksjon skjer i løpet av noen få hundrededels sekunder via noen lynraske forbindelser og dette skjer uten å inkluderer de tenkende områdene i hjernen, dette er en form for nevralt ekspress (Nordanger & Braarud, 2017, s. 61). Det er helt nødvendig at dette skjer ubevisst og uten behov for å tenke, fordi skulle man tenkt i trusselsituasjoner ville det ofte medføre livsfare (Nordanger & Braarud, 2017, s. 62). Man har også et reguleringssystem som hjelper oss å regulere alarmreaksjoner og bufre dem når det er behov for det (Nordanger & Braarud, 2017, s. 63). Hvis ikke barn skjerms for belastinger, vil slike belastinger føre til at alarmsystemet kan bli for sensitivt og reguleringssystemet vil bli hemmet - konsekvensen blir da at vonde

opplevelser i barndommen vil påvirke hjernes infrastruktur (Nordanger & Braarud, 2017, s. 67).

Speilnevroner

En annen viktig biologisk prosess er speilnevroner. Speilnevroner er det som gir oss mulighet til å utvikle empati og moral. Speilnevroner er nervebaner som spiller en stor rolle for empatiske følelser og evnen til å sette seg inn i og oppleve andre menneskers opplevelse av lidelse, smerte, men også deres meninger og perspektiver (Hillestad, 2011b, s. 74). Det er blitt gjort studier på hvordan mennesker reagerer på bilder. Forsøkspersoner sin hjerne blir skannet av en fMRI mens man blir vist bilder av ulike menneskelige uttrykk og følelser som glad, sint og lei seg. Studiene viser at de stedene i hjernen som er koblet til de ulike følelsene som blir vist på bildene også blir aktivert hos de personene som ser på bildene (Fallon, 2014, s. 114). Ved hjelp av speilnevroner vil en føle et ubehag når andre påføres smerte fordi vi føler det selv - dette gjelder også emosjonell smerte. Denne evnen legger grunnlaget for menneskers empati og utgangspunkt for moraldannelse (Hillestad, 2011b, s. 74). Biologiske prosesser vil ikke skape moral, men skal en kunne opptre moralsk må en besitte visse egenskaper som empati, altruisme og sosial atferd - og slik kan man koble biologi til moral (Hillestad, 2011b, s. 70-71). Hos noen vil disse nevrologiske strukturene være svekket eller fraværende, noe som kan gi skremmende utslag som total likegyldighet til andre og deres opplevelser (Hillestad, 2011b, s. 74-75). Det er viktig å nevne at tilstedeværelse av disse nevronene krever stimulering, som for eksempel god omsorg og opplæring i positive moralske normer (Hillestad, 2011b, s. 75).

4.2 Kollektiv Ondskap

Sentrale trekk ved kollektiv ondskap sett i historisk perspektiv er at man tror at man er de gode som må bli kvitt de onde. Dermed vil man oppleve og tro at man har en rett til å drepe den andre (Vetlesen, 2014b, s. 18). Når en skal forsøke å forstå menneskers handlinger er det viktig å forstå de individuelle faktorene som den enkelte disponerer, men også de sosiale faktorene som individet befinner seg i, fordi det er en dynamikk

mellom disse faktorene som må forstås for å kunne se helheten (Hillestad, 2014a, s. 22). Denne gjensidige påvirkningen mellom individet og den sosiale konteksten man er en del av - de normer og moral som er rådene i det samfunnet og den kulturen en lever i - er viktig for om det fremmer eller hemmer den altruistiske atferden til det enkelte individ. Samspeillet mellom individet og det kollektive felleskapet vil ha mye å si om det er potensiale for det onde eller det gode som vil komme til uttrykk hos den enkelte (Hillestad, 2014a, s. 31). Altruistiske samfunn kommer både den enkelte og det kollektive sosiale felleskapet til gode (Hillestad, 2013a, s. 148). Videre kan man se på kollektiv ondskap ut fra to perspektiver. Det sosialpsykologiske perspektiv og det strukturelle perspektiv. Den strukturelle ondskaper vil jeg behandle i kapittel fem og der vil jeg også differensiere mellom ulike former for terrorisme.

4.2.1 Sosialpsykologisk perspektiv

Jeg vil i dette avsnittet snakke om sosialpsykologiske årsaker til onde handlinger og ondskap og vise til hvilke sosialpsykologiske mekanismer som gir grobunn til holdninger som fordommer og hat uten at det foreligger noe konflikt på forhånd (Hillestad, 2013a, s. 118). Jeg vil også her trekke inn de to kjente eksperimentene til Zimbardo og Milgram.

Det er blitt utført betydelig mengder av studier som viser oss hvordan mennesker blir påvirket av den sosiale konteksten man er en del av (Hillestad, 2013b, s. 49). Felleskap er en nødvendighet for mennesker, og den gruppen man er en del av er med på å påvirke å styre atferden til individet. Mennesker styres mot gruppetilhørighet på grunn av våre sosiale forutsetninger og dermed ønsker man å passe inn i gruppen ved å følge de normene og idealene som gruppen innehar (Hillestad, 2013b, s. 49). Menneskers tendens til konformitet i sammenheng med gruppeatferd ser ut til å være et generelt trekk hos mennesker (Hillestad, 2013b, s. 49). Gruppen vil ha en betydelig innflytelse over den enkelte, både når det gjelder den enkeltes atferd og den enkeltes handlinger (Hillestad, 2013a, s. 123).

«Oss» og «dem» tankegang kan være en grobunn til ondskap. Stereotypi ligger ofte til grunn når det er snakk om hat og fordommer. Men hvorfor oppstår stereotypi? Det

handler om både våre perseptuelle evner og vår tendens til å kategorisere. Det handler om meningsdannelse og tilhørighet i verden (Hillestad, 2013a, s. 120). Medlemmer av en gruppe kan inneha likhetstrekk, men det som er karakteristisk med stereotypi, er å gjøre medlemmene av en gruppe mer like enn de er og dette styrkes jo fjernere og mer ukjent gruppen framstår (Hillestad, 2013a, s. 119). Har en først dannet seg et bilde av hvordan en gruppe og dens medlemmer er så er det vanskelig å endre den oppfatningen (Hillestad, 2013a, s. 120). Et annet begrep som kan være nyttig å ha med seg når det kommer til forståelsen av en «oss» mot «dem» tankegang er begrepet Xenofobi, som betyr frykt for det som er fremmed, altså en form for fremmedhat. Her vurderer man de andre medlemmer av en annen gruppe som dårligere enn ens egen gruppe (Hillestad, 2013a, s. 134-135).

Sosial identitetsdannelse handler om våre tendenser til å slutte oss til grupper og definere våre gruppe mer positivt enn andre, som igjen kan gi uheldig konsekvenser (Hillestad, 2013a, s. 120). Våre oppfatninger vil også være drevet av følelser, så når man snakker om stereotypier og foretrukne grupper vil det emosjonelle kunne bidra til en uheldig utvikling der refleksive tankegang havner i bakgrunnen, som vil si at de vi ser i et positivt lys og de vi ser i et negativt lys vil ha små muligheter til å bli vurdert saklig og fornuftig (Hillestad, 2013a, s. 121). Vi strukturerer verden og ser oss selv ut fra ulike begreper, slik som for eksempel, kristen, kvinne, hvit, nordmann osv. Dette er måter å skille på oss og dem. Dette er en viktig del av identitetsdannelse og er ikke nødvendigvis noe negativt, men det kan bli det, hvis det blir et utgangspunkt for diskriminering (Svendsen, 2002, s. 121).

Intuitivt vil de fleste av oss forstå at vi er sårbare for gruppens påvirkning på oss selv og vår individualitet. Det er noe med gruppens natur som kan bidra til å fremme våre verste tendenser (Waller, 2007, s. 33). Den fransk sosialpsykolog Gustav Le bon referert i (Waller, 2007, s. 34) studerte menneskers atferd i grupper. Han var svært bekymret for at mennesker som er medlemmer av en gruppe kan ta over et helt samfunn på et øyeblikk. Han mente at det individuelle mennesket er underordnet den kollektive mentaliteten som endrer individets oppførsel radikalt, kun på bakgrunn av at en blir med i en organisert gruppe. Det viser seg blant annet at mennesker er mer tilbøyelig til å utføre vold hvis de blir en del av en voldelig gruppe. Årsaker til dette kommer både av identifikasjon med gruppen som leder til en ond sirkel, der vold øker identifisering med

gruppen. Men også av gruppens mulighet til å fjerne psykologiske hindringer til å utføre vold, for eksempel individets medfødte aversjon mot vold og det påfølgende stresset som følger av å påføre andre vold (Corbett, 2018, s. 73). Freud (Hillestad, 2014b, s. 9) mente at enkelt individers undertrykking av drifter var helt nødvendig og avgjørende for sivilisasjonens overlevelse. Den engelske filosofen Thomas Hobbes referert i (Hillestad, 2014b, s. 10) mente også at det var viktig med sosial orden for å undertrykke og ha kontroll på de sterke egosentriske og aggressive kvalitetene det enkelte mennesker har iboende. Mange mennesker blir nettopp reddet fra å utøve ondskap på grunn av omstendighetene som er rundt dem - hadde de for eksempel vært en fengselsvakt på en konsentrasjonsleir ville kanskje ens disposisjoner til sadisme og vold fått utløp (Corbett, 2018, s. 26).

Sosial identitesteori

Sosiale identitesteori er lansert av den polske sosialpsykologen Henri Tajfel og den britiske sosialpsykologen John Turner (Hillestad, 2013a, s. 125). Det å være en del av en gruppe, som man identifiserer seg med, betyr at man utvikler en såkalt «vi-følelse» hos den enkelte og et såkalt «kollektivt selv». Jo mer man investerer i gruppen, jo sterkere blir identifikasjonen med gruppen (Hillestad, 2013a, s. 125). Mennesker har et iboende behov for å se seg selv og sin gruppe i et opphøyet og mer positivt lys, og se de andre og deres grupper i et mer negativt lys. Altså at ens gruppeidentitet er med å høye ens egen selvfølelse (Hillestad, 2013a, s. 136). Gruppetilhørighet er veldig viktig for individets selvfølelse (Hillestad, 2013b, s. 51-52). En vil på bakgrunn av det finne måter en kan kategorisere den gruppen man selv er en del av og den andre gruppen - dette gjelder på både på mikro og makro nivå. Kategorisering kan man gjøre ut fra demarkasjonskriterier, det kan for eksempel være ytre fysiske egenskaper eller holdninger og meninger (Hillestad, 2013b, s. 52). Denne kategoriseringen av egen og andres grupper vil da kunne være med på å diskriminere andres grupper og dermed så ser en på sin egen gruppe som den som er best (Hillestad, 2013b, s. 52). Dette kan være starten på en utvikling som i verste fall kan føre til grusomheter som massedrap og folkemord, men selvfølgelig knyttet til spesifikke forhold (Hillestad, 2013a, s. 136-137).

Konformitet

Flere studier, observasjoner og målinger av mennesker og atferd viser at atferden er i stor grad styrt av hvilken kontekst den enkelte er en del av og befinner seg i (Hillestad, 2013b, s. 49). Til vanlig er det både muligheter og krav til autonomi, men på samme tid er mennesker nødt til å leve i et felleskap med hverandre og dette utgjør betingelsene for den sosiale delen ved menneskers atferd (Hillestad, 2013b, s. 49). Menneskers sosiale forutsetninger gjør at en trekkes mot gruppetilhørighet, og gruppen vil igjen betinge atferd som samsvarer med gruppens normer og virkelighetsoppfatning. Menneskers tilbøyelighet til konformitet er et gjennomgående trekk hos den enkelte (Hillestad, 2013b, s. 49).

Innebygd i de fleste grupper ligger det en dynamikk når det kommer til konformitet til gruppepress (Waller, 2007, s. 259). Man kan se konformitet ut fra to former for sosial påvirkning. Den første formen for konformitet til gruppepress er den, *normative sosiale påvirkning*, som handler om det som skjer når vi blir konforme for å bli likt og akseptert av de øvrige gruppe medlemmene. Vi gjør det de andre gjør i gruppen for å unngå å bli avvist av gruppen. Et eksempel på dette er bånd som blir skapt mellom soldater i militæret. Ofte vil man ikke ellers i livet få så sterke bånd som man gjør med hverandre i militæret, det betyr at man blir så konform til gruppen at man heller vil dø enn å skuffe medsoldater (Waller, 2007, s. 259). Den andre formen for konformitet til gruppepress er den *informative sosiale påvirkning*. Den handler om at de andre i gruppen blir en kilde til informasjon (Waller, 2007, s. 260). Når man for eksempel er i en sosial kontekst og lurer på hva som er det «riktige» å gjøre. Ofte er man usikker i en del situasjoner og vet ikke alltid hva som er rett og galt å gjøre. På grunn av denne usikkerheten så stoler vi mer på andre sin tolkning og forståelse av situasjonen. Derfor bruker man gjerne de som man oppfatter som eksperter for å innhente informasjon og dermed får vi en forståelse for hvilke normer det er i gruppen og som dermed skal styre den enkeltes tanker og oppførsel (Waller, 2007, s. 260). Konformitet til gruppepress bidrar til at medlemmer av grupper klarer å sette i gang, opprettholde og håndtere grusomheter som masse mord og folkemord. Samtidig som at konformiteten spiller inn slik at det også blir svært vanskelig å bryte ut av gruppen eller nekte å være med, selv om det gruppen gjør er grusomt (Waller, 2007, s. 261).

4.2.2 Philip Zimbardo Eksperimentet (The Stanford Prison experiment)

I 1971 utførte den amerikanske sosialpsykologen Philip Zimbardo referert i (Waller, 2007, s. 236) sitt fengselseksperiment. Under svært realistiske forhold skulle 21 mannlige studenter tilbringe to uker i et fengsel der noen ble tildelt rollen som fengselsvakt og resten fikk rollen som innsatt. De fikk ikke noen beskjeder om hvordan de skulle oppføre seg. De som ble valgt ut hadde på forhånd blitt intervjuet for å forsikre seg at de var mentalt og fysisk stabile, uten antisosiale trekk (Waller, 2007, s. 236). Ganske tidlig ut i eksperimentet begynte både vaktene og de innsatte og vise atferd slik som ekte vakter og innsatte har. For eksempel så viste de innsatte tegn til å bli blant annet apatiske, underdanige og depressive. Vaktene begynte å vise ondskapsfull atferd. Atferden var preget av blant annet sadisme, dominering, tyranni og aggressiv oppførsel mot de innsatte (Waller, 2007, s. 237). Vaktene ble veldig fiendtlige og likte makten uniformen ga de. Det som bekymret Zimbardo (Waller, 2007, s. 237) mest var at i utgangspunktet ikke-sadistiske mennesker viste tydelig sadistiske trekk. Den daglig økende brutaliteten eskalerte så mye at eksperimentet som skulle vare i to uker måtte avsluttes etter kun seks dager (Waller, 2007, s. 237). Så hva var det som skjedde her? Hvordan kunne helt vanlige, mentalt friske og oppegående studenter bli så stygge med sine medstudenter? Det dette eksperimentet viser oss er hvordan vanlige mennesker vil kunne utøve ondskap der den sosiale konteksten tillater det og det viser oss også at det ikke nødvendigvis er iboende egenskaper som fører til at mennesker utøver onde handlinger, men at det skjer som en følge av at man er en del av en gruppe og sosial kontekst som fremmer brutalitet og sadisme. Zimbardo (Waller, 2007, s. 237) mener at det er den sosiale konteksten som bidrar til ondskaper man så i eksperimentet og ikke onde enkeltmennesker. Altså mente Zimbardo referert i (Hillestad, 2013a, s. 122), at gruppementaliteten og ondskaper som oppstår, skjer fordi man kan gjemme seg i den store gruppen. Det den enkelte i utgangspunktet står for vil forsvinne når man blir en del av en gruppe og følger dens normer. Dette skjer fordi det blir viktigere for den enkelte å være en del av gruppen og ikke utenfor, og det derfor blir så viktig for den enkelte at man vil være i stand til å utføre de handlinger som er forventet og ønsket innenfor gruppen, uansett om handlingene er gode eller onde (Vetlesen, 2014b, s. 127). Zimbardo referert i (Vetlesen, 2014b, s. 127) mener at det som får folk til å enten handle

ondt eller godt springer ut fra det basale behovet om være en del av gruppen og ikke utenfor.

4.2.3 Stanley Milgram eksperimentet (Obedience to authority experiment)

I 1960 gjennomførte den amerikanske psykologen Milgram (Svendsen, 2002, s. 169) sitt berømte eksperiment. Eksperimentet gikk ut på at vanlige studenter skulle påføre forsøkspersoner elektrisk støt når de ikke svarte riktig på spørsmål som de ble stilt, og støtene ble sterkere for hvert spørsmål (Svendsen, 2002, s. 169-170). Det var ingen belønning eller straff som konsekvens av jobben de utførte, likevel utførte 60 prosent av studentene støtene helt til slutten. Dette på tross av det de siste støtet var merket fare og var 450 volt. Eksperimentet er utført på ulike måter. Milgram så en sammenheng med at hvis man var nær offeret ble forsøkspersonen mindre villig til å påføre offeret smerte (Card, 2002, s. 122). For eksempel så fullførte bare 40 prosent når de kunne se og høre forsøkspersonene. Når studentene måtte fysisk legge forsøkspersonen sin hånd på metallplaten sank deltakelsen til 30 prosent. Når en person uten autoritet utførte ordrene samarbeidet så å si ingen. Men hvis de selv ikke trykket på strømmen, men kun leste opp spørsmålene og skulle vurdere om svarene var gode nok, samarbeidet 90 prosent av studentene. Forklaringen studentene ga etter det eksperimentet var at det var ikke deres ansvar siden det ikke var de som fysisk trykket på knappen (Svendsen, 2002, s. 170). Samtlige studenter forklarte i sluttsamtalene at de ikke ville påført støtene hvis det ikke var for at de ble fortalt at de måtte gjøre det, men de var frivillige deltakere å kunne gi seg når som helst (Svendsen, 2002, s. 170). Eksperimentet viser oss at mennesker som blir presset av en autoritær person blir mer tilbøyelig til å påføre andre lidelse (Hillestad, 2014a, s. 27). Uten at man trenger å føle det fulle ansvaret for det, dette ble kalt «The Agentic State» som betyr at det moralske ansvaret blir overført til autoriteten som gir ordrene (Vetlesen, 2014b, s. 20). Studentene i eksperimentet forteller oss at under de rette omstendighetene vil man ofte være mer opptatt av å være lydige ovenfor en autoritet enn en vil være av andres lidelse (Vetlesen, 2005, s. 5).

Milgram og Zimbardo eksperimentene får fram hvordan ordinære mennesker, under visse omstendigheter kan utøve grusomme og onde handlinger mot andre (Hillestad, 2013a, s. 129). Zimbardo (Corbett, 2018, s. 71) mener at vi alle kan utøve onde

handlinger under rette omstendigheter. Ut fra moralsk fordømmelse av en ond handling vil det ha mye å si om hvor villig en har vært til å utføre handlingen, men viljen kan bli påvirket av sosialpsykologiske årsaker. Både Milgram og Zimbardo eksperimentene får fram hvordan viljen kan bli så påvirket at man ikke klarer å stå imot (Corbett, 2018, s. 71).

5.0 Differensiering av ondskapstyper

I dette kapittelet ønsker jeg å differensiere mellom tre forskjellige ondskapstyper. Strukturell, gruppeterroreisme og soloterrorisme. Dette for å skille de og vise de ulike dynamikkene innenfor hver av de enkelte ondskapstypene.

5.1 Strukturell ondskap

I følge Bauman referert i (Nilsen, 2005, s. 59) blir moderniteten en nødvendighet for at Holocaust i det hele tatt kunne skje. Han anså at det er trekkene ved moderniteten som muliggjorde Holocaust. Trekkene han snakker om er, teknologi, byråkratisk rasjonalitet og avanserte organisasjoner. Samtidig som avstanden mellom den som handler og de konsekvensene det får øker betraktelig - slik som vi så under Holocaust. Det var mange ledd i kjedene før man kom til selve likvideringen av jødene. På toppen hadde man departementene, så byråkrater og videre ned hadde man ingeniører, offiserer, togpersonalet og da til slutt de som installerte gassbeholderne og stengte jødene inne i gasskamrene. I denne forståelsen ser man bort fra personlig ondskap som drivkraft. For Bauman (Nilsen, 2005, s. 60) blir dette en teknokratisk rasjonell organisasjon der egne moralske verdier og overveielser blir redusert til likegyldighet fordi avstanden mellom handling og følgende av den blir så stor. Både sosiale faktorer og samfunnsmessige faktorer spiller inn for å utvikle moraldannelse. Bauman (Hillestad, 2011b, s. 87) skiller på samfunn og det sosiale. Han mener at samfunnet er anonymt og upersonlig som skaper distanse til mennesker, mens det sosiale er mer preget av umiddelbarhet og gjensidighet mellom individene. Bauman (Hillestad, 2011b, s. 87) påstår at det kun er nærhet til en annen som kan skape moral fordi den umiddelbarheten maner til forpliktelse og den aktiverer iboende moralsk impuls. Baumans (Hillestad, 2011b, s. 87) kritikk av samfunnet handler om at samfunnet ønsker å manipulere individene til å tilpasse seg en mål-middel prosess samt individers forhold til hverandre. Han ser for seg at alle nære relasjoner forsvinner inn i overordnede strukturer som mål-middel tenkning. Altså at samfunnet bidrar til distanse som ikke er bra for vår moraldannelse. Bauman (Hillestad, 2011b, s. 88) mener at Holocaust og Milgram eksperimentet underbygger hans påstand. Begge disse eksemplene viser oss at ved distanse til ofrene og det å være

underordnet en autoritet bidrar til at man blir ufølsom ovenfor ofrene og deres følelser. Distanse og ufølsomhet er en forutsetning for å handle umoralsk. Derfor mener Bauman at moderniteten er en forutsetning for umoral og ondskap i verste forstand - masse mord og folkemord (Hillestad, 2011b, s. 88). I denne forståelsen ser man bort fra personlig ondskap som drivkraft. Han avviser at Holocaust kunne være drevet av sadistiske enkeltpersoner, han mener at det er samfunnet som står i veien for å kunne handle moralsk (Hillestad, 2011b, s. 88). Baumann (Vetlesen, 2014b, s. 93) hevder at følelser som sinne og hat ikke var ønskelig i jødeutryddelsen fordi dette kan føre til uforutsigbarhet og at det hele kunne komme ut av kontroll. Dette ville virket mot sin hensikt da målet var å drepe mange mennesker raskt. En uberørt gjerningsmann ville være mye mer effektivt, enn en gjerningsperson full av følelser (Vetlesen, 2014b, s. 93). Man ser også bort i fra at Holocaust var noe spesielt for Tyskland og at det var en rådende antisemittisme på den tiden. Baumann (Nilsen, 2005, s. 63) forstår Holocaust ut fra at mennesker er sårbar for moderniteten teknologi og effektivitet. Han ser at moderniteten fratru menneskers forståelse av hvilke rekkevidder deres handlinger får. Han ser at den kalde og beregnede effektivitet som baserer seg på målrasjonelle prinsipper er det som muliggjør at Holocaust kunne skje (Nilsen, 2005, s. 63).

Bauman (Nilsen, 2005, s. 79) sier at Milgram sitt eksperiment viser at grusomme handlinger skjer stort sett på bakgrunn av sosiale forhold og relasjoner. Han mener at grunnen til at så mange var villig til å påføre andre smerte handlet om den sosiale avstanden i eksperimentet. Forsøkspersonen hadde kun kontakt med lederen, den som fikk påført smerten var ikke synlig for forsøkspersonen og han mener at akkurat det er grunnleggende - det blir en teknisk og abstrakt relasjon uten mulighet til å se og berøre den andre (Nilsen, 2005, s. 80). Han ser også at relasjonen mellom forsøkspersonen og lederen også er en viktig betingelse for grusom atferd.

5.1.1 Holocaust

Holocaust handler om det systematiske og planlagte masse mordet på millioner av jøder (Miller, 2004, s. 202). Holocaust blir som oftest vurdert som et svært effektivt byråkrati eller en sosial organisasjon, med Adolf Hitler og andre høytstående nazi-ledere i spissen og som utviklet politikken som sto bak folkemordet på jødene. Masse mordene på

jødene i en så stor skala som man så under Holocaust ville ikke vært mulig uten nøkkelfaktoren, en autorisasjon fra de øverste holdene innenfor hierarkiet i naziregimet (Miller, 2004, s. 202). Nazismens ideologi handler i grove trekk om fornektelse av menneskerettigheter og den enkeltes iboende verdi (Vetlesen, 2003, s. 240). Det er en kollektivistisk ideologi, der rasen til den enkelte er det som er det viktige - ikke personen - og rasen går foran alt annet som kjønn, religion, språk, politisk ståsted og klassetilhørighet (Vetlesen, 2003, s. 240-241). Men alle disse kategoriene er delt inn i hierarki. Eksempelvis står rase over kjønn, mann over kvinnen, tysk over fransk. Nazismens raseteori ser mennesker som eksemplarer av sin art og den arten (rasen) man er, er det som bestemmer den enkeltes verdi. De med høyest verdi innenfor denne ideologien er tyske arier (Vetlesen, 2003, s. 241). Man anser her at politikken er underlagt naturlovene og at politikken fungere som den skal når den har forstått at de overlegne rasene må gå foran de underlegne (Vetlesen, 2003, s. 244).

5.1.2 Hannah Arendt – ondskapen banalitet

Hannah Arendt lanserte begrepet ondskapens banalitet etter en studie hun foretok på Adolf Eichmann under en rettsak (Hillestad, 2013a, s. 129). Eichmann var under tiltale for å ha sendt tusenvis av jøder til den sikre død under andre verdenskrig. Arendt sine observasjoner av Eichmann var at han ikke var ikke et monster slikt hun hadde forestilt seg. Han fremsto mer som en loyldig byråkrat. Han gjorde som han ble fortalt - han ønsket å være lydige ovenfor systemet. Det Arendt ønsket å få fram med i sin studie var at onde handlinger kan oppstå fordi mennesker har en tendens til å bli konforme og har et sterkt ønske om å være plikttoppfyllende (Hillestad, 2013a, s. 129). Arendt referert i (Boysen, 2012, s. 91) ble overbevist etter hennes studie av Eichmann at det er en sammenheng mellom onde handlinger og det å være ureflektert. Så selv om hans handlinger var grusomme, mente hun at han var en vanlig mann og ikke et uhyre. Hun så på Eichmann som tankeløs (Boysen, 2012, s. 91). Banale motiver kan føre til radikal ondskap, ifølge Arendt referert i (Vetlesen, 2005, s. 60). Det Arendt mener når hun snakker om banal ondskap er at det er motivene som er banale, ikke selve ondskapen (Vetlesen, 2005, s. 60). De banale motivene kan for eksempel være lojalitet og et ønske om å klatre i karrierestigen, i motsetning til ekstrem ondskap der ofte motivene er hat og ondskapsfullhet (Vetlesen, 2005, s. 61).

5.2 Gruppeterrorisme

Når man er en del av en gruppe og den står i et motsetningsforhold til en annen gruppe, hender det ofte at man får en irrasjonell mostand til hverandre, selv om det ikke ligger noe truende mellom dem i utgangspunktet (Hillestad, 2013a, s. 121). Sosialpsykologi har lenge ment at det viktigste er ikke hvem du er, men hvor du er (Waller, 2007, s. 230). I flere årtider har man studert makten som situasjonen har og hvordan den påvirker våre tanker, følelser og oppførsel. Zimbardo referert i (Waller, 2007, s. 231) hevder at individuell oppførsel stort sett er mest påvirket og styrt av den sosiale konteksten man er en del av, og er mindre kontrollert av ens egen personlighet og disposisjoner. Gruppeidentifikasjon, som vil si at man har en emosjonell tilknytning til en gruppe, har også stor innflytelse på den enkeltes tanker, følelser og oppførsel. Uansett bakgrunnen for at man er medlem av en gruppe, så ser det ut til at det vil ha mye å si for ens egen identitet og til og med overskygge den. Denne gruppepåvirkningen kan bli så stor at andre grupper kan bli sett på som en trussel (Waller, 2007, s. 243). Freud mente at enkelt individers undertrykking av drifter var helt nødvendig og avgjørende for sivilisasjonens overlevelse (Hillestad, 2014b, s. 9). Hobbes referert i (Hillestad, 2014b, s. 10) mente også at det var viktig med sosial orden for å undertrykke og ha kontroll på de sterke egosentriske og aggressive kvalitetene det enkelte menneske har iboende. Situasjonsperspektiv på ondskap ser på årsaken til onde handlinger og ondskap som en følge av den situasjonen man er en del av og ikke som følge av individuelle disposisjoner. Man ser på ytre årsaker som årsak til ondskap (Miller, 2004, s. 21). Det handler om hvordan vanlige gode mennesker kan begå onde handlinger ved å enten skru av eller på en sosial situasjonsvariabel (Miller, 2004, s. 22).

Det er oftest unge mennesker som blir dratt inn i gruppeterrorisme. Dette kan være fordi mange av de lever liv uten mye håp og lite utfordringer. De som står uten arbeid er ofte desperate og kan dermed bli ett lett bytte for terroristorganisasjoner (Kuschel, Zand & Øberg, 2004, s. 178). Når man da er blitt en del av en terroristgruppe blir man jevnlig minnet på at man kjemper for en rettferdig sak. De underkaster seg gruppen og det forventes total lydighet og lojalitet, det være seg ideologien så vel som gruppen og dens medlemmer og man overtar gruppens identitet. Man lærer dermed til å se på «de andre» som en homogen gruppe som gir grobunn for positive antagelser om sine egne grupper og likeledes negative antagelser om den andre gruppen. Gruppeisolasjon bidrar videre

med en etnosentrisk tro på at den gruppen man selv er en del av er «de gode», mens de andre er «de onde». Dette styrker samholdet i gruppen og de andre må bekjempes. Dette kan man gjøre ved å dehumaniserer andre grupper slik at man blir følelseskald ovenfor dem og dermed blir det lettere å skade og drepe medlemmer av en annen gruppe. Å være gruppemedlem krever at man utvikler en felles ansvarsfølelse ovenfor gruppen samt at man identifiserer seg med gruppen og dens verdier. Følger man ikke dette vil man risikere å bli straffet (Kuschel et al., 2004, s. 179). De fleste terrorister som er medlem av en gruppe er ikke følelseløse mennesker. De fleste fungerer til daglig som vanlige samfunnsborgere og deres medlemskap i en terroristgruppe kan være både kjent og ukjent for omgivelsene. Men i det øyeblikket de skal gå i gang med utførelse av en terrorhandling, setter man det meste til side og konsentrere seg om en ting, eliminere de som må elimineres. Da setter man empatien på pause. Når man skal utføre en oppgave for ens gruppe blir man i stand til å gjøre ting man i utgangspunktet som vanlig samfunnsborger ikke ville gjort (Kuschel et al., 2004, s. 180).

Det er fire psykologiske prosesser som kan forklare hvordan man kan leve vanlige liv både mens og etter man har utøvd terrorisme. Den første er at man ved å overbevise seg om at man jobber for en høyere sak, at man er spesielt utvalgt til å redde verden fra ondskap, både av religiøs og politisk art, da slipper man å forholde seg til anger (Kuschel et al., 2004, s. 182). Den andre er ansvarsfraskrivelse. Man utfører ordre og kunne ikke under noen omstendigheter gjøre noe annet enn å følge ordre (Kuschel et al., 2004, s. 183). Den tredje er å istedenfor å fokusere på hva en selv har gjort, ser man på fienden og deres reaksjoner, da slipper man direkte konfrontasjon med virkeligheten. Den fjerde og siste psykologiske prosessen er der hvor en umenneskeliggjør sine fiender, de er dritsekker, vantro osv. Dermed blir det å eliminere de en nødvendig og rettferdig handling (Kuschel et al., 2004, s. 183). Den tyske sosialpsykolog Harald Welzer referert i (Vetlesen, 2014b, s. 99) hevdet at det å være medlem av en gruppe som er destruktiv sammen, vil føre til at gruppemedlemmene vil knytte sterkere bånd som følge av det, og at dette øker med alvorlighetsgraden i det destruktive som blir gjort, og det igjen fører til at det blir enda vanskeligere å forlate gruppen som man er en del av. Gruppens normer og moral blir ens syn på virkeligheten og det er gruppens interesser som blir det viktigste. De som tror at deltakelse i massedrap på barn og kvinner ville skape massive protester tar feil i henhold til Welzers (Vetlesen, 2014b, s. 118) analyse. Det viser seg snarere tvert imot. Det er ikke noe som skaper mer samhold

og kameratskap enn store kollektive massedrap. At man sammen med andre begår voldshandlinger, vil ifølge Welzer (Vetlesen, 2014b, s. 118), gi grobunn for sterke emosjonelle bånd mellom voldsmennene.

5.3 Soloterrorisme

Når det gjelder terrorisme bør det imidlertid nevnes at enkelte former her fremstår som individuelle, selv om disse bekjennere seg til et større ideologisk kollektiv.

Soloterrorister skiller seg fra terrorister som handler i grupper. Man ser at medlemmer av organiserte terrorgrupper skiller seg for eksempel lite ut i forhold til resten av befolkningen, med unntak av at de er ganske unge, alderen er ofte mellom 16 og 35 år (Skoglund, 2013, s. 17). De er like ofte gifte som ugifte, de har utdanning, ofte litt over gjennomsnittet, de har som oftest jobb og har veldig sjeldent vært kriminelle før de begår terror (Skoglund, 2013, s. 17). Det er en myte at terroristene har lav utdanning, lever i sosial nød, er kriminelle og onde mennesker. Mange har høy utdanning og har lykkes karrieremessig (Skoglund, 2013, s. 17). De kommer også ofte fra stabile hjem og har ikke mentale lidelser. Da terrorgrupper ofte har sosiale tette grupper vil ikke gruppen være egnet for psykotiske mennesker, både når det kommer til sikkerheten, men også med tanke på samarbeid og generell innpass i gruppen. Så ut fra et psykologisk og sosialt perspektiv er de organiserte terroristene overaskende normale (Skoglund, 2013, s. 18). Men når det kommer til soloterroristene ser det ut til å være annerledes. Soloterrorister operer på egen hånd og ikke en del av et organisert nettverk (Skoglund, 2013, s. 19). Men så mange som ni av ti har forsøkt å bli en del av en organisert gruppe, men ikke fått det til. Flere av soloterroristene operer under fiktive organisasjoner, for eksempel Breiviks «Knight Temple», de eksisterer, men de har ikke noe med Breivik å gjøre (Skoglund, 2013, s. 19). Det viser seg også at ni av ti soloterrorister har et anstrengt forhold til kvinner og flere av de sliter med psykiatriske problemer (Skoglund, 2013, s. 19). Det er ikke alle soloterrorister som sliter psykisk, men de fleste sliter sosialt og de er ofte besatt av en ideologi (Skoglund, 2013, s. 20). Soloterroristene er ofte drevet av paranoia, ekstrem mistenksomhet og grandiositet. Jo mer paranoiaen vokser jo større sannsynlighet er det for vold (Skoglund, 2013, s. 20 - 21). Soloterroristen er ofte ensomme og isolerte og ofte en fremmedgjort person som kan finne et felleskap på internett, der det som oftest er hat som blir det samlende. Dette

ser ut til å være et voksende problem (Skoglund, 2013, s. 21). Soloterroristen vil ofte ha diagnoser som schizofreni og andre alvorlige personlighetsforstyrrelser som dyssosial og narsissistisk personlighetsforstyrrelse og ulike former for autismediagnoser (Skoglund, 2013, s. 21).

6.0 Et par ondskaps biografier

Bevisene viser oss tydelig at ondskap begynner ofte med utviklingsfeil i starten av livet (Corbett, 2018, s. 89). Det kan komme som en følge av å bli utsatt for alvorlig omsorgssvikt i barndommen. Dette kan føre til selvhat, som igjen kan føre til hat og likegyldighet mot andre. En slik person kan da bli ledet til å skade andre ved å projisere sitt eget selvhat over på offeret. Personer som er utsatt for alvorlig omsorgssvikt kan ha lavere nivå av empati og høyere forekomst av kriminalitet og antisosial atferd, inkludert mord (Corbett, 2018, s. 89). Derfor ønsker jeg å trekke frem to destruktive personers biografier, Anders Behring Breivik og Adolf Hitler. Jeg anser det som relevant å trekke inn deres barndom og oppvekst for å tydeliggjøre de alvorlige konsekvensene det kan ha for mennesker og samfunn at noen opplever omsorgssvikt og hvor viktig miljøfaktoren er for påvirkningen og utviklingen av ondskap og onde handlinger.

6.1 Anders Behring Breivik

Var Breivik og 22. juli en varslet katastrofe? Hvis man baserer seg på de psykolograpportene som er utarbeidet om han da han var et barn kan man si det (Olsen, 2016). De som jobbet med Breivik og hans familie ville at Breivik skulle flytte fra mor med tvang da han var liten. For å forklare tilfellet Breivik, bruker fagfolk begrepet tredjegradshypotesen. Denne hypotesen går ut på at man har foreldre som har hatt en utfordrende barndom og som dermed vil ha problemer med å forholde seg til sine egne barn og at dette igjen vil føre til at det vil gå ordentlig ille med den tredje generasjonen, og Breivik var tredje generasjon (Olsen, 2016).

Da bestemoren til Breivik fødte moren til Breivik ble hun syk av polio som gjorde at hun ble lam fra livet og ned (Olsen, 2016). Dette resulterte i at bestemoren isolerte seg helt fordi det var en skam å ha et handikap på den tiden. Moren til Breivik ble sendt på barnehjem og returnerte etter to år. Moren til Breivik hadde et godt forhold til sin far, men han døde da hun var åtte år gammel og da ble alt verre for henne. Bestemoren ble psykisk syk og hadde hallusinasjoner og trodde hun ble forfulgt. Bestemoren beskyldte sin datter for å være årsaken til at hun ble lam fordi det skjedde i forbindelse med hennes fødsel (Olsen, 2016). Mest sannsynlig hadde bestemoren til Breivik diagnosen

schizofreni og var paranoid og psykotisk. Da moren til Breivik var åtte år gammel måtte hun ta seg av sin egen syke mor, dette resulterte i et isolert liv for moren til Breivik (Olsen, 2016). Når moren til Breivik ble eldre og ble gravid med Breivik oppfattet hun at barnet hun hadde i magen var et vanskelig barn. I en rapport står det skrevet at hun beskrev barnet i magen som slem og at barnet herjet med henne. Hun ønsket i utgangspunktet abort, men da det først ble aktuelt var det gått tre måneder og dermed var det for seint (Olsen, 2016). I en psykolograpport står det skrevet om moren til Breivik at hun opplever sønnen sin som ond og at han er ute etter henne, hun ser på seg selv som et offer i et paranoid system. Hun sluttet for eksempel å amme sin sønn da hun opplevde at han sugde kraften ut av henne (Olsen, 2016). Da faren og moren til Breivik skiller lag og moren flytter for seg selv starter de første bekymringsmeldingene å komme. Bekymringene går ut på at det er mye bråk der de bor og at ungene er alene om natten. Og storesøsteren til Breivik blir den som må passe på Breivik når mor jobber som nattevakt (Olsen, 2016). Da Breivik er to år gammel ønsker hun avlastningshjem for han fordi han er så krevende. I en rapport står det at hun ikke klarer å ta seg av barna og ønsker dem vekk (Olsen, 2016).

Det ble tilbudt avlastningshjem for Breivik, men dette skal ikke ha fungert og det ble raskt avsluttet. Avlastningshjemmet hadde reagert på mors bisarre oppførsel og oppfattet henne som spesiell og vanskelig (Borchgrevink, 2012, s. 44). Moren til Breivik var ustabil og hennes kontakt med Breivik var preget av voldsomme konflikter som raskt gikk over til kjærtegn. (Borchgrevink, 2012, s. 44). Breivik sin mor var svært tvetydig i forholdet til sin sønn (Olsen, 2016). Hun kunne være varm og god for så brått å snu og bli sint og avvisende. Hun kunne i samme øyeblikk som hun klamret seg til sin sønn også avvise han. En svært forvirrende dobbeltkommunikasjon for et barn. Moren projiserte også sine primitive aggressive og seksuelle fantasier over på sin sønn (Olsen, 2016).

Familievernkontoret sendte moren til Breivik videre til SSBU som var et barne- og ungdomspsykiatrisk avdeling (Olsen, 2016). Da Breivik ble observert så ikke de det svært krevende barnet som moren beskrev, de observerte en fireåring uten noe særlig livsglede (Olsen, 2016). Breivik ble observert som fireåring av fagpersonell, der ble det konkludert med at Breivik manglet språk for å uttrykke seg emosjonelt og at han hadde lav grad av glede og spontanitet. Han hadde generelt godt språk, men ikke når det kom til det emosjonelle språket. Var det av mangel på å formulere følelsene eller kom det av

mangel på følelser? Her blir det relevant å trekke inn tilknytning. Ut fra tilknytningsteori tenker man at barnet er i en kritisk fase de første tre leveårene. Det er i denne tidsperioden grunnlaget skapes og hvordan barnet blir som voksen. Forholdet til omsorgspersoner vil ofte være helt avgjørende her. Et barn som er lei seg og søker trøst og som får trøst vil oppleve trygghet og godhet, men hvis barnet søker trøst og blir møtt med avvisning eller kjeft skaper man utrygghet. Hvis denne tidsperioden blir preget av uadekvate reaksjoner på sine behov, vil en med det bidra til en økning av sannsynlighet for at barnet senere i livet vil kunne utvikle og få en psykiatrisk diagnose (Borchgrevink, 2012, s. 46).

De som observerte Breivik konkluderte med at det ikke var gutten som var problemet, men de forholdene som var hjemme, Breivik hadde blitt syndebukk for mors egne problemer og hun kunne si til Breivik at hun ønsket han død. Moren til Breivik fikk diagnosen, Borderline, som vil si at man befinner seg et sted mellom å være psykotisk og nevrotisk (Olsen, 2016). Det ble besluttet at Breivik var utsatt for alvorlig omsorgssvikt og at han burde komme seg vekk fra sin mor ganske raskt (Olsen, 2016). Dette var fordi man så at familien trengte stor grad av hjelp og at Breivik burde komme seg vekk fordi moren blir provosert av han og var ambivalent til han. Dette betyr at Breivik ikke vil kunne utvikle seg slik som han skal, om han blir værende hos mor (Olsen, 2016). Som følge av hans oppvekstvilkår unngikk han kontakt med andre, han ble redd og passiv. Og utviklet et manisk preget forsvar, med rastløse aktiviteter og et tilgjort og avvergende smil. Breivik og moren hadde en sterkt patologisk relasjon som det var viktig å komme med tiltak mot for å unngå en skjevutvikling for gutten (Olsen, 2016). Det kan gå riktig ille med barn som har foreldre som ikke evner å være i kontakt, nære og åpne med sine barn (Olsen, 2016). Hvis barn søker trøst og omsorg, men blir møtt med straff og avvisning i stedet kan de ende opp med å frykte andre mennesker og få problemer med å knytte seg til andre - da blir det lettere å være den som først avviser istedenfor å selv bli avvist (Olsen, 2016).

Breivik utvikler seg til å bli soloteorrist som følge av en svak posisjon og en følelse av underlegenhet – og mye av hans drivkraft kommer som følge av misunnelse og såret narsissisme (Vetlesen, 2014b, s. 19). Han handlet på egen hånd uten ordre fra andre - det var av egen fri vilje. Derfor vil ikke sosialpsykologiske forklaringer gi svar på Breiviks handlinger (Vetlesen, 2014b, s. 20). Breivik ønsket å bli noe stort og de som kjente Breivik fra før husket at han var opptatt av penger og var målbevisst (Skoglund,

2013, s. 29-30). Han har ved flere anledninger prøvd å få bli en del av forskjellige grupper/miljø. For eksempel da han var ung og ville være en del av det lokale taggemiljøet. Han så seg selv som en god tagger, snakket kebabnorsk og ønsket å være med i gjengen, men det blir sagt om han i ettertid at han ikke forsto kodene i gruppen. Han ønsket selv å bli en stor og kjent tagger, mens de eldre guttene i taggermiljøet anså Breivik som en raring. Han endte opp som mobbeoffer i miljøet og forlot derfor miljøet og startet med trening i stede (Skoglund, 2013, s. 30). Han har også prøvd seg som ungdomspolitikker i FpU og han var aktiv på nettforumet til FpU, der kom hans konspiratoriske tanker og interesse for terror til syne (Skoglund, 2013, s. 30-31). Han var også medlem av frimurerlosjen, men kom bare på noen få møter og det var tydelig at han ikke helt forstod hva frimurerlosjen var (Skoglund, 2013, s. 32). Han har brukt disse medlemskapene til å fremme seg selv og prøver å få seg selv til å fremstå som mer vellykket enn han i realiteten var. Etter hvert ble han mer ytterliggående og prøvde å få kontakt med rasistiske og høyreekstreme organisasjoner, i hovedsak gjennom internett, som ikke gikk veldig bra (Skoglund, 2013, s. 33) Han ble sett på som innpåsliten og lite interessant å samarbeide med. Han hadde ikke gode sosiale evner og fikk ikke med seg andre. Dette gjør at Breivik blir sett på som en klassisk soloterrorist, han fikk ikke innpass i andre grupper og skapte derfor sin egen imaginære organisasjon (Skoglund, 2013, s. 34).

6.2 Adolf Hitler

Hitler fortalte en gang til sin sekretær at han under en av farens faste runder med slag, hadde klart å stoppe å grine og klarte å fjerne seg fra følelsenes sine, og dermed klarte han å telle at faren slo han 32 ganger (Miller, 1992, s. 83). Ifølge den polske Psykoanalytiker Alice Miller (Miller, 1992, s. 83) var det undertrykkningen av hans følelser som bidro til hans utvikling av voldelige og inhumane kynisme. Som igjen resulterte i at han ble et primitivt menneske uten empati for andre. Han var styrt av hat og hevn og det drev han til en enorm destruktivitet (Miller, 1992, s. 83). Miller referert i (Vetlesen, 2014b, s. 92) var opptatt av hvordan Hitlers psykiske helse var en følge av hans far sin fysiske og psykiske vold mot han i hans barndom og morens stilltiende delaktighet. Hun mener at Hitler har undertrykt og benektet raseriet sitt og skammen han

bar som følge av farens behandling av han. Det er godt dokumentert at både Hitler og hans mor, Klara ble tyrannisert av Hitlers far. Moren til Hitler reagerte med total lydighet og respekt. Som betyr at Hitler ikke hadde et sted hvor han kunne søke trøst og omsorg. Han måtte i stedet godta farens forferdelige behandling av han og reager slik hans mor reagerte, med lydighet og respekt. I et slik oppvekstmiljø vil en måtte undertrykke sine følelser (Vetlesen, 2014b, s. 92). Denne undertrykkelsen bar Hitler med seg hele livet og var alltid preget av raseri som følge av skam. Han var livredd for å framstå som svak, sårbar og underlegen, som indikerer hans langvarige kamp mot skammen han bar med seg. Skammen kamufleres som sinne og blir projisert ut på den ytre verden. I Hitlers tilfelle ble projiseringen av hans indre kamp lagt over på jødene (Vetlesen, 2014b, s. 92). Dette er velkjent psykologisk og ikke bare forbeholdt i så ekstreme tilfeller som hos Hitler. Men følgene er at man ikke klarer å håndtere det man bærer med seg innenfra, fordi den ytre verdenen har tvunget en til å fortrenge det. Dette medfører at det indre blir projisert ut på den ytre verden i form av skikkelser som ikke fortjener å leve (Vetlesen, 2014b, s. 93). Miller ser forbindelsen mellom nasjonale ledeser vonde og personlige sår fra barndommen og deres ønske om krig (Miller, 1992, s. 89). De ønske å bli fri fra det vonde og søker hevn. Men selv den verste form for barndom gir ikke en unnskyldning for å ta et annet menneske sitt liv. Fordi som voksen har man mulighet til å bearbeide sårene (Miller, 1992, s. 89). I stedet for å fortsette å benekte og undertrykke det vonde som har skjedd og det påfølgende hatet, kan man søke å bearbeide det (Miller, 1992, s. 90). Miller mener at Hitler ikke var født med destruktive krefter. Hun mener det ikke er biologiske årsaker til hans atferd, fordi hun mener at våre biologiske formål er å opprettholde liv - ikke ødelegge det (Miller, 1992, s. 77).

Flere millioner måtte bøte med livet på grunn av Hitlers handlinger som kommer av hans undertrykte og ubearbeidede følelser. Barn som har opplevd omsorgssvikt må, for å overleve, undertrykke det som er vanskelig, det er først når man blir eldre man får muligheten til å starte å bearbeide barndommen. Ifølge Miller er det helt sentralt å faktisk få i gang bearbeidingen, hvis ikke vil den engang livreddende undertrykkningen, som var nødvendig når man var barn, utvikle seg til å bli en destruktiv og farlig kraft (Miller, 1992, s. 77). Miller mener at å påtvinge barn å undertrykke sine følelser og opplevelser er en form for psykisk drap (Miller, 1992, s. 78). Barn som har hatt en vond barndom med ekstrem og brutal vold vil ofte føle et behov for å gjøre mot andre slik en

selv har hatt det (Miller, 1992, s. 79). Miller er overbevist om at historien om Hitlers barndom er med på å kunne bidra til forebygging av lignede ekstreme tilfeller (Miller, 1992, s. 88).

Disse to ondskapsbiografiene får forskjellige utslag fordi de handlet i helt forskjellige kontekster. Hitler handlet i en spesiell historisk kontekst som gjør at han kunnen skape en hel bevegelse, mens Breivik handlet i isolasjon. Og i motsetning til Breivik tok ikke Hitler personlig liv av noen.

7.0 Forråelsessyndromet

Når man skal forstå hvordan mennesker med gode intensjoner ender opp med å begå onde handlinger mot de menneskene de skal hjelpe, så kan det være nyttig å undersøke forråelsessyndromet. Det er lite forskning på forråelse og omfanget av det, derfor vil jeg ta utgangspunkt i den danske psykologen Dorthe Birkmose som har grundig teori og redegjørelse for begrepet og dermed er det hennes teori jeg tar utgangspunkt i når jeg undersøker forråelsessyndromet.

Begrepet forråelse betyr å bli kynisk og brutal. Det er et begrep som beskriver en prosess der mennesker blir, i økende grad, rå, brutal, kald og kynisk i både sine tanker og reaksjoner. Dermed blir det en del av ens personlighetsstruktur. Kjennetegnet ved forråelse er at det er en utviklingsprosess med tilhørende eskalering (Birkmose, 2013, s. 15). Forråelse viser seg i både det vi gjør og det vi ikke gjør (Birkmose, 2013, s. 13). Forråelse handler om når miljøterapeuter, som en forventer skal være forståelsesfulle og romme den andre, heller unngår å gå inn i situasjonen på grunn av egne mangler, eller manipulerer seg ut av det eller ved å for eksempel la vær å komme når noen har trykket på nødknappen, når vi er pessimistiske på brukerens vegne, avviser brukeren, lar brukerne vente, ydmyker, unngår å gi omsorg, kjefter, ignorerer kontaktsøking, når man sårer brukere, er hardhendte med brukerne og bruker straffesystemer (Birkmose, 2013, s. 13). Ondskap er tabu, de fleste ønsker ikke å identifisere seg med å være en som kan ydmyke, ignorere, avvise eller fysisk slår mennesker som har behov for vår hjelp. Vi har våre moralbegreper, men selv om vi vet bedre, ender vi likevel opp med å krenke andre mennesker (Birkmose, 2013, s. 14). Forråelseprosessen begynner ofte med mildere former for aggresjon og øker gradvis til å omhandle mer krenkende handlinger (Birkmose, 2013, s. 39). Har man erfaring lenge nok med utagerende atferd fra brukere, vil det være naturlig å få en impuls om å gjengjelde, det blir en form for avmakt i møte med brukeren som er vanskelig å håndtere. Denne avmakten kommer ikke utelukkende fra den utagerende atferden, men at det handler mer om hvordan man tolker atferden og hvilke handlingsmuligheter vi opplever at vi har (Birkmose, 2013, s. 39). Når man opplever en impuls til å handle ondt har forråelseprosessen første skritt startet. Hvis man ikke klarer å endre på den avmakten man opplever, som er årsaken til de impulsene, vil ikke impulsene slutte å dukke opp. Når impulsene dukker oftere opp og de oppleves kraftigere, vil man prøve å glemme de og dermed er vi nærmere neste og

andre skritt i forrâelsesprosessen, som er å handle på impulsene (Birkmose, 2013, s. 39). Det er menneskelig å få impulser til å handle ondt og det er menneskelig å oppleve avmakt i arbeid med andre mennesker, derfor kan det oppstå forrâelse i form av aggresjon, fiendlighet og fornærmelse (Birkmose, 2013, s. 39). Men forrâelse har en mer skjult side også. Den skjulte siden handler mer om når man lar vær å handle, som kan vise seg i lange pauser fra brukerne, la vær å oppsøke dem, lar de bli liggende i sengene, overmedisinerer brukeren og ignorerer brukeren (Birkmose, 2013, s. 40). Hvis vi ikke ser og anerkjenner våre onde handlinger, vil vi ikke kunne klare å stoppe gjentakelser fordi vi ikke får gjort noe med avmakten, men også fordi man kan oppleve å like den maktfølelsen som oppleves med de onde handlingene (Birkmose, 2013, s. 40). En gjentakende handling blir rutiner og da blir det vanskeligere å oppdage at man handler mot sin moral og mot menneskers rettigheter (Birkmose, 2013, s. 40). Når man handler ondt vil det ofte følges av et behov for å overbevise og legitimiteter ovenfor oss selv at den onde handlingen er helt nødvendig og kanskje til og med en god handling. Man har da nådd det tredje skrittet i forrâelsesprosessen – når man tenker at en ond handling er en god handling (Birkmose, 2013, s. 40). Når vi først er kommet hit, vil det være vanskelig å oppdage forrâelsen og det vil være lettere å gjenta den onde handlingen og våre handlinger ender opp med å endre oss (Birkmose, 2013, s. 40).

En gradvis forrâelse beskrev også Milgram i sitt eksperiment (Birkmose, 2013, s. 91). Det er de første onde handlingene som er med på å legitimere de neste eskalerende onde handlingene. Milgram referert i (Birkmose, 2013, s. 91) påpeker at det er sentralt i forløpet på hans eksperiment at de som deltar blir langsomt delaktig i de onde handlingene, fordi hvis man først starter med små onde handlinger og ved en gradvis eskalering vil man ikke kunne stoppe uten at man da må ta stilling til sine første onde handlinger. På den måten mente han at man blir fanget av sine egne handlinger, hvor de første handlingene legitimerer de neste handlingene og hvor de etterfølgende handlingene blir legitimert av de første handlingene.

Milgram (Birkmose, 2013, s. 195) fant at i sitt eksperiment at noen klarte å si nei og heller ville lytte til den som mottok strømmen og ba om at det måtte slutte. Dette kan tyde på at det å klare å si ifra henger sammen med den enkeltes evne til å identifisere seg med den andre. Derfor kan man forstå det slik at det handler om vår evne til å identifisere oss med dem vi skal hjelpe. Dette vil igjen si at de mennesker som vi har vanskeligere å identifisere oss med slik som de med en veldig annerledes oppførsel eller

framtoning enn oss selv, vil øke sannsynligheten for den enkeltes forråelse i møte med mennesker man skal hjelpe (Birkmose, 2013, s. 195).

Fengselseksperimentet til Zimbardo viser hvor fort forråelsesprosessen skjer og hvorfor de som har rollen som fangene gir opp (Birkmose, 2013, s. 150). Innenfor gruppen av de som deltok var det ulik forråelsesgrad hos den enkelte. Men det var ingen som protesterte mot forråelsen, det var noen utenifra som måtte til for å stoppe forråelsen som oppsto under eksperimentet (Birkmose, 2013, s. 151). De fangevokterne som ikke selv var så harde mot de som spilte fangene i eksperimentet, stoppet ikke sine medfangevoktere som handlet i forråelse (Birkmose, 2013, s. 150). Selv Zimbardo ble forrået under forsøket, og det var en utenforstående student som på den femte dagen av eksperimentet oppdaget hva som foregikk og forlangte at eksperimentet måtte stoppe og det var kun i ettertid at han forstod hvor galt det ville være å fortsette. Han endret gradvis atferd og han uttalte at fengselseksperimentet hadde blitt viktigere for han enn studentene som deltok i eksperimentet. Zimbardo sitt moralske ståsted hadde endret seg (Birkmose, 2013, s. 150).

Så hva er det som gjør at vi handler ondt når vi egentlig vet bedre? Det handler om å finne de utallige nyansene i årsakssammenhengene når det kommer til hvorfor mennesker som ønsker å handle godt ender opp med å handle ondt (Birkmose, 2013, s. 14) Birkmose mener at alle mennesker kan ende opp med å handle ondt og i forråelse (Birkmose, 2013, s. 14). Det er imidlertid individuelt hvor fort en eventuelt ender opp der og noen bestemte betingelser og disposisjoner vil fremme forråelse hos den enkelte. I ondskapens psykologi ses ikke mennesket som født enten god eller ond, men som et sosialt vesen som kan handle både ondt og godt - det kommer an på situasjonen (Birkmose, 2013, s. 16-17).

I tilknytning til forråelsessyndromet kommer jeg til å trekke frem to case studier som kalles «Gro saken» og «Sol saken».

8.0 Case studier

Jeg har valgt ut to saker som jeg ønsker å se nærmere på for å se hva som skjer når det går galt i behandling av mennesker som er i en sårbar situasjon. De to sakene jeg ønsker å se nærmere på er «Sol saken» og «Gro saken». Begge disse sakene er eldre saker, men de er like aktuelle i dag når man skal diskutere behandling av mennesker der omsorg er intensjonen, og utgangspunktet er gode hensikter, men at det likevel ender opp med å bli en behandling som kan se ut til å være preget av onde handlinger. Disse to sakene har vært diskutert en del i media, så mye av dataen jeg har på de to sakene stammer fra digitale aviser på nasjonalbiblioteket sin nettside. Når det gjelder «Gro saken» har jeg også hatt tilgang på bøker, så jeg har hatt anledning til å innhente mer informasjon om henne enn jeg har hatt om Sol sin sak.

8.1 «Gro saken»

Gro ble plassert på en institusjon i 1965. Da var hun seks år gammel (Benneche, 1977, s. 10). Hun ble plassert på en institusjon for psykisk utviklingshemmede og Gro var ansett for å være et svært problematisk barn som foreldrene ikke håndterte (Engen, 1976, s. 17). På denne institusjonen var det ikke mulig å følge opp enkeltpersoner og spesielt ikke brukere som hadde så store behov som Gro (Engen, 1976, s. 18). Personalet på avdelingen der som Gro bodde, klagde på henne. Hun hadde en utagerende atferd som skremte de andre barna, men det var ingen andre plasser for Gro å være. Atferden til Gro var ofte preget av utagering som aggresjon, spyting, slag og kloring. Hun kunne også ødelegge inventar og leker og hun rev også opp klærne sine (Benneche, 1977, s. 27). Når hun utagerte ble hun spent fast i sengen. Etter hvert ble Gro plassert på en annen avdeling, for voksne med utfordrende atferd. På denne avdelingen hadde de også isolatceller (Engen, 1976, s. 18). Dette er ikke akkurat et miljø en seks år gammel jente bør vokse opp i (Engen, 1976, s. 18). Etter hvert kom det en psykologstudent på institusjonen som mente han hadde en løsning på de problemene personalet opplevde med brukerne sine, det het atferdsterapi (Engen, 1976, s. 26). På 70 tallet var dette en ny og uprøvd gren innenfor psykologien i Norge. Gro var en av de som ble plukket ut til å prøve denne nye formen for terapi. Et krav til behandlingen var

at det skulle foregå under ledelse av en ansvarlig psykolog ved universitetet i Oslo, der psykologistudenten studerte. Psykologistudenten skulle veilede personalet, men veiledningen skjedd under stor avstand mellom psykologistudenten og personalet, da studenten bare skulle være på institusjonen en gang i måneden ellers foregikk veiledningen gjennom telefonsamtaler (Engen, 1976, s. 26). De i personalet som skulle følge Gro tett burde være de med mest erfaring og mest utdanning fordi dette var en vanskelig oppgave med mye ansvar. Men de få med de kvalifikasjonene, var behøvd i andre lederroller. Og de som jobbet der kjente Gro godt, så godt at ingen av de meldte seg frivillig til denne oppgaven. Situasjonen ble slik at man måtte ta de som meldte seg. De var gjerne arbeidsløse, idealister, og militærnektere. De hadde alle tilfelles at de var unge, de hadde ingen utdanning eller erfaring (Engen, 1976, s. 27). Målet med behandling var å få Gro ut av den onde sirkelen, der aggressivitet førte til tvang og der tvang førte til mer aggressivitet. Dette gjorde at man så det som nødvendig å endre atferden hos Gro som man anså ikke var sosialt akseptert. Metoden går ut på å starte på bunnen. Man måtte få slutt på utageringen (Engen, 1976, s. 27). Tidligere hadde Gro fått oppmerksomhet når hun utagerte, nå var tanken at hun skulle få oppmerksomhet når hun gjorde noe bra, i tillegg fikk hun ros og positiv oppmerksomhet, noe hun ikke hadde opplevd før. Hun fikk også brus og sjokolade som hun likte veldig godt. Hvis hun startet å utagere skulle man overse det og unngå å gi henne oppmerksomhet, mens hun utagerte. Ved alvorlig utagering måtte hun være på rommet uten stimulering (Engen, 1976, s. 27). Når det oppsto avvikende atferd fra Gro, ble hun sporenstreks tatt inn på rommet sitt og lagt i remmen og forlatt. Ingen fikk gå inn til henne, og det ble hengt lapp på døren slik at alle skjønnte at nå var det adgang forbudt (Benneche, 1977, s. 27). Gro ble oppmuntret til å være med på sosiale aktiviteter og ble de attraktive for henne, kunne man bruke det som belønning ved senere god oppførsel. I det første halvåret av behandlingen ble det rapportert om gode resultater. Men etter ni måneder med straff og belønning skjer det som artikkelforfatter Skouen kaller kapitulasjon. Gro kapitulerer (Skouen, 1974, s. 17). Han beskriver det slik, at den i maktposisjon ikke forstår sin posisjon og hvilke makt den har versus den som er i avhengighetsposisjon. De fastspenner og isolerer med den ene hånden og servere brus og sjokolade med den andre hånden og de i maktposisjon tolker dithen at kapitulasjon er en aksept for den i maktposisjon sine betingelser (Skouen, 1974, s. 17). Gro blir ikke bedre slik først hevdet, utover våren 1973 blir det verre. Det blir hyppigere straff med å tak vekk mat

fra Gro og om nettene må hun ofte sove naken. Det kan se ut som at det er en sammenheng mellom Gro sine økende angstanfall og de overgrepene Gro blir utsatt for (Benneche, 1977, s. 78). Her er noen utdrag fra ulike hendelser som er notert i dagbøkene om Gro:

Gro sin arm ble vridd bak på ryggen for å unngå at hun skulle ødelegge en bok (Benneche, 1977, s. 69). En morgen prøvde Gro å ødelegge buksen sin og ble slått med flat hånd, Gro ble da helt stille. En annen gang ble Gro sparket for å unngå at hun skulle rive ned ting i stuen. Gro hadde et vondt sår som måtte stelles, hun rev av bandasjen sin, dette resulterte i at hun fikk et hardt spark som gjorde at Gro forholdt seg rolig (Benneche, 1977, s. 69). Under en middag ønsket ikke Gro å sitte med bordet under middag og skulle dermed nektes mat, men hun klarte å hive i seg tre kjøttkaker, etter mye om og men tisser Gro på stuegulvet av frustrasjon og hun nekter å tørke opp, helt til de presset fjeset hennes ned i urinen, da det ble hentet vann for å vaske over golvet med, helte Gro hele vannet ut å golvet, dette endte med at det ble helt en bønne med vann over Gro som inneholdt brukt vaskevann og urin (Benneche, 1977, s. 71).

Kalldusj var også en vanlig og ofte brukt straffemetode som ble benyttet mot Gro (Benneche, 1977, s. 90). Å ta vekk ting som Gro var glad i var også en straffemetode som ble benyttet. Som det å fjerne en platespiller som var en av Gro sine største gleder (Benneche, 1977, s. 91). Det å nekte Gro mat var også en hyppig brukt straffemetode (Benneche, 1977, s. 83). I månedsrapportene kommer det fram at Gro har vært utsatt for vold siden høsten 1972 (Benneche, 1977, s. 72). De som jobbet med Gro hevder de har fått lov å gi Gro fysiske straff, men i deres forklaringer i ettertid framstår mye av de handlingene de har utøvd å være spontane og som en reaksjon på Gro sin atferd (Benneche, 1977, s. 75). De som jobbet med henne mente hun var aggressiv og farlig og det ble sagt at 47 stykker hadde sluttet i jobben sin etter at Gro kom på avdelingen (Benneche, 1977, s. 75-76). Pleierne som arbeidet med Gro i det daglige mente at de har fått tillatelse til å være fysiske med Gro når det er nødvendig (Bergfald, 1975, s. 4). De som har arbeidet med Gro beskrev henne som et vilt dyr som var behandlingsresistent. De mente også at de ikke visste at det var ulovlig ved lov å ta i bruk fysisk avstraffelse, de mente de ville handlet annerledes om de hadde visst dette. Den som dyttet ansiktet til Gro ned i urinen og tilslutt endte opp med å helle en bønne med vann og urin fra gulvvasken over hodet hennes, mente at han ville handlet annerledes om det hadde vært klare regler for hvordan man skulle håndtere en slik situasjon (Bergfald, 1975, s. 4).

Pleieren hevdet at de hadde får beskjed om at hvis Gro slo, kunne man slå tilbake og hvis Gro spyttet, kunne man spytte tilbake (Bergfald, 1975, s. 4).

Alle de gjerningene som pleierne endte opp med å bli tiltalt for, er alle skrevet ned i dagbøkene om Gro (Benneche, 1975, s. 13). Volden som Gro ble utsatt for var ikke en del av behandlingen i atferdsterapi, den bar preg av reflekshandlinger for at Gro skulle unngå å skade seg selv eller andre (Benneche, 1975, s. 13). Dagbøkene som skildrer hverdagen til Gro, viser at Gro har nesten sammenhengende vært utsatt for straff. Det er tøft å lese hvordan dagene til Gro blir beskrevet, den er preget av urealistiske og inkonsekvente krav rettet mot Gro. Et sykt barn blir straffet, naken og fastspent i sengen, sulten og uten sengetøy. Gro var et redd barn og mye av hennes atferds avvik kan ses i sammenheng med hennes angst (Benneche, 1977, s. 80). Selv om de som jobbet med Gro visste at Gro hadde mye angst og at mye av hennes utbrudd bunnet i det, så var det straff som skulle brukes mot Gro for å få en slutt på disse utbruddene (Benneche, 1977, s. 81). De som jobbet med Gro, fikk like mye ansvar for behandlingsopplegget som de som var utdannet psykologer. Dette økte faren for at de som jobbet med henne mistet sin egen forankring i sine teoretiske forutsetninger og dermed mister de også sitt menneskelige skjønn. Dette ser man når de som jobber med henne ser og forstår at Gro plages av angst, men de hadde ingen forutsetninger for å koble det opp mot atferdsterapien (Benneche, 1977, s. 83). Noen av de som har jobbet tettes med Gro har uttalt i ettertid at de har følt seg hjelpeløse (Benneche, 1977, s. 67).

8.2 «Sol saken»

Saken om Sol har kastet lange skygger over den behandlingen som psykisk utviklingshemmede har vært utsatt for (Staude, 2007). Den institusjonen hun var på ble på 1970 – 80 tallet ansett som en banebrytende institusjon (Fjermeros, 1998, s. 68). Institusjonen drev med forsøk, forskning og undervisning på elever som man tidligere ikke hadde tenkt kunne tilegne seg opplæring (Fjermeros, 1998, s. 69). Atferdsterapien startet da rektoren ved skolen ansatte noen atferdsterapeuter og de skulle ha roller som lærere og veiledere på skolen. I 1976 uttalte den ene psykologen som spesialiserte seg innen atferdsterapi, at han var innstilt på å bruke harde straffemetoder på alvorlig atferdsproblemer. Dette var den samme personen som hadde ansvar for Sol sitt

behandlingsopplegg (Benneche, 1977, s. 53). Før atferdsterapien startet så hadde Sol vært fastbundet så lenge at føttene hennes er blitt deformert og at hun jevnlig slo seg selv, og at dette hadde resultert i at hun var blitt blind på det ene øye (Benneche, 1977, s. 53). Gymnastikk ble flittig brukt som straff og det kunne gå over flere timer. Dette var ikke greit for Sol som var lite trent og hadde deformerte bein (Benneche, 1977, s. 54). Andre straffemetoder benyttet på Sol var blant annet, å spenne henne fast til et bord og la henne sitte bakoverbøyd, der hun holder hendene til golvet, og hun ble snurret rundt i en stol fordi dette var noe hun ikke likte, hun kunne bli kilt hardt eller bli vasket hardt nedentil hvis hun hadde gjort på seg (Benneche, 1977, s. 55). I atferdsterapi er det en sannsynlig fare for at de straffeelementene som er en del av metoden kan gå over i overgrep. Når man ikke ser framgang hos brukeren vil det øke sannsynligheten for at det blir hardere og hardere straff (Benneche, 1977, s. 60).

Etter hvert ble atferdsanalysen en større del i alle nivåer i institusjonen (Fjermeros, 1998, s. 69). I 1977 ble det nok en gang vakt oppsikt da Dagbladet delte nyheten om at det er kommet en ny «Gro sak», nemlig «Sol saken». Tittelen på saken var, «Atferdsterapi med nye straffemetoder» (Fjermeros, 1998, s. 66). Det ble rettet kritikk mot at institusjonen ikke holdt faglige mål og de som jobbet på institusjonen var stort sett uten utdanning og de fikk heller ikke veiledning, selv om de jobbet med noen av de mest utfordrende brukerne på institusjonen (Solheim, 1990, s. 9). Hverdagen for Sol handlet stort sett om å være isolert og fastbundet til sengen. Hun har stort sett blitt overmedisinert og gjennomgått utallige runder med elektroshokk. Det har oppstått tilfeller hvor de som har jobbet med henne har kløpet henne i åpne sår for å få henne til å adlyde (Halvorsen, 1977, s. 8).

I 1989 ble det i over tre måneder utført skjult videoopptak på institusjonen (Bergens Tidene, 1991, s. 4). Videoopptakene viser fysiske overgrep utført på Sol og andre beboere på institusjonen (Bergens Tidene, 1991, s. 4). Man ser tydelig på videoen at Sol blir sparket, slått og kastet ting på (Staude, 2007). Videoopptakene og en anmeldelse ble levert til politiet, men ingen ble noen gang dømt for overgrepene (Staude, 2007). En psykolog på institusjonen mener at ledelsen ved institusjonen er ansvarlig for de alvorlige overgrepene Sol ble utsatt for (Staude, 2007). En annen psykolog som arbeidet på institusjonen, mener at det som vises på videoopptakene bare er en brøkdel av det som foregår på institusjonen. Ifølge vitner han har snakket med har Sol blitt dratt naken over gulvet etter sine egne kjønnsår (Bjurstrøm, 1991, s. 6).

Ifølge Helsedirektoratet sitt eget granskningsutvalg ble det konkludert med at behandlingen på den avdelingen Sol befant seg på, måtte avsluttes da man anså behandlingen som faglig uforsvarlig og Sol ble flyttet fra avdelingen (Bjurstrøm, 1991, s. 6). Mange diskuterer hva det er som forårsaker disse grusomhetene som vi ser så tydelig i videoopptakene. Er det sadisme? Eller er det dårlig ledelse? Den daværende lederen ved institusjonen har fortalt at det tidligere har vært snakk om at det er begått både fysiske og psykiske overgrep på institusjonen, men at det har vært vanskelig å gjøre noe med det når man frem til da ikke hadde hatt konkrete bevis på det som foregikk. Han hevder videre at det ikke er behandlingen det er noe galt med, men at det er snakk om enkeltpersoner som er drevet av sadisme. Noen som tidligere har arbeidet på institusjonen ser på situasjonen på institusjonen på en annen måte. Man mener at det er behandlingen på institusjonen som er feil. At alle de som har utøvd overgrepene, som skal være langt flere enn de fem som man ser på videoopptakene, også er ofre som følge av feil og mangler ved organiseringen på institusjonen. Det er ufaglærte mennesker som kommer inn og skal håndtere svært utfordrende brukere uten noe form for veiledning (Bjurstrøm, 1991, s. 6).

I begge disse sakene er det uenighet om hva som er årsaken til overgrepene. I «Sol saken», mener en atferdsterapeut at mishandlingen som Sol ble utsatt for startet når atferdsterapien måtte avsluttes som følge av «Gro saken» Men i Gro saken mener de som jobbet med henne at det var atferdsterapien som gjorde at de endte opp med å behandle Gro dårlig, der straff var en daglig del av behandlingen.

Jeg kan ikke ta stilling til atferdsterapi som metode i denne oppgaven, men begge disse sakene illustrere hvordan behandling med utgangspunkt i gode hensikter kan gå over i forræelse.

9.0 Drøfting

9.1 Individuell ondskap

Så hvilke årsaker og faktorer er det som kan forklare hva som ligger bak det som skjer når forråelse oppstår på en arbeidsplass? Jeg vil nå ta en diskusjon med de forskjellige individuelle egenskapene og disposisjonene hos mennesker som kan øke potensiale for onde handlinger og forråelse. Hvilke faktorer er det som kan spille inn når man i profesjonell sammenheng i utgangspunktet skal hjelpe mennesker, men istedenfor ender opp med å bli forrået?

9.1.1 Psykologisk perspektiv

Objektrelasjonsteori

Kan man forklare de onde handlingene som blir begått som følge av forråelse ut fra individforklaringer?

Fra et psykologisk perspektiv så har vi sett at objektrelasjonsteori er en viktig del av hvordan vi mennesker bygger relasjoner i de tidligste leveårene og hvordan det påvirker relasjoner senere i livet. Kort sagt kan man si at en god objektrelasjon vil si at man har en god selvfølelse og forstår at mennesker har både gode og dårlige sider (Skre, 2016). Men hvis man derimot har en dårlig objektrelasjon, vil man ha behov for å splitte andre mennesker til enten gode eller dårlige mennesker (Skre, 2016).

I arbeid med mennesker så må man kunne være emosjonelt i kontakt med den andre og samtidig evne å se hele mennesket (Foster, 2001, s. 83). Hvis man har handlet feil mot en bruker, så bør man ha et ønske om å gjøre det godt igjen. Det handler om å være var og årvåken for brukerens behov, smerte og kunne handle deretter. Dette gjelder også de brukerne man ikke nødvendigvis vil kjenne en umiddelbar varme mot (Foster, 2001, s. 83). Men i møte med brukere som man anser for å være utfordrende må den

profesjonelle jobbe med å håndtere sine ambivalente følelser uten å ty til projeksjon og gjengendelse mot brukeren, og dette samtidig som man må klare å stå i brukerens egne projeksjoner vendt mot den profesjonelle (Foster, 2001, s. 83-84). Når man arbeider med mennesker som er i en sårbar situasjon, så vil ofte de man jobber med være noen av de mest utfordrende og kanskje til og med mislikte mennesker i samfunnet, og akkurat det ansvaret kan gi grobunn for et behov for å splitte fordi det er et angstskapende ansvar og arbeid (Foster, 2001, s. 81). Når man arbeider med mennesker i en sårbar situasjon er det ønskelig å beholde den depressive posisjonen fordi den hjelper oss til å holde på ambivalente følelser og det bidrar til å opprettholde bærende relasjoner preget av omsorg (Foster, 2001, s. 81). I motsetning til den paranoid-schizoide posisjonen som gjør at vi ubevisst splitter og projiserer for å slippe å kjenne på de indre konfliktene. Når dette skjer, står det i veien for å kunne gi god omsorg og samtidig gjør oss blinde til å se hva som skjer i de mellommenneskelige relasjonene, derfor bør mennesker i profesjonelle stillinger unngå å splitte (Foster, 2001, s. 81).

Det er ofte slik at man behandler andre mennesker slik man selv har blitt behandlet av viktige omsorgspersoner i oppveksten (Birkmose, 2013, s. 159). Og de som har opplevd å bli krenket, kan ofte selv ende opp med å krenke andre. For eksempel kan man se at noen profesjonelle er veldig opptatt av straff og regler for å kontrollere brukerne, og da viser det seg at de ofte selv har vokst opp med strenge regler og straff (Birkmose, 2013, s. 156). Det er en tendens til at mennesker som har hatt en tøff oppvekst preget av omsorgssvikt ønsker å utdanne seg innenfor arbeid med mennesker og dette kan være utfordrende da man ofte vil ha med seg en del ubearbeidede erfaringer og følelser (Birkmose, 2013, s. 159). Ofte når man har vært gjennom tøffe opplevelser gir det mening å jobbe med å hjelpe andre mennesker med lignende erfaringer som seg selv, men det kreves svært mye av mennesker å bearbeide sine livsopplevelser på denne måten uten at det ikke samtidig kommer til å påvirke dem man skal hjelpe negativt og at man dermed ikke klarer å forholde seg faglig i arbeidet sitt (Birkmose, 2013, s. 159).

Det er ikke alltid at faglig kunnskap er nok i profesjonelt arbeid, fordi når man bruker seg selv som instrumentet i arbeidet så blir det særdeles viktig at vi også faktisk forstår oss selv, så vel som det faglige (Nordanger & Braarud, 2017, s. 155). Som profesjonell vil vår egen historie på godt og vondt prege vårt arbeid (Nordanger & Braarud, 2017, s. 156). Man har med seg sin egen linse på verden, som gir individuelle reaksjoner på hva man opplever som utrygt, frustrerende eller hva som kan gjøre oss triste. Man kan

oppleve at egne erfaringer fra destruktive påvirkninger dukker uventet opp i omsorgsarbeidet (Nordanger & Braarud, 2017, s. 156). Så selv om man er erfaren og reflekativ i sitt arbeid, er det fortsatt tungt å stå i utfordrende arbeid med mennesker som er i en vanskelig livssituasjon (Nordanger & Braarud, 2017, s. 157). Derfor er det viktig å vite at hjernene våre fungerer i prinsippet ikke annerledes fra da man var barn, det betyr at man som voksen fortsatt har behov for å føle seg trygg og oppleve at man fungerer på en god måte, derfor vil det være viktig for mennesker at den arbeidsplassen man er en del av og jobber på, er et sted med trygge rammer og gode kollegaer som man kan støtte seg på og få hjelp til å forstå, sin egen og brukernes atferd (Nordanger & Braarud, 2017, s. 157).

Hvis man for eksempel har opplevd mye frykt i barndommen vil det kunne være med å påvirke hvordan man håndterer frykt på arbeidsplassen. I arbeid med mennesker, slik som i for eksempel sosialt arbeid vil en kunne si at mye av jobben består av emosjonelt arbeid (Froggett, 2005, s. 1). Men når man i en arbeidssituasjon støter på en trussel eller annet som gjør at man opplever angst, vil man kunne oppleve et behov for å splitte og dermed ende opp med en polariserende forståelse (Froggett, 2005, s. 17). For eksempel kan sterke følelsesuttrykk fra brukere sette mye i gang hos den profesjonelle som jobber med mennesker som sliter med forskjellige utfordringer. En konsekvens av det kan være at den profesjonelle opplever frykt. Derfor kan det være viktig å være bevisst på hvordan redsel påvirker oss. Fordi i mye av det onde som skjer i verden ligger det ofte redsel i bakgrunnen (Heberlein, 2011, s. 264). Når man opplever redsel, kan man kjenne en trang til å enten å flykte eller til å ty til aggressivitet. Hvis man tyr til aggressivitet kan det ofte være voldsomme reaksjoner (Heberlein, 2011, s. 264). Man kan også oppleve noe som heter avledet redsel, det er en redsel som handler om at man opplever en følelse av hjelpeløshet, sårbarhet og usikkerhet. Denne typen redsel kommer ofte fra tidligere erfaringer i livet og ikke fra en direkte trussel. Denne typen redsel kan også være styrende på den enkeltes atferd (Heberlein, 2011, s. 265).

Med bakgrunn i dette vil jeg hevde at redsel kan være negativt utslagsgivende i profesjonelt arbeid med mennesker, og da spesielt hvis man arbeider med utagerende mennesker som vil kunne handle på en slik måte at det kan fremme frykt hos den profesjonelle. Hvis man i tillegg har tidlig erfaringer med frykt og redsel, som en følge av omsorgssvikt i barndommen, kan det være med å bidra til at denne redselen er større enn den ville være hos andre som har opplevd en oppvekst preget av trygghet og

stabilitet og at dette vil være med å styre atferden til enkelte, både i privat og profesjonell sammenheng.

Det er mange faktorer som spiller inn når man skal forstå de individuelle årsakene til forråelse og det handler ikke utelukkende om den tilknytningen man har hatt med sine omsorgspersoner i sin oppvekst, men det kan være med å kaste lys over de individuelle forskjellene som man ser er der, når man ser på et personal som er preget av forråelse (Birkmose, 2013, s. 160-161).

Den profesjonelle sin oppvekst kan se ut til å ha en del å si for hva man bærer med seg og hvordan man ser og forstår verden. Dette kan påvirke de rundt oss både positivt og negativt. På bakgrunn av dette kan man tolke det dithen at individuell oppvekst og de erfaringer som følger med den profesjonelle, kan være med å forklare hvorfor noen omsorgsarbeider blir forrået og hvorfor noen blir raskere og mer forrået enn andre.

Prosjektiv identifikasjon

Psykiske forsvarsmekanismer er viktig for vår mentale helse, men av og til skjer det en feilutvikling og det som var ment som et forsvar blir til mindre fruktbare forsvarsstrategier (Liverød, 2011). Prosjektiv identifikasjon er en del av det primitive forsvarssystemet. Forsvaret går ut på å fraskrive seg ansvaret for sine egne belastende følelser og dermed oppleve at det psykiske ubehaget ligger utenfor en selv (Liverød, 2011). Dette er et ubevisst forsvarssystem som handler om at man ikke makter å identifisere seg med vanskelige følelser. Dette kan føre til at man anklager andre for å være sure og sinte og dermed har man feilaktig tillagt andre sine egne uønskede følelser (Liverød, 2011). Dette blir en form for ansvarsfraskrivelse og skyldfordeling, samtidig som man faktisk innrømmer at man har disse følelsene, men at det er en annen sin feil fordi den andre har påvirket en til å bli sint (Liverød, 2011). Når man jobber med mennesker som har behov for vår hjelp, vil det være særs problematisk hvis personalet projiserer sin skyldfølelse over på brukeren, fordi dette vil da føre til at brukeren opplever skyldfølelse når den profesjonelle handler ondt mot dem (Birkmose, 2013, s. 141). Dette blir tydelig med utsagn som «det var god læring for brukerne at vi behandlet de hardt og med straff». Dette kan føre til at brukeren for eksempel vil hevde at man ikke har tatt skade av den harde behandlingen. Når en slik introjeksjon av projeksjonen

oppstår, kaller man det projektiv identifikasjon. Da betyr det at den som har introjisert de projiserte følelsene, tror at de følelsene som er projisert ut er sine egne følelser og handler deretter (Birkmose, 2013, s. 141). Projektiv identifikasjon er som nevnt et forsvar for å få avstand til sine uønskede sider og følelser, og på samme tid er det et forsvar for den som mottar projeksjonen fordi ved å introjiserer det projiserte slipper man konflikt. Når man opplever en projeksjon på denne måten gir det også unik tilgang til å kjenne på hvordan den som projiserer har det og hva den kjemper med (Birkmose, 2013, s. 141). Når det gjelder projektiv identifikasjon mellom den profesjonelle og brukerne, kan man se på noe om heter parallellprosesser for en bredere forståelse av fenomenet (Birkmose, 2013, s. 141-142). Parallellprosesser er parallelle problemer, mønstre, blokkeringer og utvikling i to samtidige relasjoner mellom brukeren og den profesjonelle og mellom den profesjonelle og sine ledere. Dette kan man se når de profesjonelle endre atferdsmønstre fordi de avspeiler de konfliktene som brukerne de skal hjelpe sliter med, slik som blant annet kaos, konflikter og handlingslammelse. Det vil for mange profesjonelle være ganske angstfremmende å tenke at man kan overta følelser og atferd som stammer fra brukerne man skal hjelpe (Birkmose, 2013, s. 142).

I arbeid med mennesker som trenger hjelp av ulike grunner kan man måtte ende opp med å jobbe med mennesker som har veldig vanskelige følelser og tyr til primitive forsvarsmekanismer. For eksempel hvis man jobber på en psykiatrisk avdeling med mennesker som er psykotiske vil man kunne oppleve å bli beskyldt for å være ond av en av pasientene på avdelingen (Liverød, 2011). Da er det to ting som kan skje. Den første er at sykepleieren på avdelingen lar seg påvirke av anklagene om at hun er ond og at dette da vil påvirke samspillet mellom pasienten og sykepleieren negativt (Liverød, 2011). Det andre som kan skje er at sykepleieren ikke lar seg påvirke av beskyldningene fra pasienten og at sykepleieren klarer å hvile i sin egen trygget, slik at ikke sykepleieren blir satt ut av skyldfølelse, forvirring og motangrep. Hvis sykepleieren får dette til, vil det være et viktig og et godt terapeutisk tiltak for pasienten, fordi dette kan bistå pasienten med å sakte, men sikkert får en bredere forståelse for sammenhengen mellom egne forestillinger og realiteten (Liverød, 2011).

Et annet eksempel på projisering på arbeidsplassen kan man se når personalet etterlyser at ledelsen må være mer til stede når deres egne onde handlinger er kommet frem og blitt avslørt, dette kan være en et tegn på forskyvning av ansvar eller det kan være en verbal projisering av skylds- og avmaktsfølelse over på ledelsen slik at man selv slipper

å stå i skyldfølelsen (Birkmose, 2013). Når man opplever at man er utilstrekkelig, så vil noen ty til å projisere sin egen utilstrekkelighetsfølelsen over på sine samarbeidspartnere, på denne måten unnslipper man å føle seg udugelig ved å overføre den til noen andre. Dette kan man se i utsagn som «det må jo være noen som kan gjøre noe!» Når man sier dette så viser man at man ikke tenker å ta det ansvaret selv og projiserer dermed sin egen utilstrekkelighet ut og vekk fra seg selv (Birkmose, 2013, s. 141).

Imidlertid er det viktig å ikke se på projektiv identifikasjon som utelukkende en form for patologisk kommunikasjon. Klein så på projektiv identifikasjon som hovedsakelig en forsvarsmekanisme, mens den britiske psykoanalytiker Wilfred R. Bion har en utvidet forståelse av projektiv identifikasjon. Han ser at projektiv identifikasjon ikke bare er noe patologisk, men at det også er en normal ubevisst kommunikasjonsprosess (Ramvi, 2010, s. 25). Gjennom kommunikasjon og samspill skjer det en utveksling av følelser og informasjon (Ramvi, 2010, s. 25). Derfor kan projektiv identifikasjon i beste fall hjelpe den profesjonelle til å forstå brukeren gjennom hvilke følelser som oppstår i samspillet, men den kan også i verste fall få oss til å reagere negativt på det som sendes ut, og dermed bidrar til å øke brukerens redsel for sine egne følelser (Holm, 2009, s. 99).

Kunnskap om projektiv identifikasjon kan være viktig å ha med seg når man skal forstå hvilke mekanismer som kan ligge bak forråelse. Hvis man projiserer sin egen misnøye ut, og over på brukerne kan dette være med å påvirke utviklingen av forråelse og dermed også øke sannsynligheten for onde handlinger rettes mot brukere.

Moral

Vi vet nå at høy moral kan beskytte mot ondskap og onde handlinger. Fordi moral er den enkeltes måte å forholde seg til det man tenker er godt eller ondt og det handler om hvordan vi behandler våre medmennesker og dyr (Barbosa Da Silva, Hugaas, Ljungquist & Norheim, 2006, s. 132). Dette betyr at moralen er et uttrykk for hvordan vi tar valg, handler, tar ansvar og hvordan vi angrer over de tingene vi burde gjort eller ikke burde gjort (Barbosa Da Silva et al., 2006, s. 132-133). Det er imidlertid individuelle forskjeller i den enkeltes moral og moraldannelse. Svikt i utviklingen av

moral kan forklares som en svikt som har hendt i de tidligste årene i et barns liv, da personligheten skal dannes og den viktigste sosialiseringen skjer (Vetlesen, 2003, s. 131). Det viktigste som dannes er empati, som er den grunnleggende følelsen som gir opphav til følelser som kjærlighet, medlidenhet, omsorg og sympati, og som utvikles i sosialisering med andre (Vetlesen, 2003, s. 131). Positiv tilknytning i våre første år er avgjørende for utviklingen av den enkeltes moralske evner. I motsetning til Bauman, hevder Vetlesen at moralsk evne er ikke noe man automatisk har, men noe som må utvikles i det sosiale miljøet man er en del av (Vetlesen, 2003, s. 131). Derfor er det svært viktig å vite at våre behov for å være i et sosialt fellesskap kan trumfe vår moral (Birkmose, 2013, s. 156). Milgram referert i (Boysen, 2012, s. 56) mener at alle har et så sterkt behov for å være lydige at det ville trumfe den enkeltes moral og derfor vil alle kunne handle ondt, fordi alle besitter et potensiale for å utøve ondskap, men om det manifesterer seg, vil være avhengig av den sosiale konteksten man befinner seg i (Boysen, 2012).

Å inneha en høy moral i møte med mennesker vi skal hjelpe i en profesjonell kontekst vil derfor være viktig for å forebygge forråelse og onde handlinger. Samtidig er det viktig å vite at det finnes nyanser når det kommer til onde handlinger på en arbeidsplass. For eksempel så vil krenkelser som blir begått med vel vitende bli av samfunnet sett på som mer moralsk forkastelig enn det å skade noen med en feil (Heggen, 2002, s. 36). Dyktige og velmenende miljøterapeuter kan utøve krenkende handlinger uten at det er det som er intensjonen, for de fleste vil dette blitt sett på som et mindre moralsk onde enn hvis det var onde intensjoner til stede (Heggen, 2002, s. 36). Ondskap med en bevisst intensjon i helsevesenet er sjeldent, men den forekommer og det gjelder de som bevisst går inn for å skade, krenke eller på noen måte prøver å påføre brukeren lidelse med overlegg (Heggen, 2002, s. 37). Den mer vanlige formen for ondskap som vi ser i helsevesenet er ofte ubevisste former for krenkelser som man enten utøver selv eller er vitne til (Heggen, 2002, s. 37). En måte å forebygge forråelse og onde handlinger mot andre mennesker i en behandlingssituasjon kan være at man utvikler en autonom og personlig moral slik som i det høyeste og siste stadiet i Kohlberg sin moralske utviklingsteori (Hillestad, 2011b, s. 93).

9.1.2 Psykiatriske årsaker til ondskap

Patologisk narsissisme

Som i mange psykiatriske diagnoser så kan narsissisme oppleves litt uklar og narsissisme kan overlape med psykopati fordi begge diagnosene handler om at man ikke bryr seg om andre og deres rettigheter (Pinker, 2011, s. 520). Men en narsissist sine mest fremtredende symptomer, slik som grandiositet, det sterke behovet for beundring og mangel på empati passer godt til det man ville beskrive som tyranner (Pinker, 2011, s. 521). Dette kommer til syne i deres egne forfengelige monumenter og store masse demonstrasjoner satt i scene av statsmenn og diktatorer. Hvis den narsissistiske lederen i tillegg har tilgang på militæret og politiet ser man at den narsissistiske lederen legger et betydelig merke igjen etter seg. Men tyrannens opphøyede selvbildet er svært sårbart, så noe som helst motstand er helt utenkelig og sammen med den manglende empatien kan det bety hard straff for motstanderen (Pinker, 2011, s. 521). Narsissister har også symptomer som grandiose fantasier om suksess, å ha makt, å være brilliant, og om ideell kjærlighet som kan gi utslag i ønske om store erobringer og utopiske storhetsplaner. Historien har vist oss hvordan slik overdreven selvtillit kan ha mye å si i en krigføring (Pinker, 2011, s. 521). Men det er viktig å vite at mange ledere har en større dose selvtillit enn de fleste for å kunne bli en leder, som ofte kan føre til at de kan bli stemplet som narsissister hvis man ikke liker de. Dette er uheldig da det bidrar til å minimere alvoret som diagnosen narsissisme tilsier. Som man har sett har narsissistiske ledere ødelagt hele land og har fått med seg mange andre land i ødeleggelsene, men i demokratiske land er det minimalt med skade en narsissistisk leder kan få gjort (Pinker, 2011, s. 521).

Den østerrikske psykoanalytikeren Otto F. Kernberg referert i (Corbett, 2018, s. 88) beskriver ondartet narsissisme ut fra noen nøkkelfaktorer. Han ser at narsissister er preget av paranoide tendenser som også kan være mikro-psykotiske. Dette kan komme til uttrykk ved et ønske om å skade fiender for å kvitte seg med indre smerte. Han ser det som et forsøk på at narsissisten har et sadistisk ønske om å vinne over autoriteter og at dette ønsket kan ha sitt opphav i et forhold til en far som kanskje var distansert og som

brydde seg lite. Kernberg mener videre at det å overkomme sin egen redsel og smerte ved å påføre det på andre, bygger videre opp under grandiositeten hos narsissisten (Corbett, 2018, s. 88).

Det er stor uenighet om hva som fører til narsissisme, men det er stort sett barndomserfaringer som fører til denne alvorlige diagnosen (Corbett, 2018, s. 88), for eksempel en barndom preget av omsorgssvikt og lite empatiske foreldre. Kernberg (Corbett, 2018, s. 88) mener at patologisk narsissisme oppstår på grunn av en tidlig patologisk objektrelasjon preget av likegyldig og ufølsomhet, og at dette kan føre til at man utvikler et grandios selvbildet som et forsvar mot en skummel og kjærlighetsløs verden. Grandiositet kan også være et forsvar mot overveldende frustrasjon som er opplevd i de første relasjonene, som kan gi opphav til kronisk sinne og hat (Corbett, 2018, s. 88). Resultatet blir da et menneske som samtidig innehar en hel del ukontrollerbart sinne og en ekstrem avhengighet som fører til et behov for å ty til en primitiv splitting av mennesker. Slike mennesker føler at de eneste de kan stole på er seg selv og de vil ikke ha noen problemer med å unytte og kontrollere andre mennesker. En narsissists fantaserer om å ha makt og være spesiell og på den måten kompensere for de vonde opplevelsene i barndommen. Bak den grandiose masken skjuler det seg et menneske som er preget av skam og en følelse av å være verdiløs - hans egne uakseptable følelser blir projisert over på andre, som blir påfølgende devaluert. Kernberg fremhever at narsissisten er preget av et intens hat og misunnelse mot andre som har noe han ikke selv har (Corbett, 2018, s. 88).

Hitler var svært grandios og han mente at han var en inkarnasjon av historisk endring, nærmest en Messias som skulle lede verden inn i et nytt millennium (Corbett, 2018, s. 89). Hitler sin grandiositet handlet om hans behov for å kompensere for en følelse av utilstrekkelighet. Sånne typer narsissistiske ledere utvikler en kult av personligheter og omringer seg selv med mennesker som støtter seg på lederens fantasier om omnipotens (Corbett, 2018, s. 89). Alice Miller mente at det ikke var noen biologiske årsaker til Hitler sin destruktive og onde atferd, men jeg mener at det også kan være mulig at Hitler hadde noe biologiske disposisjoner, som muliggjorde hans enorme ødeleggelser, og det kan også være sannsynlig Hitler kan ha hatt en diagnose i retning av en narsissistisk personlighetsforstyrrelse, men samtidig er jeg enig med Miller at hans barndomserfaringer var en viktig faktor i utviklingen av hans destruktive krefter, da vi

har sett tidligere i denne oppgaven hvordan biologiske faktorer er avhengig av ens miljø i forhold til hvilke deler av en selv som fremmes eller hemmes.

Breivik fikk diagnosen narsissistisk og dyssosial personlighetsforstyrrelse (Skoglund, 2013, s. 40). Denne alvorlige diagnosen kobles ofte sammen med drapsproblematikk (Hillestad, 2014a, s. 34). Breivik var misunnelig og han sammenlignet seg med andre fra hans oppvekstmiljø som hadde klart å oppnå både prestasjoner og status i motsetning til han som ikke hadde fullført skole, var lite vellykket i arbeidslivet og ble med sammenligning, taperen - løsningen blir da å kvitte seg med vinneren (Vetlesen, 2014b, s. 46). Misunnerer er svært viktig og relevant når man snakker om ondskap og onde handlinger fordi misunnelse manifesterer seg som et ønske om å terminere det gode hos andre nettopp fordi det er godt. Det gode må ødelegges slik at man slipper å forholde seg til sin egen mangel på dette (Vetlesen, 2014b, s. 63).

Spørsmålet blir da om patologisk narsissisme kan disponere for forråelse? Vel, vi vet nå at narsissisme kan gi en sterk trang til å oppnå vellykkethet og beundring samtidig som man ofte i tillegg har lavere empati, dette kan gi en økt risiko for å begå onde handlinger og dermed også kan være med å øke sannsynligheten for forråelse. Det betyr altså ikke at man nødvendigvis må begå onde handlinger i en behandlingssituasjon hvis man innehar disse tendensene, men at risikoen kan øke i sammenligning med normalbefolkningen.

Psykopati

Når man leser om grufulle saker begått av mennesker så vil man ofte konkludere for seg selv at de menneskene som er i stand til å begå grufulle handlinger mot andre, er gale og sinnslidende. Men når man snakker om psykopater så er ikke forklaringen på deres handlinger at de er gale og utilregnelig. I følge Hare (Hare, 2003, s. 5) er ikke psykopater mennesker som sliter med et forvrengt sinn, men at de i stedet er styrt av et kaldt, kalkulerende og rasjonelt sinn. I tillegg mangler psykopater evne til empati og bryr seg dermed ikke om andres lidelse og smerte (Hare, 2003, s. 5). Dette fører til at mange tyr til å finne forklaringen på deres urovekkende oppførselen i barndommen, men de fleste med en vanskelig barndom blir ikke psykopater eller drapsmenn (Hare, 2003, s. 6). Uansett hvilke årsaker som ligger bak diagnosen psykopati, så er

konsekvensene av diagnosen et potensiale for ondskap, som er viktig å være klar over. Psykopater har delvis eller en total mangel på elementære og de vil ofte ha en motstand mot å innordne seg i samfunnet (Heberlein, 2011, s. 113). Det å være egoistisk, samtidig som man ikke ønsker å følge regler og normer og i tillegg har fravær av empati, er viktige komponenter i et menneske for å utøve ondskap (Heberlein, 2011, s. 113). Det er nettopp denne mangelen på det prososiale som utgjør en fare for mulig ondskap.

Noe mener at psykopati oppstår mest som følge av sosiale krefter og kaller derfor diagnosen sosiopati, mens de som mener at psykopati også oppstår som følge av psykologiske, biologiske og genetiske årsaker bruker betegnelsen psykopati (Hare, 2003, s. 21). Uansett hva man mener om hvordan psykopati oppstår, er det viktigste for samfunnet og den enkelte å være klar over deres potensiale for ondskap. Fordi psykopater ser på andre mennesker som objekter som kan brukes for å nå egne mål og de svakeste og mest sårbare er ofte de foretrukne målene (Hare, 2003, s. 41). Mange av de mest fremtredende trekkene hos psykopater stammer fra den manglende evne til empati. For å kunne oppleve anger, følelser og unngå å være egoistisk og svikefull er det nødvendig å ha empati. Psykopater vil kanskje kunne forstå empati intellektuelt, men ikke følelsesmessig (Hare, 2003, s. 41). I tillegg er det usannsynlig at en psykopat vil fungere godt som medlem av en gruppe, da psykopater er upålitelige og uforutsigbare, de er impulsive, kun opptatt av øyeblikket og har lav lojalitet til mennesker og saker (Hare, 2003, s. 58).

Det sies at det er antatt å være to til tre prosent psykopater i befolkningen (Hare, 2003, s. 65). Innenfor ondskapsfeltet er det faglig enighet om at psykopati og sadisme ikke kan være årsak til all ondskap man ser i verden, fordi disse utgjør en liten del av befolkningen. Dette gjelder også når det kommer til forråelse i helsevesenet fordi de hendelsene skjer for ofte til at man kan tilskrive de til å kun å handle om psykopater og sadister (Birkmose, 2013, s. 16). Den ondskaper som er med overlegg fra miljøterapeutene er den som vekker mest avsky. Den ondskap som er mest hyppig i helsevesenet er ofte noe som skjer ubevisst og som man passivt deltar i (Birkmose, 2013, s. 18). De fleste er enig i at det først er snakk om ondskap når man har en intensjon om å skade noen (Birkmose, 2013, s. 17).

I noen personlighetsfaktorer kan man si at det ligger potensiale for ondskap. I den grad folk mangler evnen til empati, samvittighet og anger, ligger det en mulighet for å utøve

ondskap mot andre. Derfor vil jeg hevde at en psykopat vil ha høyere risiko til å begå ondskap enn den øvrige befolkningen fordi de manglene en psykopat kan ha, er nettopp noen av de viktigste egenskaper som beskytter mot onde handlinger. Det betyr ikke at alle psykopater handler ondt mot andre mennesker, men at risikoen er høyere hos en psykopat enn hos en vanlig borger.

Sadisme

Svendsen mener at mennesker ofte, for å forstå hvordan noen kan handle ondt mot noen andre, tyr til å tenke at det handler om at man objektiverer den andre (Svendsen, 2002, s. 97). Dette mener Svendsen kanskje kan stemme i noen tilfeller, men i den sadistiske volden vil det ikke gi mening - fordi å drepe noen som man anser bare som en ting betyr at man like gjerne kunne slått og sparket på en stein (Svendsen, 2002, s. 98). Det er en grunn til at overgriperen heller slår til et hode istedenfor en stein. Det er en betingelse for volden at den som mottar den er et subjektivt vesen med en bevissthet. Å handle sadistisk mot noen forutsetter at overgriperen kan identifiserer seg med offeret, uten det, vil den sadistiske handlingen være helt uten mening for overgriperen (Svendsen, 2002, s. 98). Svendsen tar i bruk den Heliganske anerkjennelse-modellen når han søker å forstå sadisten (Svendsen, 2002, s. 98). Det sadisten ønsker er å bli anerkjent som et subjekt og sadisten ønsker makt, og ofrenes skrik gir sadisten en bekreftelse på at det er han som har makten, smerten er ikke nødvendigvis det viktigste, men en måte å oppnå dominans på. Det utelukker ikke at man kan oppleve glede med smerten selv om det ikke er hovedformålet (Svendsen, 2002, s. 98). Når sadisten har oppnådd det han ønsket og offerets bevissthet er underlagt sadisten, vil ikke offeret lenger kunne gi noe anerkjennelse til overgriperen, fordi sadisten ikke lenger kan anerkjenne offeret som en som kan anerkjenne han. Dette handler om at man må anerkjennes av en som man selv anerkjenner, så ut fra den helgianske-modellen vil sadisten ikke lykkes med å oppnå den anerkjennelsen han så sterkt ønsker (Svendsen, 2002, s. 99).

I motsetning til det Svendsen legger fram om at sadisme handler om identifisering med og anerkjennelse fra offeret, ser Alford på sadisme som et ønske og behov for å kvitte seg med sin egen smerte ved å legge den over på en annen. Alford referert i (Vetlesen, 2002, s. 9) mener at det å påføre andre mennesker smerte har bakgrunn i egen smerte.

Ved å gi andre smerte, blir en kvitt sin egen smerte. Dette er en eksistensiell smerte som vil si at smerten kommer som følge av det å være menneske, altså det å være sårbar, avhengig og dødelig. Dette er en uutholdelig og skremmende opplevelse som gir opphav til angst og maktesløshet, og dette blir derfor en sårbarhet som man ønsker å kvitte seg med, og en opplevelse av å bli fri fra det og overvinne det, kan man oppnå ved å gjøre andre sårbare (Vetlesen, 2002, s. 9). Alford (Vetlesen, 2002, s. 10) sitt syn på sadisme handler kort om at all den smerte jeg ikke kvitter meg med ved å påføre den på andre, må jeg bære selv.

Det snakkes ikke mye om sadisme blant profesjonelle innenfor helsevesenet, selv om vi vet at det forekommer hendelser der den profesjonelle utsetter brukere for sadisme (Holm, 2009, s. 63). Sadisme er tabu og snakkes lite om. Det er et skambelagt tema og man ønsker å benekte at den finnes (Holm, 2009, s. 63) Det snakkes også lite om sadisme fordi mange ikke helt vet hva sadisme er og eller hvordan sadisme kommer til uttrykk, for eksempel hvordan skille mellom sadisme og sinne (Holm, 2009, s. 63-64). Sinne vil ofte ha en utløsende faktor som for eksempel at noen er frekk mot en. Sadisme handler om ønsket om å skade noen, enten det er fysisk eller psykisk (Holm, 2009, s. 64). Et eksempel på sadisme i helsevesenet er observert under en tarmundersøkelse. Pasienten var engstelig før undersøkelsen og hadde fått beroligende medisin. Legen førte instrumentet inn i tarmen og stoppe en stund når han var kommet så langt han skulle i tarmen for å undersøke den. Dette gjorde da at pasienten kunne slappe av litt. På «gøy», snudde legen på slangen som befant seg i tarmen på pasienten, slik at pasienten kvapp til og skrek av smerte, når legen ble spurt om hvorfor han gjorde det av de andre som var i rommet med han, sa han at gjorde det for å tulle litt, som bekrefter at dette er en sadistisk handling fordi legen synes det var morsomt at pasienten fikk vondt, og det at han ville ha andre med seg i dette, viser at legen var helt ubevisst på hvorfor han gjorde det (Holm, 2009, s. 65).

Når man tar utgangspunkt i hvordan Svendsen og Alford forklarer sadisme og ser på eksempelet fra legen under tarmundersøkelsene skjønner man at sadisme og de onde handlingene som skjer som følge av sadistiske motiv, handler om egenskaper hos individet og de onde handlingene som sadisme kan føre til, kan derfor ikke alltid forklares ut fra situasjons-perspektivet. Selv om det kan finnes strukturer i samfunnet som kan fremheve disse sidene med en selv, slik som under andre verdenskrig. Bauman hevdet at sadistiske trekk ikke var ønskelige egenskaper under jødeutryddelsen

(Vetlesen, 2014b, s. 93). Men Goldhagen, som tidligere nevnt, har fått fram at Holocaust ikke bare var et resultat av tankeløse og uinteresserte byråkrater, men at antisemittismen fikk så fæle konsekvenser fordi nazismens ideologien var myntet på å spille på det tyske folks følelser, ved å først identifisere de vonde følelsene og dermed kanalisere de vonde følelsene på en ønsket sydebukk for alt det gale som hadde skjedd – jødene (Vetlesen, 2014b, s. 94). Fromm referert i (Corbett, 2018, s. 84) sin studie av Himmler, sjefen over Nazi SS, mente at Himmler hadde et sadistisk behov for å kontrollere andre. På den måten kunne han overkomme sine egne svakheter, som sjenanse og uro. I tillegg var han misunnelig på andres styrker og selvtillit som da ledet Himmler til ønsket om å kontrollere andre, ydmyke og til slutt ødelegge (Corbett, 2018, s. 84).

Sadisme er et trekk hos den enkelte som jeg mener kan øke sannsynligheten for forråelse og onde handlinger. Men det betyr ikke at alle som besitter sadistiske trekk utøver ondskap mot medmennesker. Dog må man ha med seg at sadistiske trekk og impulser kan se ut til å bli påvirket ut fra hvilke situasjoner og strukturer man befinner seg i.

9.1.3 Biologisk perspektiv

Evolusjon og Gener

Ifølge Robert Plomin referert i (Jakobsen, 2018) er gener det viktigste foreldrene gir sine barn. Det er ifølge han ikke mulig å endre barna gjennom oppdragelse. Han mener at det er forskjellene i folks DNA som utgjør den systematiske forskjellen som er mellom mennesker (Jakobsen, 2018). Det oppstår en kontrovers når man snakker om gener og den forskjellen det utgjør mellom folk. For eksempel så er de fleste enig at øyefarge er arvelig, men hvis man skal snakke om psykologiske faktorer blir det straks mer vanskelig å snakke om arvelighet, slik som for eksempel skoleresultater og kroppsvekt (Jakobsen, 2018). I en studie som Plomin leste ble det der slått fast, til Plomin sin forargelse, at antall bøker som er i et hjem har betydning for hvordan barnet gjør det på skolen. Her mener Plomin at studien legger altfor mye vekt på miljøet. Fordi

hvilke foreldre er det som har masse bøker hjemme og hvilke barn er det som ønsker å lese de, det er her Plomin mener at genetikken kommer inn. Miljøet er ikke bare noe som hender oss, man lager det miljøet som passer til ens genetikk (Jakobsen, 2018). Plomin sitt håp med hans studier av gener er at folk må bli mer tolerante for mennesker som er annerledes enn oss selv. Hvis man for eksempel skjønner at 70 prosent av de individuelle forskjellene i kroppsvekt er påvirket av hvilke DNA du er født med så bør det være med i vår forståelse når man skal søke å forstå og hvilket syn man bør ha når det kommer til for eksempel fedme (Jakobsen, 2018). I motsetning til Plomin, mener Hillestad at gener må ses i samspill med miljø, fordi genene påvirkes av det miljøet man er en del av og miljøet vil ha en innvirkning på hvilke gener som kommer til uttrykk. Vi arver biologiske egenskaper, direkte fra våre foreldre og indirekte fra våre forfedre (Hillestad, 2011b, s. 63). Gener danner et potensial, men miljøet avgjør i hvilken grad og hvordan disse genene kommer til uttrykk. Miljøet man er en del av vil enten fremme eller hemme iboende egenskaper. For eksempel kan en være en del av et miljø der selvhevdelse og aggressive egenskaper blir fremmet og oppmuntret, mens i andre miljøer vil de straffes og dermed hemmes. Dette viser oss at det er et indre avhengighetsforhold mellom gener og miljø med hensyn til hva som kommer frem og viser seg av atferd. (Hillestad, 2011b, s. 64). Dette gir oss en forståelse av hvordan både moralske og umoralske sider kan komme til uttrykk og at begge sidene er en del av det å være menneske - mennesket er ikke ensidig godt eller ondt (Hillestad, 2011b, s. 68). Samspillet mellom mennesket sine naturdeterminanter og kultur og miljø er det som vil være avgjørende for manifestasjonen av både handlinger og oppførsel av moralsk og umoralsk karakter (Hillestad, 2011b, s. 69). Dette underbygges av en studie gjort på New Zealand som viser ganske godt hvordan arv og miljø spiller inn på hverandre (Fallon, 2014, s. 116). I studien ble det sett på tre faktorer hos deltakerene i studien: hadde de krigsgenet, hadde de vært utsatt for omsorgssvikt, og hadde de vist tegn til antisosial atferd. Funnene i studien viser at omsorgssvikt, som forventet, økte antisosial atferd, men det viser seg at den antisosiale atferden økte betydelig hos mennene som hadde krigsgenet. 85 prosent av de mennene som var utsatt for alvorlig omsorgssvikt og som samtidig hadde krigsgenet utviklet antisosial atferd (Fallon, 2014, s. 97). Det viser seg at de som har krigsgenet har en økt sannsynlighet for aggressivitet selv uten grov omsorgssvikt, men ikke i like stor grad som hvis det var omsorgssvikt inni bildet (Fallon, 2014, s. 98). En annen studie viser at i fredelige samfunn vil ikke krigsgenet

vise seg i like stor grad fordi det kan bety å bli ekskludert fra gruppen, altså har miljøet en betydelig påvirkning på om de voldelige tendensene kommer til syne (Fallon, 2014, s. 116).

I et evolusjonsperspektiv var det veldig viktig for overlevelsen å kunne skille mellom hvem som var venn og hvem som var fiende (Hillestad, 2013a, s. 139). Likeledes var det å finne noen man kunne samarbeide bra med og som hadde samme forståelse og oppfatning som en selv, og ofte måtte slike avgjørelser bli tatt fort, noe som kan forklare hvorfor slike valg nå er blitt ubevisste og automatiserte (Hillestad, 2013a). Nå er disse «enten» - «eller» egenskapene, som tidligere var livsviktige, blitt ganske unyttige i dagens samfunn. Det som disse egenskaper bidrar til i dagens samfunn er tendenser som ofte leder til feile vurderinger og reaksjoner (Hillestad, 2013a, s. 139). Disse egenskapene er grunnleggende og muligens nedarvet i oss, men det betyr ikke nødvendigvis at det blir en uunngåelig tendens hos alle, men man kan se tendensene i mellommenneskelige relasjoner, fra de litt mer hverdagslige, slik som ved mobbing eller i større sammenhenger som ved folkemord (Hillestad, 2013a, s. 139). Men Hillestad understreker at selv om dette er generelle tendenser i mennesker, finnes det individuelle forskjeller som gjør at tilbøyeligheten til atferd som er fordomsfull og rasistisk ikke vil være like sterk hos alle, og mange vil også kunne å klare å skille individet fra en gruppe og se på de som selvstendige mennesker (Hillestad, 2013a, s. 139).

Altså kan gener inneha potensialer for destruktiv atferd, men det kan se ut som at det er avgjørende hvilket miljø man er en del av om det ødeleggende potensialet skal komme til uttrykk og på hvilken måte.

Aggressivitet

Når det gjelder aggresjon er det viktig å vite at man kan dele aggresjon inn i to forskjellige typer (Karterud et al., 2017, s. 108). Impulsiv aggresjon og overveid aggresjon. Impulsiv aggresjon vil komme som følger av en emosjonell hendelse og henger sammen med sinne og frykt. Mens den overveide aggresjonen er en planlagt aggresjon som ikke henger sammen med trussel eller frustrasjon. Denne aggresjonen ser vi hos psykopater som har redusert evne til empati (Karterud et al., 2017, s. 108). Ifølge

Hillestad bunner opprinnelsen og eksistensen av ondskap i våre naturlige disposisjoner til aggressivitet (Hillestad, 2014b, s. 14). Og da gjerne destruktiv aggresjon, spesielt med tanke på vold som rammer uskyldige (Corbett, 2018, s. 17).

Flere mener at det er en uløselig link mellom vold og ondskap (Corbett, 2018, s. 17) Det er vold som flytter kategorien fra en «feil» handling til en ond handling, på grunn av de konsekvensene fysisk vold bærer med seg. Samtidig er man ofte mindre sensitive for kriminalitet som svindel og lignende fordi det ikke inneholder vold (Corbett, 2018, s. 17). Hillestad mener at man ikke kan si at all vold er ondskap, men at vold er en del av det store bildet som utgjør ondskap (Hillestad, 2014b, s. 77). Freud referert i (Hillestad, 2014b, s. 9) mener at det er en grunnleggende spenning mellom de individuelle behovene og samfunnets behov for konforme individer som undertrykker sine drifter. Under første verdenskrig ble vanlige unge menn gitt en uniform og et gevær og ble bedt av myndighetene om å drepe fienden, noen de gjorde og de drepte flere millioner mennesker. Ifølge Freud (Hillestad, 2014b, s. 11) var dette kun mulig hvis den enkelte hadde en iboende aggressiv drivkraft. Han mente at ondskap er en del av det å være menneske. Han har uttalt at mennesker må skade andre for på den måten å unngå å skade seg selv, det er en måte å stå imot impulsen for selv-destruering. Freud (Hillestad, 2014b, s. 12) mener at det aggressive instinktet er en stor trussel mot sivilisasjonen, og da spesielt den aggressiviteten som rettes utover. For å kunne beskytte sivilisasjonene kan man ikke ta ut all sin naturlige aggressivitet på omgivelsene (Hillestad, 2014b, s. 12). Ifølge Freud referert i (Waller, 2007, s. 146) er ikke mennesker kun aggressive når de må ty til selvforsvar, men at mennesker også har drifter drevet av aggressivitet, og at denne driften kan føre til destruktivitet og ondskap. Han ser også at mennesker er i konflikt med sine dyriske impulser og den sosiale virkeligheten. Men han mente at selv om de brutale impulsene presset på så vil man ha en indre kontroll over impulsene som følge av sosialisering. Dette var ifølge Freud (Waller, 2007, s. 146) det viktigste et samfunn kunne gjøre for den enkelte, nemlig å holde de aggressive impulsene under kontroll. Det kan se ut til at det er en fundamental konflikt mellom driftene mot det aggressive og behovet for en positiv kontakt med andre mennesker og å kunne yte omsorg. Det kan bety at mangel på en slik positiv kontakt eller tilfredsstillelse av drifter kan gi konsekvenser i form av økt aggressivitet og påfølgende destruktivitet (Hillestad, 2014b, s. 17). Dette forteller oss at en økt aggressivitet hos den enkelte kan være en faktor som bidrar til å øke sannsynligheten for å handle ondt og kan også forklare oss

hvordan dette kan føre til et økt potensial for forråelse på arbeidsplassen og de individuelle forskjellene som kan ligge bak hvorfor noen opplever fortere og en større forråelse enn andre på samme arbeidsplass. Derimot er det ikke alltid slik fordi aggresjon er en naturlig del av det å være menneske, så selv om aggresjon kan vise seg fra flere sider ved at den noen ganger er destruktiv og patologisk, så er den ikke alltid det (Hillestad, 2014b, s. 77).

Amygdala

Selv om det ikke ser ut til å være et spesielt sted i vår hjerne for voldelig oppførsel, ser man at Amygdala i midten av det limbiske system setter i gang følelser som frykt og aggresjon under gitte omstendigheter. Den prefrontal cortex henger sammen med Amygdala og fungerer som en kontroll og brems på de aggressive impulsene (Hillestad, 2014b, s. 79). Ulike studier på dømte mordere, har til en viss grad vist at de har hatt en nedsatt funksjon i frontal cortex og i Amygdala. Andre lignende studier har også vist at det prefrontale område var mindre hos mennesker med kjente voldelige tendenser sammenlignet med normal befolkningen (Hillestad, 2014b, s. 79).

Ifølge evolusjonsteoretikere ser man at det kan være grunn til å hevde at diskriminering har hatt en sterk overlevelsesverdi. Et eksempel på hvordan gruppediskriminering foregår mellom mennesker kan man se i et forsøk som er gjennomført av Ross Hammond og Robert Axelrod (Hillestad, 2013a, s. 137). Det viser seg nemlig at når man skal velge en å samarbeide med for å løse oppgaver er valget ofte basert på tilfeldigheter, når en på forhånd ikke vet noe om den andre. Men når hudfarge og etnisitet blir introdusert så endre det seg drastisk. Da velger man stort sett de med samme hudfarge som en selv. Tendensen blir altså å velge (diskriminere) ut fra hudfarge og rase (Hillestad, 2013a, s. 137-138). Dette underbygges av hjerneforskning som er gjort på både hvite og svarte som på forhånd ikke hadde gitt uttrykk for rasefordommer. Det viser seg nemlig at ved å bli vist bilder av et ansikt med en annen rase en sin egen bidro til en markant økning i hjerneaktiviteten, nærmere bestemt i Amygdala som jo er et senter for den emosjonelle registreringen (Hillestad, 2013a, s. 138). Fordommer er altså mer automatisk enn man først har antatt (Miller, 2004, s. 138). Dette forteller oss at vi har innebygde faktorer som kan trigge fordommer.

Speilnevroner

Nå vet vi at speilnevroner er viktig for å kunne «speile» andres følelser og deres emosjonelle tilstand og dette er viktig for å kunne aktivere viktige prososiale følelser som empati og altruisme (Hillestad, 2014b, s. 87). Hvordan kan man forstå speilnevroner i sammenheng med ondskap? Hvis speilnevronene er viktig for å kunne føle empati, hva skjer da hvis man har en defekt på speilnevronene? Hvis disse speilnevronene er skadet eller underutviklet så vil ikke de kunne utføre sin viktige jobb med å reflekterer andres følelser (Hillestad, 2014b, s. 87). Dette kan få fatale konsekvenser med tanke på individets moralske utvikling og kan resulterer i en psykopatisk form for oppførsel (Hillestad, 2014b, s. 89). Men det er viktig å understreke at defekter i speilnevronene i ulik grad ikke nødvendigvis betyr at personen automatisk er ond, men likevel så kan man si at mangler og defekter i speilnevronene kan skape en basis, i tillegg til andre faktorer, som kan gi et økt potensial for onde handlinger (Hillestad, 2014b, s. 112).

Har man defekter på speilnevroner kan det være en risikofaktor for å ikke kunne kjenne på følelser som empati og anger, og det er forbundet med økt risiko for onde handlinger. Men det betyr ikke at alle mennesker som opplever forråelse på sin arbeidsplass har mangel på speilnevronene, men hvis man har det kan det gi et økt potensial for forråelse og onde handlinger.

Avslutning individuell ondskap

Jeg har tatt for meg individuelle årsaker som kan utgjøre et potensial for ondskap og onde handlinger. Jeg har sett på psykologiske, biologiske og moralske egenskaper hos den enkelte. Disse individuelle faktorene som jeg har fremhevet i denne oppgaven kan være med å forklare ondskap fra et individuelt perspektiv. Disse faktorene og egenskapene som er nevnt kan gi en økt sannsynlighet og risiko for onde handlinger. De individuelle disposisjonene kan samtidig gi oss en forklaring på individuelle forskjeller når det kommer til forråelse i en behandlingssituasjon i helsevesenet - de kan forklare

hvor fort man blir forrået og hvor sterk den forråelsen ender opp med å bli. Jeg ønsker imidlertid å understreke nok en gang at de faktorene som er trukket fram i kapittelet om individuell ondskap ikke forteller oss at dette *må* føre til ondskap, men at det *kan* føre til ondskap.

9.2 Kollektiv ondskap

Når det gjelder kollektiv ondskap handler det om å forstå situasjonens påvirkning på mennesker. Hvordan kan man forstå forråelseessyndromet ved å se på kollektiv ondskap. Er det noe med situasjonen den enkelte befinner seg i som kan forklare hvorfor forråelse oppstår og skjer på en arbeidsplass? Jeg vil nå ta en diskusjon om ulike kollektive faktorer som kan være med å øke potensiale for forråelse.

9.2.1 Sosialpsykologisk perspektiv

Ved å se nærmere på Zimbardo og Milgram eksperimentet kan man kanskje kunne forklare hvordan situasjonen den enkelte befinner seg i, kan påvirke den enkelte til å bli forrået og begå onde handlinger mot mennesker som man i utgangspunktet skal hjelpe.

Den innsikten som Milgram og Zimbardo eksperimentene viser oss er at det er vanlige mennesker som begår onde og grusomme handlinger og ikke psykopatiske mennesker, som man gjerne har tenkt om de som begår onde handlinger (Hillestad, 2014a, s. 30). Å se ondskap ut fra et situasjons-perspektiv handler om at det er selve situasjonen som er forklaring på de onde handlingene og ikke personlighetsfaktorer hos den enkelte (Hillestad, 2014a, s. 30). Dette ser i første omgang ut til å stemme, men selv om det ser slik ut så er det ofte ikke tatt med i beregningen at det er variasjon i det kulturelle og sosiale betingelser som igjen skaper variasjon i de individuelle betingelsene (Hillestad, 2014a, s. 30). På den andre siden innehar mennesker sine personlighetsmessige potensialer for både prososialitet og altruisme samt mer aggressive og barbariske potensialer. Derfor blir det viktig å forstå at det er det dynamiske samspillet mellom den situasjonen man er en del av og ens personlighet som blir avgjørende for hvilke av de potensialene som kommer til uttrykk (Hillestad, 2014a, s. 31). Dette kan kanskje gi oss

en forklaring på hvorfor ikke alle ender opp med å handle ondt som følge av forråelse. Eller i hvert fall at ikke alle opplever en like sterk forråelse eller at noen blir mer forrået enn andre. Slik som man så i Zimbardo sitt eksperiment så ble ikke alle det man ville kalle en ond fengselsvakt. Noen av de som var en del av Zimbardo sitt eksperiment var ikke like aggressiv og to var til og med det man ville kalle snille vakter (Waller, 2007, s. 238). Man kan jo selvfølgelig spørre seg om alle ville endt opp med å bli aggressive til slutt, hvis eksperimenter fikk forsetter ut den tenkte tiden? (Waller, 2007, s. 238).

De slutningene som ofte trekkes ut fra disse to eksperimentene er at man viser hvordan vanlige folk utøver ondskap. Ofte er konklusjonen til de som undersøker sosialpsykologiske forklaringer på menneskelig atferd at det viktigste er ikke hvem du er, men hvor du er (Waller, 2007, s. 230). Flere tiår med forskning har fått frem kraften og makten situasjonen har på den enkelte både når det gjelder på den enkeltes følelser, atferd og tankegang (Waller, 2007, s. 230). Zimbardo referert i (Waller, 2007, s. 231) hevder at mennesker er under kontroll av de sosial faktorene som de er en del av og ikke av deres personlige disposisjoner. Denne forståelsen ser man også at Milgram har konkludert med referert i (Waller, 2007, s. 231) der han sier at de som ikke vet nok om hans eksperiment vil konkludere med at forsøkspersonene i eksperimentet er sadister. Han mener at det er konteksten den enkelte befinner seg i som er det avgjørende. Dette betyr at de fleste av oss vil utføre grusomhet mot andre dersom vi mener at de fortjener det (Vetlesen, 2018). Det viktigste er å være med i gruppen, og det til enhver pris, selv om det betyr at man må skade andre (Vetlesen, 2018). Imidlertid mener Vetlesen at tiden er inne for å revurdere Milgram og Zimbardo sin tilnærming til menneskers kapasitet for ondskap som baserer seg på de to eksperimentene (Vetlesen, 2018). Ifølge Vetlesen er det en alternativ tolkning av Milgram sitt eksperiment som ikke Milgram har inkludert, nemlig at de som ga støtene fikk en nytelse av det. Og at man endelig fikk muligheten til å få utløp for sadistiske ønsker uten konsekvenser og moralsk fordømmelse (Vetlesen, 2018). Budskapet som Milgram og Zimbardo begge hevder er at mennesker har en urovekkende og farlig tendens til å gi fra seg ansvaret til andre som er høyere opp i hierarkiet, dette mener Vetlesen er en feilvurdering av menneskers potensiale for å utøve ondskap som å torturere og drepe andre. Sadisme som handler om å kjenne nytelse og makt ved å kontrollere andre og bestemme om de skal få beholde livet eller ikke. Dette er et tabu i de fleste kulturer og om noen skulle innrømme disse sidene ved seg selv ville det bety fordømmelse (Vetlesen, 2018). Dette vil igjen bety at

de som har disse sidene og som under en situasjon der de vil få fritt utløp for de sadistiske sidene ved seg selv, vil lyge og skjule disse tendensene for omverdenen, dette kan gjøres ved å si at de bare gjorde som de ble bedt om og ble tvunget til det (Vetlesen, 2018). Men for Zimbardo og Milgram eksisterer det ikke virkelige onde mennesker eller handlinger. Det er kun den sosiale konteksten som er farlig for den enkelte og dens handlinger. Å drepe barn kan til og med legitimeres så lenge det handler om inngruppens overlevelse og utgruppens eliminering (Vetlesen, 2018). For å illustrere dette kan man ta nyere tids folkemord, der det viser seg at mennesker som har bodd sammen i fredelighet som naboer, venner og arbeidskollegaer plutselig betraktet hverandre som fiender som gjorde at den ene gruppen massakrerte den andre gruppen og disse drapene besto ikke av å slippe bomber fra lang avstand eller annen høyteknologisk krigføring, dette var massedrap utført ansikt til ansikt. Kan man forstå disse handlingene ut fra autoritetspress og lydighet eller kan det handle om at mange mennesker påfører andre mye smerte og skade når de vet at det ikke er noen konsekvenser? (Vetlesen, 2018). I tillegg mener Hillestad at Zimbardo har en dualistisk modell i hans forståelse av ondskap og mener at Tajfel og Turner sin modell er mer sofistikert, da den modellen forklarer enda mer hvordan den enkelte blir inkorporert i en gruppe og utvikler et kollektiv-selv (Hillestad, 2014b, s. 62). Deres modell går ut på at jo mer en investerer i gruppen jo mer vil den enkelte identifisere seg med gruppen og dermed øker også aksepten for gruppens verdier og normer. Poenget til Tajfel og Turner er at man ikke blir påvirket av gruppens normer helt uten vilje, men at man velger og ønsker å bli en del av gruppen ut fra egne egoistiske grunner. Dette betyr at man utvikler gruppeatferd ut fra indre motiver og behov og ikke bare på bakgrunn av situasjonen, slik som Zimbardo hevder (Hillestad, 2014b, s. 62-63) .

Selv om det er noen svakheter ved disse to eksperimentene som Vetlesen og Hillestad her viser oss, kan man likevel si at de får fram hvordan gruppen og lydighet kan bidra til negative konsekvenser for den enkeltes autonomi. Vetlesen får fram en viktig innsikt om individuelle komponenter hos den enkelte som kan være med å påvirke grusomhetene, slik som sadisme. Dette kan være en viktig tilføring i forklaringen på de grusomhetene vi har sett opp igjennom historien.

Videre nå vil jeg trekke fram andre eksperimenter som viser oss hvor fort en «oss» mot «dem» tankegang kan oppstå.

Dette kan illustrere ved hjelp av noen forsøk som er blitt utført. «The Wave» eksperimentet som gikk ut på at man delte opp en skoleklasse inn i to grupper. De to ulike gruppene fikk ulike ideologier med påfølgende symboler og det tok ikke lang tid før det oppsto fiendskap mellom gruppene (Hillestad, 2013a, s. 135). Et annet og lignende eksperiment som er blitt gjennomført etter «The Wave» er et eksperiment som gikk ut på at en skoleklasse ble delt inn grupper basert på øyenfarge. Den ene gruppen fikk fordeler, mens den andre gruppen ikke fikk noe og i tillegg ble ilagt negative egenskaper. Etter kort tid oppsto det full splittelse i klassen og mellom gruppene. Det var ikke mye som skulle til før det ble en aggressiv og fiendtlig stemning mellom gruppene (Hillestad, 2013a, s. 135). Disse eksperimentene forteller oss at det kan se ut som at mennesker har et behov for å rette sin aggressivitet mot en annen gruppe som man opplever er en motsetning til sin egen gruppe (Hillestad, 2013a, s. 135-136). Det disse eksperimentene også forteller oss er at det ikke alltid er sårbare mennesker som kan få en destruktiv gruppeatferd, men at vanlige og godt tilpassete mennesker som en følge av medlemskap i en gruppe utvikler negativ gruppeatferd.

Et annet godt eksempel er hooligans kulturer. Her vil en se tydelig hvordan vanlig mennesker som blir medlem av en viss gruppe, kan endre atferden fra å være velfungerende mennesker ellers i samfunnet, men under gitte omstendigheter endre seg til å bli ganske voldelig og aggressiv, fordi det er gruppementaliteten som er ønskelig der (Hillestad, 2013a, s. 126). En typisk gruppementalitet som da oppstår, er at man nedvurdere andre grupper som står i motsetning til en selv og forhøyer sin egen gruppe (Hillestad, 2013a, s. 126). Hvis man da bruker Hooligans kulturer som eksempel her, vil det være ganske vanlig at man legger supportere fra et konkurrerende lag for hat og ilegger de masse negative egenskaper og ser på sitt lag som det eneste verdige laget i ligaen. En annen ting Hooligans kulturen viser oss er at de er ikke bare impulsstyrt, men kalkulerende ved at man planlegger å møtes for å slåss, altså det er også snakk om et dypere behov man får utløp for, det er ikke bare impulsiv voldelig atferd (Hillestad, 2013a, s. 127). Slik blir gruppen en katalysator hvor man kan få utløp for individuell aggressivitet som det ikke passer seg å få ut andre steder ellers i dagens samfunn (Hillestad, 2013a, s. 127-128).

Forutsetning for forråelse i grupper

Birkmose mener at ondskapens sosialpsykologiske årsaker alltid er en del av arbeidet med mennesker i helsevesenet og dette er derfor med å forklare risikoen for forråelse (Birkmose, 2013, s. 123). Man kan alene gå igjennom forråelsesprosessen eller i gruppe (Birkmose, 2013, s. 52) Men den er mye mer kraftfullt når forråelsesprosessen skjer i grupper. Etersom mennesker er sosiale, vil det å være del av en gruppe være veldig viktig for den enkelte. Enten det er grupper med familie, jobb eller venner. Det enkelte individs handling kan forklares ut fra personlighet, moral og holdninger, men samtidig så skjønner man at man kan vise forskjellige side ved en selv ut fra hvem man er med. Man kan tilpasse seg gruppen slik at de trekkene gruppen har bruk for, er de man henter frem i seg selv (Birkmose, 2013, s. 52). Et konformitetseksperiment som ble utført på sykepleiere illustrere hvordan den enkelte handler mot bedre viten fordi en har et indre behov for å være konform. Det var et amerikansk eksperiment hvor 22 sykepleiere ble spurt om hvordan de ville reagert om legen ba dem dosere dobbel så mye som man skulle. Over halvparten svarte at de ville si ifra. Men da 22 andre sykepleiere ble utsatt for akkurat dette, var det kun en som sa ifra. Eksperimentet får fram hvor vanskelig det er å si fra selv om man vet bedre, det er lettere å si ifra i teorien enn det er å si ifra i praksis (Birkmose, 2013, s. 54). Dette eksperimentet viser oss hvor sterkt konformitetspresset kan være for den enkelte. Vi vil strekke oss langt for å være en del av gruppen og dette forklarer da også hvorfor sosialiseringen har en avgjørende rolle når det kommer til forråelse (Birkmose, 2013, s. 54). De normer som er en del av en gruppe, er de normene som den enkelte i gruppen vil ha som sine egne normer også. De normene som man hadde selv, vil ikke være like sterkt som de som man deler sammen med en gruppe. Dette betyr at de normene som man deler i en gruppe går foran alle andre normer, som for eksempel ledelsen sine normer. Dette betyr at man bør velge sine grupper med omhu for de vi ender opp med å bli som den gruppen man er en del av (Birkmose, 2013, s. 55).

På arbeidsplasser er det i varierende grad måter å identifisere og løse oppgaver på. De rutiner som er etablerte kan muliggjøre samt usynliggjøre handlinger utført i forråelse (Birkmose, 2013, s. 56). Når forråelse skjer uten at noen griper inn, betyr det at de rundt som ikke er direkte involvert velger å se vekk og dermed spiller de en avgjørende rolle for at forråelsen får fortsette ved å være passive vitner (Birkmose, 2013, s. 57). Gruppen selv har kontroll på hvem som er med i gruppen og hvem som er utenfor gruppen. De

som er i kategorien inngruppen er de med høy lojalitet og solidaritet med gruppen, og så har du de som er i utgruppen, de er ikke en del av inngruppen. Her handler skillet om det å bli inkludert eller ekskludert. Man ønsker sterkt å være med i inngruppen og opplever angst for å bli ekskludert og det er de kraftigste dynamikkene i en gruppe. Gruppen er på den måte både en kilde til trygget og angst (Birkmose, 2013, s. 58). Når den enkelte slutter å tenke selv og slutter å reflektere over gruppens normer og handlinger, kan forråelse vokse uten hindring (Birkmose, 2013, s. 59). Det er avgjørende å innse sin egne tilbøyeligheter for onde handlinger, men hvis vi klarte å gå videre derfra til å innrømme vår sårbarhet og avhengighet til gruppen så ville man kommet ganske langt i å ta forråelse på alvor (Birkmose, 2013, s. 192).

9.2.2 Strukturell ondskap

Holocaust

Før andre verdenskrig var man hovedsakelig opptatt av individuell ondskap og at ondskap oppsto ut fra egenskaper som for eksempel psykopati og sadisme. Holocaust har blitt studert og forsket på utallige ganger, og på bakgrunn av det har man kommet fram til at Holocaust ikke kan forklares ut fra onde enkelt individer - det ville være en ekstrem forenkling av forståelsen av Holocaust (Birkmose, 2013, s. 61). Det synes klart at grusomheter og ondskap ikke skyldes samfunnets sammenbrudd, men heller samfunnets opprettholdelse (Birkmose, 2013, s. 62).

Men hvordan kunne Holocaust skje? Ifølge Bauman referert i (Sætersdal, 2002, s. 70) oppstår Holocaust som følge av moderniteten, han påpeker også at han ikke forklarer Holocaust ut fra moderniteten, men han forklarer modernitet ut fra Holocaust.

Massedrapene som skjedde under Holocaust, skjer ifølge Baumann som en følge av en vitenskapelig plan for å gjøre samfunnet bedre og mer perfekt (Sætersdal, 2002, s. 70).

Mange av oss ønsker å tenke at de som bidro i Holocaust er annerledes enn oss selv og at noen som kan bidra i så grusomme handlinger må være svært uvanlige mennesker (Vetlesen, 2003, s. 113). Denne benektelsen av forutsetningene som ligger til grunn for at Holocaust i det hele tatt kunne skje, fører til at man fortsetter å opprettholde de forutsetningene som var/er nødvendig for grusomhetene under andre verdenskrig

(Vetlesen, 2003). Under andre verdenskrig ble vi kjent med et fenomen som viser at det er vanlige mennesker som begår ondskap. De som deltok i grusomhetene, kunne ikke plasseres i psykiatriske båser (Hillestad, 2011a). Det var de destruktive samfunnsnormene og den patologiske sosiale og politiske kulturen som var rådende under naziregimet og var det som var utslagsgivende. Dette kan underbygges av Zimbardo sitt eksperiment der vi så hvordan de destruktive gruppenormene, der i utgangspunktet empatiske mennesker ble revet med i den destruktive gruppen og dermed satte sin empati til side (Hillestad, 2011a).

For å begå folkemord, er man helt avhengig av at et stort antall av befolkningen i det minste er stilltiende medvirkende (Corbett, 2018, s. 95). Mange av de som var med på folkemordet i Holocaust hadde familier og levde vanlige liv ved siden av. Det er vanskelig å forstå hvordan man kan begå grusomheter på dagen for så å gå hjem og forsetter som vanlig i hjemmet. Lifton og Markusen referert i (Corbett, 2018, s. 95) mener at dette er mulig fordi de utvikler ulike forsvarsmekanismer mot å se bevisst på hvilke skade de faktisk påfører. Dette inkluderer splitting, dissosiasjon, nummenhet, følelsesløshet, samt at de utvikler en form for dobling, en ubevisst prosess der for eksempel Nazi-doktoren følger de verdiene som er på Auschwitz og når man er hjemme med familien så etterlever man de verdiene som er der (Corbett, 2018, s. 95). Her kan man også trekke inn den amerikanske professoren i psykologi Arthur G. Miller (Kuschel et al., 2004, s. 43) sin normalitetshypotese som sier noe om at mennesker som i utgangspunktet ikke kan beskrives som syke, avvikere eller unormale, vil likevel være i stand til å begå hensynsløs vold og ondskap.

Andre verdenskrig har vist oss at negative kulturer og normer kan påvirke mennesker til å utføre handlinger som de fleste ikke ville utføre under normale samfunnsforhold (Hillestad, 2014a, s. 28). Den amerikanske historikeren Christopher Browning referert i (Corbett, 2018, s. 45) synes ikke det er nok å si at det er spesielle sosiale og historiske forhold i Hitlers Tyskland som er årsaken til at Holocaust kunne skje. Han mener at den samme type atferd kan skje i det moderne samfunnet også. Han beskriver hvordan vanlige middelaldrende menn fra Hamburg som jobbet i politiet ble mordere av jøder i Polen. De drepte 38.000 jøder og deporterte 45.000 til konsentrasjonsleir. Han fremhever at bare 12 av de 500 som ble tilbudt å la vær å være med å drepe jøder takket ja til tilbudet om å la vær å drepe. Dette var selv om det ikke var noen negative konsekvenser ved å slutte å drepe. Han argumenterer med at grunnen til at så mange

likevel ble med å utføre drapene var en kombinasjon av, lydighet til autoriteter, konformitet, gruppepress, og ikke minst på grunn av statlig autorisasjon, de gjorde sin plikt beordret fra en legitim autoritet (Corbett, 2018, s. 45). Men man kan derimot ikke legge all forklaring på situasjonsfaktoren. Ifølge den amerikanske historikeren Daniel J. Goldhagen referert i (Corbett, 2018, s. 46) var politimennene som drepte og torturerte jødene på brutalt vis entusiastiske over sin atferd, så her tyder det på at det ikke bare er situasjonen som kan forklare atferden til disse politimennene. Han mente at disse mennene ikke var vanlige, de var en del av en barbarisk kultur som var morderisk antisemittisk (Corbett, 2018, s. 45). Goldhagen (Corbett, 2018, s. 45) argumenterer også for at det var den langvarige antisemittismen som var en del av Tyskland som gjorde at majoriteten var villige deltakere i Holocaust. Det er usannsynlig at majoriteten av befolkningen i Tyskland var undertrykt av Naziregime og handlet som følge av tvang. Hitler trakk seg da kirken protesterte mot regimes avlivningsprogram av psykisk syke og utviklingshemmede, dette kan indikerer at kanskje det ikke hadde blitt slik den gang hvis flere hadde protesterte mot jødeforfølgelsen? (Corbett, 2018, s. 46).

Men kunne Holocaust oppstå i dag, slik som Browning hevder? Ifølge Hillestad er tanken om at Holocaust kunne skje i dag ikke mulig, for eksempel i dagens Norge, fordi Norge er et demokratisk og tolerant land (Hillestad, 2011a). Norge i dag verus Tyskland under andre verdenskrig har et helt annet politisk og ideologisk klima. Derfor vil ikke vanlige mennesker begå ondskap i et slikt samfunn som Norge. Fordi i Norge vil det heller være enkeltindivider med for eksempel manglende empati som vil stå for ondskapen, slik som terrorangrepet 22. juli. Man må derfor forstå onde handlinger ut fra at det er et samspill mellom biologiske, psykologiske og sosiale forhold, der den sosial konteksten man er en del av vil ha noe å si for hvilke faktorer som kommer til uttrykk (Hillestad, 2011a). Vetlesen fremhever det samme som Hillestad når man diskuterer, om det samme kan skje igjen, i sin kritikk av Bauman. Vetlesen påpeker for det første at Bauman ikke skiller mellom totalitære og demokratiske land når han analyserer moderniteten og Holocaust, dette er ubesvarte og ikke stilte spørsmål i Baumans sin teori (Vetlesen, 2003, s. 135). For det andre mener Vetlesen at det er problematisk at Bauman bytter mellom mikro- og makronivå, og at han derfra knytter moralen til mikronivået som er individene og deres nærhet, og så knytter han umoralen til makronivået. Her mangler Bauman et sosialt område, slik som for eksempel en offentlig arena der folk kan møtes og utveksle kritisk meninger mot politikk og stat. Dette

mellomområdet er skille på et samfunn som er totalitært eller demokratisk. Vetlesen mener at Baumans teori blir forenklet hvis man ikke tar med forskjellen mellom den totalitære stat slik som det var under nazismen og den utfoldelsen som er mulig i et demokratisk stat (Vetlesen, 2003, s. 136). Det tredje problemet som Vetlesen ser ved Baumans teori, er at han legger moralens utgangspunkt til det individuelle, men hva med samfunnet da? Samfunnet har makt til å manipulere og forvrenger individers ansvar for den andre, som da Bauman mener den enkelte besitter. Dermed ender Bauman opp med å polarisere forholdet mellom samfunnet og individet når det kommer til moral (Vetlesen, 2003, s. 136). Imidlertid så har Bauman til en viss grad rett i at både Holocaust og Milgram sitt forsøk får fram at et moralsk vakuum skapt ved å inngå i en forpliktende og underordnet relasjon til en autoritet, skaper en distanse og ufølsomhet oven for ofrene, som Bauman mener er den viktigste forutsetningen til å handle umoralsk (Hillestad, 2011b, s. 88). Dette ser man også når avstand og nærhet blir manipulert i Milgram eksperimentet. Som for eksempel når den fysiske avstanden til offeret ble redusert, ble også lydigheten til forsøkspersonen redusert (Boysen, 2012, s. 52).

Hannah Arendt – ondskapens banalitet

Arendt referert i (Heggen, 2002, s. 37) får fram i sin analyse at ondskap ikke nødvendigvis er avhengig av onde enkeltmennesker med onde intensjoner, men at årsaken til ondskap også kan forklares ut fra strukturelle årsaker. Dette kan igjen resultere i at man kan handle ondt uten konflikt med egen samvittighet. Dette viser også Bauman referert i (Heggen, 2002, s. 38) i sin analyse av moderniteten der han så at sosial avstand kunne bidra til dehumanisering og svekke den enkeltes moral. Det henger sammen med det å skape en avstand til offeret og samtidig da oppleve at man moralsk blir nøytralisert (Vetlesen, 2003, s. 118). Det er viktig her å ikke glemme at det også kan være snakk om individuelle egenskaper som bidrar til ondskapen som Eichmann utøver ved å være en, som Arendt sier, en tankeløs byråkrat.

Men er ondskapen banal, slik Arendt hevder? Ifølge Vetlesen har Arendt sett helt bort fra en alternativ hypotese - det er ikke det at Eichmann var tankeløs som er problemet, men at han manglet empati (Vetlesen, 2005, s. 60) Arendt burde tatt med i sine

betraktningene om Eichmann at han hadde vansker med å relatere seg til andre mennesker og hvordan det bidro til hans kalde byråkratiske innstilling (Vetlesen, 2005, s. 60).

Men Vetlesen mener ikke at ondskapen til Eichmann er banal (Vetlesen, 2005, s. 100) Ifølge Vetlesen gjør Arendt Eichmann for en-dimensjonal. Hun flater ut Eichmann sin personlighet og hans mentalitet fordi Eichmann var helt tydelig opptatt av makt og han gjorde mer enn sin plikt for å fremstå som dyktig. Han var forfengelig og innbilsk og han ønsket desperat å bli beundret. Innerst inne var nok Eichmann ifølge Vetlesen styrt av misunnelse og dette er et motiv som Arendt har sett helt bort ifra, Vetlesen hevder som sagt at misunnelse ofte er en stor motivasjonsfaktor når det kommer til ondskap (Vetlesen, 2005, s. 100).

Likeledes mener Hillestad at tesen til Arendt om «det ondes banalitet» er overflatisk og feilaktig. «Det ondes banalitet» er kun basert på hennes observasjoner av hvordan Eichmann fremsto under rettsaken eller hvordan han ønsket å fremstå (Hillestad, 2014a, s. 17). Det kan også påpekes at Arendt i sin analyse bære preg av manglende kunnskap når det kommer til individ- og sosialpsykologi (Hillestad, 2014a, s. 17). Å forklare den ekstreme formen for ondskap som utgjorde Holocaust som et resultat av tankeløshet eller dumhet på bakgrunn av at ondskapen ikke skjedde i et nærhetsrom, men som følge av byråkratisk avstand, blir ifølge Hillestad feil fordi de handlinger som gjøres mot hverandre, om det er gjort i nærhet eller distanse aldri kan være utelukkende tankeløst, men at det alltid er normativ og dermed også følelsesbestemt. Dette vil si at vi både i tankene og følelsen stilles ansvarlig ovenfor hverandre, uansett om den emosjonelle og sosiale konteksten er basert på nærhet eller avstand (Hillestad, 2014a, s. 21).

Imidlertid så får Arendt fram i sin analyse det dramatiske skifte som er helt nødvendig for at Holocaust kunne skje (Vetlesen, 2005, s. 65). Altså den sosiale normaliseringen, som vil si at man får til en rutine som blir en del av mange dimensjoner og institusjoner, som igjen tilrettelegger for det sluttproduktet man måtte ønske. På denne måten kan man snu normalen helt. Ved at det å drepe er normalt og det å ønske å ikke å delta i massedrap blir det unormale og ulovlige (Vetlesen, 2005, s. 65).

Også Hillestad fremmer viktighetene av at Arendt sitt ondskapsbegrep viser oss at radikal ondskap kan utføres av vanlige konforme mennesker som ønsker å være lydige og pliktoppfyllende. Under noen former for samfunnsmessige og politiske

omstendigheter kan dette gjøre at mennesker kan utøve radikale onde handlinger uten å være sadistiske og ondskapsfulle i utgangspunktet (Hillestad, 2013a, s. 129).

Onde handlinger i helsevesenet

Kan man si at forråelse i helsevesenet er den samme ondskapen som skjedde under andre verdenskrig? Er den ondskapen vi så under Holocaust og de handlingene som Eichmann gjorde, og de strukturelle årsakene, det samme som den forråelsen man ser i helsevesenet og de påfølgende onde handlingene som skjer som følge av forråelsessyndromet?

Der er ikke fremmed å sammenligne krigsforbrytelser og omsorgsarbeidet. Birkmose ser en sammenheng mellom nazismen og pedagogikk (Birkmose, 2013, s. 67). Hun mener at ekstreme situasjoner kan være med å forklare noen av de mekanismene man ser i det daglige arbeidet, selv om det ofte er mye mer skjult det som skjer der. Tanken er at det ekstreme kan være med å få frem de daglige hendelsene. Hun velger å ikke fokusere på det ekstreme som skjer, men handlingene som ligger bak, derfor hevder Birkmose at de mekanismene som var til stede da nazistene planla jødeutryddelsene er de samme mekanismene man ser når personalet krenker mennesker med behov for hjelp, hun sammenligner de psykiske prosessene som man ser i forråelsen (Birkmose, 2013, s. 67-68).

Linjene Birkmose trekker mellom nazismen og helsevesenet er gjort før og er ikke noe nytt. Derfor ønsker jeg å trekke frem en debatt som får frem og problematiserer sammenligningen som blir gjort mellom grusomheten vi så under andre verdenskrig og onde handlinger som blir begått av mennesker som jobber innenfor helsevesenet.

I en debatt fra Fontene trekker vernepleier Thomas Trengereid Olsen linjer mellom Eichmanns grusomheter begått under andre verdenskrig og feil mennesker som jobber i helsevesenet gjør (Olsen, 2017a, s. 46). Han beskriver Arendt sin analyse der tilfellet Eichmann blir forklart som en svært lovlydig mann som er en del av et ondt system. For Eichmann var det viktigere å gjøre en god jobb enn å kritisk reflektere over situasjonen han var en del av (Olsen, 2017a, s. 46). Hillestad gir i sitt tilsvar i Fontene noen motrefleksjoner til at Olsen trekker linjer mellom manglende kritiske refleksjoner over

omstridt tvangsbruk og at det er det samme som skjedde når nazistene utryddet jøder under andre verdenskrig (Hillestad, 2017, s. 45). Hillestad trekker først frem at Eichmann ikke bare var en lovlydig mann med en sterk pliktfølelse. Det viser seg nemlig at det var blitt gjennomført psykiatriske tester av Eichmann som viste at han bar preg av både psykopatiske og sadistiske trekk, og var mest sannsynlig en notorisk jødehater. Arendt visste om disse testene, men dette valgte Arendt å se bort ifra i sin analyse av Eichmann. Derfor blir det feil å gå ut fra at Eichmann var en mann uten onde hensikter som bare manglet kritisk refleksjon, slik som Olsen gjør (Hillestad, 2017, s. 45). Eichmann var ikke en tankeløs byråkrat uten onde hensikter, men snarer tvert imot, så tenkte Eichmann for mye. Han var både reflektert og bevisst på hva han ønsket å gjøre - å utrydde mennesker. Derfor må man forstå Eichmann som en reflektert mann som hadde de verste hensikter - nemlig å drepe flest mulig uskyldige mennesker og dermed ikke en tankeløs byråkrat som bare gjør sin plikt (Hillestad, 2017, s. 45). Eichmann ønsket å utrydde den jødiske rasen, og det skjedde ikke som en følge av tankeløshet, men som en følge av et bevisst mål og onde hensikter. Hillestad påpeker at ondskap er ikke i seg selv tankeløshet, men en bevisst vilje til å påføre andre lidelse uten evne og ønske til å sette seg inn i den andre sin situasjon. Det er dette som er kjernen i Eichmann sitt tilfelle, hans totale mangel på empati og medfølelse med sine ofre og det er det som er essensen i ondskap, ikke tankeløshet (Hillestad, 2017, s. 45). Videre i debatten påpeker Olsen at Milgram eksperimentet får fram hvordan vanlige mennesker kan bli i stand til å begå grusomme handlinger så lenge en autoritet ber de om å gjøre det (Olsen, 2017b, s. 50). Milgram eksperimentet har for mange vært en forklaring på hvordan Holocaust kunne forekomme (Hillestad, 2018, s. 54). Men Milgram eksperimentet gir oss ikke noe forklaring på hvordan grusomme handlinger kan skje fordi en autoritet beordrer oss til det ifølge Hillestad. Dette fordi de som deltok i eksperimentet fikk vite at de som skulle motta strøm hadde meldt seg frivillige til eksperimentet og videre fikk forsøkspersonen vite at de deltok i et viktig pedagogisk forsøk. Dette kan derfor ikke sidestilles med Holocaust. Ofrene under Holocaust var ikke frivillige i et legalt forsøk. Alle som deltok under utryddelsen av jøder visste at det handlet om å ta flest mulig liv. Det er denne brutaliteten og manglende empatien som er den virkelige ondskapen (Hillestad, 2018, s. 54). Det kan absolutt hende ting i helsevesen som ikke skal skje der, men utgangspunktet til de som jobber i helsevesenet er å hjelpe, dermed kan man ikke kalle det å ikke tenke seg godt nok om under legale

forhold som er i helsevesenet eller i et legalt eksperiment, for ondskap. I motsetning til hva Olsen og Arendt tror så er det den mangelen på empati og følelser som utgjør ondskap (Hillestad, 2018, s. 54). I midlertid betyr ikke det å mangle empati at man automatisk kommer til å begå onde handlinger, men at det er en del av risikobildet for utøvelse av onde handlinger (Hillestad, 2011a). Det som også er en del av bildet er sosiale betingelser slik som for eksempel sosial isolasjon, negative grupper og normer, hat av andre grupper og ekstreme ideologier. Psykologiske betingelser er også nødvendig for å forstå og se hele bilde, slik som for eksempel selvforakt og hat eller patologisk narsissisme. For å forstå hva som ligger bak grusomme handlinger må en se alle de ulike kombinasjonene sammen, altså psykologiske biologiske og sosiale betingelser og se at det ligger en særegen kombinasjon av grunnbetingelser i nettopp disse tre faktorene som ofte ligger bak onde handlinger (Hillestad, 2011a).

Derfor blir sammenligningen som Birkmose og Olsen etter min mening, iallfall til en viss grad være basert på feilvurderinger. Fordi situasjonsbetingelsene er forskjellige og intensjonene som ligger bak er også svært forskjellige. Som det blir påpekt er Eichmann og nazismens intensjon å utrydde jøder, mens i helsevesenet er intensjonen å hjelpe. Bare her blir sammenligningen feilaktig av Birkmose og Olsen. Som vi så i avsnittet om definisjoner av ondskap kommer det tydelig frem der at ondskap handler om en bevisst ond handling påført andre med mest mulig lidelse og uten evne til empati med offeret. Og når det kommer til selve konteksten man er i innenfor helsevesenet og den situasjonen man var under når nazismen regjerte, er de vidt forskjellige. I følge Hillestad er det den destruktive politikken som var rådende under naziregimet som gjorde det mulig å legge press på de som var underlagt regimet, og at dette presset innehar store potensialer for å fremme destruktive impulser, handlinger og meninger hos en ellers vanlig befolkning, og man kan videre hevde at disse impulsene og handlingene er en del av den enkelte, men at den holdes i sjakk under normale omstendigheter slik som man ser i for eksempel det norske samfunn i dag, men i samfunn der disse destruktive impulsene og handlingene fremheves, vil man se mer av det (Hillestad, 2014a, s. 41).

Forråelse i samfunnet

Strukturer i samfunnet kan bidra til forråelse i nye dimensjoner (Birkmose, 2013, s. 29). Dette kan man se når det kommer til harde innsparinger i helsevesenet ved å få ned antall stillinger eller legger ned behandlingstilbud og dermed forsvinner noen av den hjelpen som den enkelte har behov for (Birkmose, 2013, s. 29). Den politiske og samfunnsmessige forråelse vil smitte over på alle, til og med de mest engasjerte og faglige menneskene i arbeidslivet blir påvirket av dette (Birkmose, 2013, s. 33)

Likeledes kan man se forråelse som ligger i strukturene innfor mindre organisasjoner også, slik som i en yrkeskultur for eksempel. Derfor kan onde handlinger som er begått mot brukere være et resultat av en yrkeskultur (Heggen, 2002, s. 34). Innenfor hver kultur deler de som er en del av den, samme virkelighetsoppfatning (Heggen, 2002, s. 48). Kultur er noe vi er en del av og lever i og som vi tar for gitt. Gjennom samhandling skapes, opprettholdes og forandres kulturen. Innenfor en kultur finner man ulike meninger og kunnskaper og dette ønsker de som er innenfor kulturen å være en del av og som hjelper den enkelte til å oppføre seg akseptabelt innenfor den gitte kulturen man er en del av - dette gjelder både nasjonalt og i mindre og mer avgrenset kulturer, slik som for eksempel yrkeskulturer (Heggen, 2002, s. 48). I alle institusjoner finner man ulike måter å løse og tenke omkring oppgaver på som igjen blir til rutiner. Dette kan igjen bidra til å gjøre krenkelser mer utbredt og samtidig gjøre de mer usynlige. For eksempel hvis brukere ønsker hjelp, men blir ignorert eller blir møtt med irritasjon. Det handler om yrkeskoder der uvitenhet og bidrar til å svekke den profesjonelle sin selvstendighet og dermed også hemmer muligheten for kritisk tankegang (Heggen, 2002, s. 48).

Innenfor hver enkelt institusjon finnes det egne måter å se, vurdere, løse og delegere arbeidsoppgaver på (Heggen, 2002, s. 48). Naturlige strukturer som er en del av rutinene på arbeidsplassen, kan dermed bidra til å gjøre krenkelse både mulig og samtidig usynlig. For eksempel med å gi urolige pasienter mer medisiner så de blir rolige eller at man overser pasienter og dette blir det heller ikke stilt spørsmål ved innenfor arbeidskulturen. Det kan og utvikles kulturer som bidrar til å opprettholde en uvitenhet slik at den enkelte ikke evner å se seg selv og sin praksis i et kritisk lys (Heggen, 2002, s. 48).

I historisk kontekst viser psykiatrien oss at det menneskesynet som tidligere rådet, har medført til tvangssterilisering, lobotomering og krenkelser har vært en akseptert del av

behandlingen (Birkmose, 2013, s. 121). Det er interessant at disse handlingene som ble påført barn, psykisk syke og mennesker med ulike funksjonshemminger, nå ses som helt klart feilaktig fordi vi kan se det i avstand i både tid og kontekst. Det samme gjelder når man ser at det er lettere å bli opprørt over fortidens hendelser enn det er av nåtidens hendelser. Dette kan være fordi det blir vanskeligere å se sin egen tids ondskap da man selv er påvirket over tidens sannheter slik som de som gjorde de handlingene som var akseptert i «gamledager» (Birkmose, 2013, s. 121). Det finnes utallige eksempler på tidligere etablerte sannheter om god behandling av mennesker, som man med dagens øyne vil kalle ondskapsfull behandling i helsevesenet. Eksempler på det er at det var lov med fysisk avstraffelse, å tvinge døve til oral språktrening, voldelige treningsopplegg for autister og utviklingshemmede og lobotomering. Alle disse nevnte eksemplene er klare eksempler på overgrep, der intensjonene og det medisinske samt de pedagogiske og psykologiske aspektene med behandlingene har vært begrunnet i datidens vitenskap (Sætersdal, 2002, s. 65).

Makt og tvang

Når man arbeider med mennesker så vil det alltid være et maktforhold mellom den profesjonelle og brukeren (Skau, 2003, s. 31). Makt er ikke alltid negativ, det kan like ofte brukes til noe godt som det kan brukes til noe ondt, det er når makten utøves ubevisst og uprofesjonelt at det kan føre til en destruktiv handling. Når man arbeider med mennesker i profesjonelle sammenhenger er det viktig å erkjenne at makt er en del av yrkesutøvelsen (Skau, 2003, s. 32). Men selv om det er en viktig del av jobben å være bevisst og reflektere over makt og tvang ovenfor brukere er det også i noen tilfeller nødvendig å bruke tvang. Som for eksempel når brukere er farlig for seg selv eller andre. Det er også en viktig del av jobben å tenke sikkerhet, både for brukeren og de som er rundt brukeren, noe som betyr at den profesjonelle har et ansvar for å kunne se brukerens destruktivitet og kunne gi en riktig vurdering av situasjonen. Det kan godt være at fysiske begrensninger er nødvendig, men da gjelder det å vurdere når det er riktig og ikke riktig (Foster, 2001, s. 84).

Så hva er det som gjør at man bruker mer tvang og makt enn nødvendig? Forråelse som følge av å være psykisk og fysisk sliten kan hjelpe oss å forstå hva som skjer. Årsakene

til at man i arbeid med mennesker opplever å bli psykisk sliten er mange (Birkmose, 2013, s. 46). Men ofte vil det oppstå en avmakt når man jobber med mennesker som er vanskelig å forstå. Og man kan også oppleve å bli påvirket av brukerens avmakt og deres atferd som man opplever er problemskapende slik som for eksempel vold, følelsesmessige utbrudd og apati (Birkmose, 2013, s. 46). Avmakt kan reduseres hvis man tar makt over situasjonen, selv om makten er forrået fordi dette føles bedre (Birkmose, 2013, s. 48). Profesjonelle kan misbruke makten sin ved å gripe inn i en annens liv og tvinge vedkommende til å handle på bestemte måter (Birkmose, 2013, s. 48). I noen tilfeller kan man argumenterer for en paternalistisk holdning. Det gjelder i de tilfeller hvor det er barn, noen psykiatriske pasienter og mennesker som har demens er involvert. Men der hvor medvirkning er mulig, kan ikke paternalisme forsvares (Barbosa Da Silva et al., 2006, s. 103). Man skal alltid i de tilfeller der det er mulig, etterstrebe den enkeltes autonomi.

I Vetlesen sin definisjon på ondskap så er det viktig å innta ofrenes perspektiv på onde handlinger, derfor vil jeg nå trekke frem hvordan man bør håndtere en situasjon der en profesjonell har krenket en bruker. De som utøver onde handlinger ovenfor andre vil ofte fortelle andre historier enn de som er ofre for handlingene (Birkmose, 2013, s. 125). Når man sammenligner ofrenes historier og den som har krenket sine historier, finner vi forskjeller. For eksempel vil ofrenes historier være lengre og mer detaljert samt inneholde hvordan hendelsen opplevdes og hvilke konsekvenser det hadde for offeret. Mens den som har krenket vil fortelle sin versjon om hendelsen kortere (Birkmose, 2013, s. 126). Den som har krenket tenker at det er lenge siden, mens offeret opplever det som at det har skjedd nylig. De som har blitt utsatt for onde handlinger vil ha problemer med å forstå hvorfor det har skjedd, mens de som har utøvd den onde handlingen vil ha en forklaring samt en legitimering på hvorfor det var nødvendig at de gjorde det de gjorde og dermed legger skylden på ofrene. Her vil ofrene sjeldent mene at det er deres feil, men ofrene vil ofte bære med seg stor skam (Birkmose, 2013, s. 126). Å være mer kritisk til den som har krenket framfor den som har vært offer for handlingen kan ofte være riktig fordi det kan være slik at de som har utøvd en ond handling vil ha behov for å endre på historien for å kunne holde ut med seg selv dermed kan behovet for å endre historien ikke være drevet av det samme som hos den som har krenket (Birkmose, 2013, s. 128).

«Sol saken» og «Gro saken»

«Sol saken» og «Gro saken» er eksempel jeg har trukket fram som kan være med å belyse forrælsessyndromet. Det er vanskelig for meg å si hvilke årsaker som var utgangspunktet for den forrælsen som de to ble utsatt for. Men mye kan tyde på at behandlingen de begge fikk var en «godtatt» behandling der hvor de var pasienter. Fordi man skriver velvillig i de daglige rapportene om Gro hva hun blir utsatt for av vold og straff og det blir ikke gjort noe, slik jeg kan se, videre forsøk på å skjule den behandlingen hun ble utsatt for. Derfor kan man hevde at det er situasjonen på arbeidsplassen som er den utløsende faktoren for den mishandlingen Gro ble utsatt for. Det eneste som skiller seg litt ut er at det faktisk var noen som filmet mishandlingen som Sol ble utsatt for - men i skjul. De som filmet mente antageligvis at det var galt det Sol ble utsatt for, og at man derfor ønsket bevis for det som foregikk. Dette tyder igjen på individuelle forskjeller på hvordan man reagerer på situasjonen på arbeidsplassen. Imidlertid så er de fem stykker som ble filmet mens de slo Sol (slik jeg ser det på videoen) noe som igjen tyder på at det er en gruppedynamikk som er en del av bildet for å forklare overgrepene som Sol blir utsatt for. Men det betyr ikke at man kan utelukke de individuelle egenskaper og disposisjoner hos de som var en del av mishandlingen rette mot Gro og Sol. Dette fordi miljøet kan fremme eller hemme de individuelle egenskaper og disposisjoner hos den enkelte, både positivt og negativt.

Avslutning kollektiv ondskap

Jeg har i dette kapittelet om kollektiv ondskap sett på hvilke sosialpsykologiske og strukturelle faktorer som kan føre til ondskap. I det sosialpsykologiske perspektiv trekker jeg frem Milgram, Zimbardos og Tajfel og Turners teorier på gruppedynamikk og gruppepress. Deretter har jeg sett på strukturelle årsaker til ondskap der Holocaust og nazismen er eksempler på hvordan ideologi, kultur og politikk kan ende opp med å bli utgangspunkt for onde handlinger.

Dette viser at det ikke bare er individfaktorer som kan utløse onde handlinger. De sosiale konstellasjoner og betingelser individene inngår i kan også være årsak, selv om manifeste individsvikt av psykologiske og biologiske art ikke er til stede. Både nære

relasjonelle forhold som gruppepress og gruppedannelse kan være utløsende – i tillegg til mer overordnede kollektive betingelser på makro nivå som onde og destruktive politiske kulturer. Slike strukturelle betingelser viser seg å kunne utløse ondskap i et uhyrlig omfang, jamfør Holocaust, med aktiv deltagelse av individer som i utgangspunktet framsto som velfungerende og tilpassede.

10. Konklusjon

Ligger forråelse opp mot ondskap? Birkmose sier at det finnes ikke onde mennesker, men det finnes onde handlinger (Birkmose, 2013). Dermed kan det virke som at hun nedtoner de individuelle egenskaper og disposisjoner. Imidlertid er det et poeng at de individuelle årsakene kan gi et fundament for ondskap. For eksempel kan det være alt fra psykiske faktorer som sadisme og narsissisme til biologiske faktorer som defekter på speilnevroner, dårlige gener, også videre som kan utgjøre et fundament for ondskap, det vil si at man handler ondt på tvers av situasjoner. For eksempel, en kombinasjon av sadisme og mangel på speilnevroner kan øke sannsynligheten for onde handlinger. Derfor er ondskap et videre begrep enn det Birkmose hevder. Forråelse er noe som oppstår i situasjoner, det er mer tilfeldig, det er i utgangspunktet ikke onde hensikter og motiver, men det at man havner (uskyldig) i en situasjon. Likevel kan en hevde at de som har individuelle defekter ikke nødvendigvis havner i forråelse, men de vil kunne være mer utsatt for det. Det er ikke ondskap i den vide forstand slik som ondskapen vi så hos Hitler. Derfor blir det å sammenligne Holocaust og forråelse i helsevesenet problematisk fordi folk som havner i en situasjon og gjør feil, er noe annet enn det Holocaust går ut på. Likevel kan man kanskje hevde at individuelle defekter kan gjøre at man blir fortere forrået, jamfør Milgram. Nesten 35 prosent gikk ikke hele veien i forsøket, så selv om det er sterke tendenser mot situasjons påvirkning i forsøket, så er det likevel individuelle forskjeller som gjør at 35 prosent ikke blir med til slutten av eksperimentet (Hillestad, 2014b, s. 54). Det fantes forskjeller på hvordan man reagerte under andre verdenskrig i Tyskland også. Det var forskjeller på hvordan man reagerte på situasjonen, ideologien, samfunn og struktur. Det var de som hjalp jøder og gjorde motstand mot regimet. Situasjonen betyr altså ikke alt, selv om det er en sentral del for å forstå forråelse, som kan lede til onde handlinger, men ikke ren ondskap - fordi man, særlig i behandlingsapparatet ikke har onde intensjoner som utgangspunkt, man ønsker først å fremst å hjelpe til. Dette til forskjell fra kollektiv ondskap, der motivet i hovedsak er å drepe og skade mest mulig mennesker og dette må derfor betraktes som ondskap i utgangspunktet. Med et visst forbehold kan en - etter Birkmoses oppfatning - kalle forråelse en form for ondskap. Vel å merke av en annen og langt mindre ekstrem type enn den både Breivik, Hitler og nazismen stod for. Forråelsesbegrepet dekker ikke alle årsaker bak antatt ondskap - kun noen bestemte situasjons- og gruppe-faktorer.

Strukturelle og kollektive strukturere kan også forårsake forråelse. På den andre siden er ikke individuelle faktorer som psykologiske og biologiske inkludert i forråelsesbegrepet. Forråelsessyndromet presenterer derfor ikke komplett ondskapsforståelse, bare en mer begrenset. Som også påpekt blir den ondskapen Breivik og Hitlers narsissisme sto for radikalt forskjellig. Hos Breivik hadde ondskapen et klart individuelt patologisk grunnlag, mens hos Hitler/nazismen var det det i stor grad den kollektive prosessen som drev den fram på strukturelle betingelser i form av et ondt politisk system og en ond ideologi som masser av vanlige folk slutter seg til eller ble presset inn i.

11. Avslutning

I denne oppgaven har jeg trukket frem ulike definisjoner og forklaringer på ondskap. Jeg har undersøkt faktorer innenfor både individuell og kollektiv ondskap. Videre har jeg gått inn på ondskap i helsevesenet for å få se om onde handlinger som blir begått av mennesker som i utgangspunktet skal hjelpe, kan defineres som ondskap.

Jeg startet oppgaven med å se på fire forskjellige forståelser og definisjoner på ondskap. Videre gikk inn på individuelle faktorer når det kommer til ondskap. Først gikk jeg inn på det psykologiske perspektiv. Innenfor dette perspektivet undersøkte jeg objektrelasjonsteori, projektiv identifikasjon og moralutvikling. Deretter så jeg på psykiatriske årsaker og forklaringer på ondskap. Her trakk jeg frem psykopati, narsissisme og sadisme. Videre fortsatte jeg på det biologiske perspektivet. Her trakk jeg frem evolusjonsteorien, aggressivitet, amygdala og speilnevroner. Etter at jeg hadde sett på de individuelle faktorene, undersøkte jeg kollektiv ondskap. Her så jeg først på det sosialpsykologiske perspektiv og så fremhevet jeg sosial identitesteori, konformitet og de to kjente eksperimentene til Zimbardo og Milgram. Etter dette gikk jeg inn på kapittelet om differensiering av ondskapsstyper. De tre ondskapsstypene jeg trakk frem er, strukturell, gruppeterroreisme og soloterrorisme. Dette for å tydeliggjøre forskjellene mellom disse tre formene for ondskap og den ulike dynamikken det er innenfor hver av disse kategoriene. Da jeg var ferdig med det ønsket jeg å se nærmere på to ondskaps biografier, nemlig Hitler og Breivik. Dette for å undersøke og se hvilke oppvekst de har hatt og om det kan gi noen av brikkene i forklaringen på den ondskapen de begge har utøvd, samtidig som jeg trekker frem forskjellen mellom dem. Der Hitler representerte den strukturelle ondskapen, mens Breivik er en representant for den individuelle ondskapen.

Deretter undersøkte jeg begrepet forråelses. I tiknytning til det så jeg nærmere på to caser hvor behandlingen går galt og blir preget av krenkelsers og overgrep mot brukeren. Disse to casene som jeg brukte i oppgaven, kalles «Gro saken» og «Sol saken». Deretter startet jeg med drøftingen. I drøftingen forsøkte jeg å forstå hvilke årsaker og faktorer som kan forklare hva som ligger bak når forråelse oppstår på en arbeidsplass. Jeg prøvde som konklusjon å gi en vurdering av i hvilke grad forråelse kan ses på som en form for ondskap og hvordan eventuelt denne må betraktes og forstås i forhold til

ytterliggående ekstreme former som 22. juli og Holocaust, og konkluderte med at det finnes betydelige forskjeller her og at forråelse bare i begrenset grad kan anses som ondskap.

12. Litteraturliste

Abrahamsen, G. (1997). *Det nødvendige samspillet* (Vol. 6). Oslo: Tano Aschehoug.

Barbosa da Silva, A., Hugaas, J. V., Ljungquist, M. & Norheim, A. (2006). *Etikk og menneskesyn i helsetjeneste og sosialt arbeid*. Oslo: Gyldendal akademisk.

Benneche, G. (1975). Uten Mørch, ingen Gro-sak. *Dagbladet*, s. 13.

Benneche, G. (1977). *I det andre huset : en beretning om myndige og umyndige i vårt omsorgs-samfunn*. Oslo: Gyldendal.

Bergens Tidene. (1991). Pleiere suspendert ved Emma Hjort, s. 4.

Bergfald, O. (1975). Gro`s pleier trodde de hadde lov til å sparke. *Aftenposten*, s. 4.

Birkmose, D. (2013). *Når gode mennesker handler ondt : tabuet om forråelse* (Vol. 455). Odense: Syddansk Universitetsforlag.

Bjurstrøm, R. (1991, 10. februar). Slått og sparket for åpen skjerm. *VG*, s. 6.

Borchgrevink, A. S. (2012). *En norsk tragedie : Anders Behring Breivik og veien til Utøya*. Oslo: Gyldendal.

Boysen, T. (2012). *Ondskab i et moralpsykologisk perspektiv*. Frederiksberg: Frydenlund.

Bryman, A. (2016). *Social research methods* (5th ed. utg.). Oxford: Oxford University Press.

Card, C. (2002). *The atrocity paradigm : a theory of evil*. Oxford: Oxford University Press.

Chalmers, A. (2013). *What is this thing called science?* (4th ed. utg.). St Lucia, Qld.: University of Queensland Press.

Corbett, L. (2018). *Understanding evil : a psychotherapist's guide*. London, England: Routledge.

Engen, D. (1976). *Forlatt underveis : Gro-sak - menneskesak*. Oslo: Tiden.

Fallon, J. (2014). *The psychopath inside : a neuroscientist`s personal journey into the dark side of the brain*. United states of America: Portfolio/Penguin.

Fjermeros, H. (1998). *Om hundre år er allting glemt?* Hentet fra

https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2009030300061

doi:oai:nb.bibsys.no:999904992434702202

- Foster, A. (2001). The duty to care and the need to split. *Journal of Social Work Practice*, 15(1), 81-90. doi: 10.1080/02650530120042028
- Froggett, L. (2005). *Psychosocial Theory and Practice for Social Work: A conceptual introduction to an object relations approach*. University of Central Lancashire.
- Godfrey-Smith, P. (2003). *Theory and reality : an introduction to the philosophy of science*. Chicago, Ill: University of Chicago Press.
- Halvorsen, T. (1977, 28. desember). Ikke overgrep mot Sol. VG, s. 8.
- Hare, R. D. (2003). *Uten samvittighet : psykopatene blant oss og deres foruroligende verden* (A. S. Johannessen, Overs.). Oslo: Ad infinitum.
- Heberlein, A. (2011). *En liten bok om ondskap* (B. R. Hansen, Overs.). Oslo: Cappelen Damm.
- Heggen, K. (2002). *I den beste hensikt? : "ondskap" i behandlingssamfunnet*. Oslo: Akribe Forlag.
- Hillestad, T. M. (2011a). Den uforklarlige ondskapen. *Tidsskrift for Norsk psykologforening*, 48(11), 1116-1117.
- Hillestad, T. M. (2011b). *Moralske imperativ : psykologiske og filosofiske forutsetninger for moraldannelse* (Vol. nr. 59). Stavanger: Universitetet i Stavanger.
- Hillestad, T. M. (2013a). *Erkjennelsespsykologi : faglige og teoretiske refleksjoner*. Oslo: Ariadne.
- Hillestad, T. M. (2013b). «Tekster om normalitet og avvik». *En essaysamling*.
- Hillestad, T. M. (2014a). *Begrepet ondskap : teoretiske refleksjoner over moralske sammenbrudd i terrors tid* (Vol. nr. 36). Stavanger: Universitetet i Stavanger.
- Hillestad, T. M. (2014b). *A metatheory of evil : main theoretical perspectives, causes, consequences and critiques*. Stavanger: Universitetet i Stavanger.
- Hillestad, T. M. (2017). Misvisende om ondskap. *Fontene*(9), 45.
- Hillestad, T. M. (2018). Forsatt feil om ondskap. *Fontene*(1), 54.
- Holm, U. (2009). *Det räcker inte att vara snäll : om empati och professionellt bemötande i människovårdande yrken* (2 utg.). Stockholm: Natur och Kultur.
- Hugaas, J. V. (2010). Evil's Place in the Ethics of Social Work. *Ethics and Social Welfare*, 4(3), 254-279. doi: 10.1080/17496535.2010.516115

- Jakobsen, S. E. (2016, 20. juli 2016). Sårbare narsissister er tryggest på sosiale medier. *Forskning.no*. Hentet fra <https://forskning.no/psykologi-media/sarbare-narsissister-er-tryggest-pa-sosiale-medier/407280>
- Jakobsen, S. E. (2018, 22. oktober). Foreldre betyr noe i barns liv, men de gjør ingen forskjell. *Forskning.no*. Hentet fra <https://forskning.no/genetikk/foreldre-betyr-noe-i-barns-liv-men-de-gjor-ingen-forskjell/1251291>
- Karterud, S., Wilberg, T. & Urnes, Ø. (2017). *Personlighetspsykiatri* (2 utg.). Oslo: Gyldendal akademisk.
- Kiteley, R. & Stogdon, C. (2014). *Literature reviews in social work*. doi:10.4135/9781473957756
- Kuschel, R., Zand, F. & Øberg, J. (2004). *Ondskabens psykologi : socialpsykologiske essays*. København: Frydenlund.
- Liverød, S. R. (2011). Følelsesmessig ansvarsfraskrivelse. Hentet 27. april 2019 fra <https://www.webpsykologen.no/artikler/projektiv-identifikasjon/>
- Miller, A. (1992). *Breaking down the wall of silence* (1997 utg.). Tyskland: Viargo Press.
- Miller, A. G. (2004). *The social psychology of good and evil*. New York: Guilford Press.
- Nilsen, Ø. (2005). *Moralsosiologi : en introduksjon til Zygmunt Bauman*. Oslo: Abstrakt forl.
- Nordanger, D. Ø. & Braarud, H. C. (2017). *Utviklingstraumer : regulering som nøkkelbegrep i en ny traumepsykologi*. Bergen: Fagbokforl.
- Nortvedt, P. & Grimen, H. (2004). *Sensibilitet og refleksjon : filosofi og vitenskapsteori for helsefag*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Olsen, A. (2016, 16. mars). Breivik var skadet allerede som toåring. *TV 2*. Hentet fra <https://www.tv2.no/a/8142855/>
- Olsen, S. T. (2017a). Om ondskap og tvang. *Fontene*(8), 46.
- Olsen, S. T. (2017b). Om ondskap og tvang 2. *Fontene*(10), 50.
- Olsson, H., Sörensen, S. & Bureid, G. (2003). *Forskningsprosessen : kvalitative og kvantitative perspektiver*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Opdal, P. M. (2008). *Pedagogisk-filosofiske analyser*. Bergen: Fagbokforl.
- Pinker, S. (2011). *The better angels of our nature : the decline of violence in history and its causes*. New York: Viking.

- Ramvi, E. (2010). *Læring av erfaring? : et psykoanalytisk blikk på læreres læring* (4). Hertervig akademisk, Stavanger.
- Skau, G. M. (2003). *Mellom makt og hjelp : om det flertydige forholdet mellom klient og hjelper* (3 utg.). Oslo: Universitetsforl.
- Skoglund, A. (2013). *Sinte hvite menn : de ensomme ulvenes terror*. Oslo: Humanist forl.
- Skouen, A. (1974). Torturmetoder i norsk vitenskap. *Dagbladet*, s. 17.
- Skre, I. B. (2016). Objektrelasjonsteori I *Store norske leksikon*
- Solheim, S. (1990, 8. august). Emma Hjort-ledelsen refses. *Asker og Bærum Budstikka*, s. 9.
- Staude, T. (2007, 12. desember). "Sol" er død. *NRK*. Hentet fra <https://www.nrk.no/norge/sol-er-dod-1.4280092>
- Støren, I. (2010). *Bare søk! : praktisk veiledning i å systematisere kunnskap*. Oslo: Cappelen akademisk forl.
- Svendsen, L. F. H. (2002). *Ondskapens filosofi*. Oslo: Universitetsforl.
- Sætersdal, B. (2002). *I den beste hensikt? : "ondskap" i behandlingssamfunnet*. Oslo: Akribe Forlag.
- Vetlesen, A. J. (2002). Individuell og kollektiv ondskap. *Nordic Journal of Human Rights*(02), 2-21.
- Vetlesen, A. J. (2003). *Menneskeverd og ondskap : essays og artikler 1991-2002*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Vetlesen, A. J. (2005). *Evil and human agency : understanding collective evildoing*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vetlesen, A. J. (2014a). Skammens paradoks. Hentet 30 mai 2019 fra <https://psykologisk.no/2014/04/skammens-paradoks/>
- Vetlesen, A. J. (2014b). *Studier i ondskap*. Oslo: Universitetsforl.
- Vetlesen, A. J. (2018, 30. september). Ondskapens bortforklaringer. *NRK*. Hentet fra <https://www.nrk.no/ytring/ondskapens-bortforklaringer-1.14227459>
- Waller, J. (2007). *Becoming evil : how ordinary people commit genocide and mass killing* (2 utg.). New York: Oxford University Press.